

RĒZEKNES AUGSTSKOLA

Via Latgalica

Humanitāro zinātņu žurnāls
Journal of Humanities

LATGALISTIKYS KONGRESU MATERIALI

PROCEEDINGS OF THE CONGRESS ON LATGALISTICS

I

SANKTPĪTERBURGYS VAĻSTS UNIVERSITATE
LATVEJIS UNIVERSITATE
RĒZEKNIS AUGSTŠKOLA

ONTONA SKRYNDYS LATGALĪŠU GRAMATIKAI 100

1. storptautyskuo latgalistikys konference

Sanktpīterburga,
2008. goda 19.–20. septembris

2009

„**Ontona Skryndys Latgališu gramatikai 100**“. 1. storptautyskuo latgalistikys konference (Sanktpīterburga, 2008. goda 19.–20. septembris) / Redkolegeja: A. Andronovs, L. Leikuma, I. Šuplinska. — Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 2009. — 184 pl. — (Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, I)

Žurnala „Via Latgalica“ sereja „Latgalistikys kongresu materiali“ publiceja rokstus piec storptautyskajuos latgalistikys konferencēs skaiteitūs referatu.

The series “Proceedings of the Congress on Latgalistics” of the journal “Via Latgalica” publishes articles based on talks given at the International Conferences on Latgalistics.

Redakcejis kolegeja / Editorial board:

Aleksejs Andronovs (Sanktpīterburgys Vaļsts universitate)
/ Aleksey Andronov (St. Petersburg State University)

Lideja Leikuma (Latvejis Universitate / University of Latvia)

Ilga Šuplinska (Rēzeknis Augstškola / Rēzekne University College)

Kruojumam „Latgalistikys kongresu materiali, I“ finānsiali paleidz:

Vaļsts pietejumu programa „Letonika:
pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru“

Prīsters Aļberts Budže

Angļu volūdys konsultants *Jurs Cybuļs*

Vuoku zeimiejs *Māris Justs*

Gruomotu maketiejs *Aleksejs Andronovs*

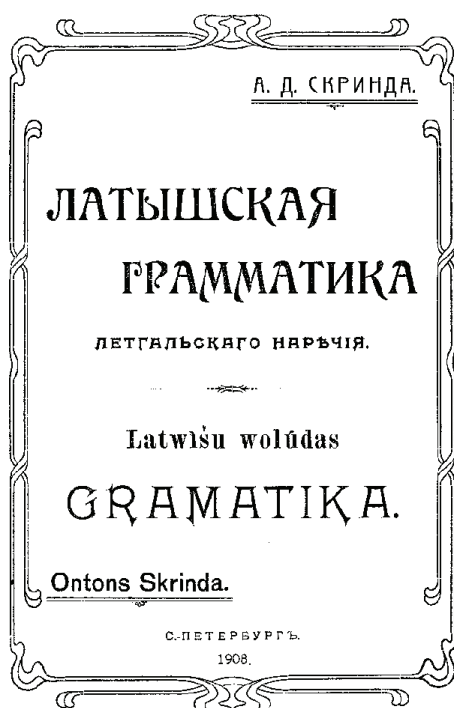
ISSN 1691-5569

© Rēzeknis Augstškola, 2009

© Latvejis Universitate, 2009

© Sanktpīterburgys Vaļsts universitate, 2009

© Autoru kolektivs, 2009

Prīškvuordi

2008. godā palyka 100 godu Ontona Skryndys (1881–1918) latgalīšu gramatikai — „Латышская грамматика летгальскаго нарѣчія — Latwišu wolúdas gramatika“ (Pīterburga, 1908) — latgalīšu (Latgolys latvīšu) raksteibys normativajam pamatam leidz Pītera Stroda vadeituos pareizraksteibys komisejis izstruodotūs nūsacejumu oficialai pījimšonai 1929. goda 19. junī.

Itys izdavums ir i pyrmuo pošu latgalīšu nūdrukuotuo gramatika: nivīns agruokys — Fraņča Trasuna — gramatikys rūkroksts nu apmāram 1887. goda pagaidom nav atrosts (Pītera Smeļtera īpašumā asūšs nūroksts beja izlykts apsavieršonai vēļ 1935. g. 29. maja Latgalīšu gruomotu izstuodē Rēzeknē). Cytys gramatikys latgalīšim da tuo beja rakstejuši cyttauīši, kurūs golvonais mierkis beja vuiceit taidim pošim nalatvīšim — bazneickungim — vītejūs ļaužu runys pamatus. Ontons Skrynda rauga ruodeit latgalīšu volūdu kai pylnu sistemu, kur runys formai sūpluok stuov i sakuortuota pareizraksteiba. Koč deļ vīnuotys raksteišonys 20. g. s. suokumā na vysi Latgolys izlūkšņu vaicuojumi beja vīnaiži skaidri, O. Skryndys īzeimuotais ceļš beja pījamams daudzim. Pats gramatikys autors — piec profesejis dokters — tai i palyka iz vysim laikim 36 godus jauns, i nu juo ceļa suokuma myužebā myus škir jau 90 godu.

Pīmynt O. Skryndys gramatikys opolū jubileju, suokta storptautysku konfereņču sereja, kuramuos īdūmuots pulcynuot latgalīšu volūdys i literaturys pietnīkus, apsavērt aktualus latgalistikys vaicuojumus i koordinēt sadarbeibu latgalīšu volūdys i kulturys izpētē, populariziešonā, atteisteibā.

Pyrmuo latgalistikys konfereņce tyka reikuota Sanktpīterburgā — vītā, kur tik aktiva beja bejuse latgalīšu kulturys dzeive 19. g. s. beiguos i 20. g. s. 1. pusē. Ite izauguse pyrmuo Latgolys inteligeņcis paaudze, nu itīnis suokusēs pyrmuo latgalīšu atmūda.

Skryndys gramatikys jubilejis konference beja pulcynovuse vairuok nakai četradesmit daleibnīku nu Latvejis, Krīvejis, Boltkrīvejis, Pūlejis (Igaunejis puorstuovs pīsadaleja nu tuolīnis, kruojumam īsnāgdams tezis) — i filologus, i školuojuos, i muzeju darbinīkus i cytus latgaliskuos dryvys kūpiejus.

Divejis dīnys nūtykušais spraignais dorbs uzskotomi paruodeja plotu latgalistikai aktualūs vaicuojumu lūku i jūs izpietis niulenejū stuovūkli, osuokuos latgalīšu volūdys i kulturys kūpšonys i aizsardzeibys problemys. Puorskaiteitūs referatu saturs eisi ruodeits težu kruojumā¹, lela jūs daļa ir itymā kruojumā publicātūs rokstu pamatā. Ir pateikami atzeimuo, ka vairuokus originalus prīšklasejumus konference snēdze taišni nalatgalīši.

Konferencei uzmaneibu veļteja Latvijas Republikas Generalkonsulata Sanktpīterburgā puorstuovi, pīsadolūt konferenceis atkluošonā, kur uzrunu saceja konsuls Raitis Aveniņš. Skryndys gramatikys jubilejis konference nūtyka ar katuoļu Bazneicys svieteibu, juos dorbā pīsadaleja pravests nu Tiļžys — kulturviesturnīks Aļberts Budže i muosa Tatjana nu Ačynska draudzis Sibirī. Latgolys latvīšim nazkod tik nūzeimeigajā Pīterburgys katuoļu dīvnomā — Sv. Katris bazneicā — piec vairuoku godu dasmytu otkon skanēja latgalīšu volūda — dīvakolpuojumu latgaliski vadeja pr. A. Budže. Kulturviesturiski svareigs i emocionalī pīpīldeits beja Vyborgys nazkodejuos katuoļu bazneicys apmekliejums, kur varēja apsavērt izstuodi i nūsaklauseit Bazneicys viesturnīka Stanislava Kozlova-Strutinska stuostejumu par katuolicisma suokumim i pretruneigū liktini Krīvejā.

Konferenceis dorbs beidzēs ar opolū goldu, kuramā tyka apsprīstys latgalistikys atteisteibys perspektivis. Tyka pīzeits, ka guoduošona par latgalīšu rokstu (ci literaruos) volūdys izglobuošonu i atteisteibu nav beigusēs leidza ar jaunūs latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumu pījimšonu (2007. g.). Itai volūdai ir na tik rokstu, a i runys forma, i juos obejis ir kūpamys, bolstūtīs iz zynuotnisku pietejumu teoretiskajā i viesturiskajā volūdņiceibā, dialektologeajā. Atteisteit rokstu formu bez vajadzeiguos uzmaneibys izrunys vaicuojumim daudzūs aspektūs vyspuor nav īspiejams. Kab izagrīzt nu divdūmeiguo termina „rokstu“, īsokoms plotuok lītuot apzeimuojumu „latgalīšu literaruos volūda“.

¹ „Ontona Skryndys Latgalīšu gramatikai 100“. 1. storptautyskuo latgalistikys konference (Sanktpīterburga, 2008. goda 19.–20. septembris). Referatu tezis / Red. kolegeja: A. Andronovs, L. Leikuma, I. Šuplinska. — Sanktpīterburga: Sanktpīterburgys Vaļsts universitatis Filologejis i muokslu fakultate, 2009. — 44 lpp. (vērtīs taipat internetā: <http://www.genling.nw.ru/baltist/Baltconf/2008Skrynda/Skrynda.pdf>).

Latgalīšu volūdys kūpšonys dorba turpynuošonai vysūs volūdys lei-
miņūs ir vajadzeigs koordinejūšs i konsultatīvs vaļsts organs — Latgalīšu
literaruos volūdys komiseja, kurū varātu izveidot iz niulenejuos Vaļsts
volūdys centra Latvīšu volūdys ekspertu komisejis Latgalīšu rokstu volū-
dys apakškomisejis bazis. Itai komisejai byutu juoizstruodoj dorba pro-
grama, kuramā ītu i plotuoka gramatiskuo aproksta radeišona, i leluokys
vuordineicys sastateišona, i rūkys gruomotu raksteišona školom, i automa-
tiskuo raksteibys puorbaudeituoja izveiduošona, i daudzu volūdys praksis
vaicuojumū apsprīšona i rysynuošona. Latgalīšu literaruos volūdys kūpšo-
nai jau ir sovys tradicejis, i vierzeišonuos iz prīšku juosuoc ar asūšūs
materialu apkūpuošonu (vērtīs Latgalistikys sātys lopu: [http://www.lu.lv/
filol/latgalistica/index.htm](http://www.lu.lv/filol/latgalistica/index.htm)). Atbolstoma ir Latgolys sabīdreibys gribiešona
runuot latgaliski, veicynojama vajadzeiba runuot i raksteit literarajā volū-
dys formā. Partū ir vajadzeiga školuojuoju i redaktoru sagataveišona, kurī
muocātu veikt izgleitojūšū dorbu i kūpt sabīdreibys lingvistiskū kompeten-
ci obejūs latvīšu volūdys variantūs — i latvīšu, i latgalīšu literarajā volūdā.
Deļ latgalīšu literaruos volūdys vuiceišonuos školā byutu vajadzeigi jauni i
mysdīneigi vuiceibu leidzekli.

Latgalistikys dryvys kūpšonu turpynuos i cytys storptautyskuos lat-
galistikys konferenceis, kurūs materiali tiks publicāti specialā Rēzeknis
Augstškolys žurnala „Via Latgalica“ pīlykumu serejā.

Lai saturā boguotys, gorā veseleigys i iz atīmūšajim laikim vārstys ir
i cytys latgalistikys konferenceis, lai referatu autorim teik spēka rokstim par
apsavārtajim vaicuojumim!

Ūtrei latgalistikys konference „Centrs i perifereja: perspektivu mai-
ņa“ ir veļteita Latgolys dzejneicys i školuojuojis Marejis Andžānis 100 go-
du jubilejai, nūteik Rēzeknē 2009. goda 15.–17. oktobrī. Trešuo konfereņ-
ce teik planavuota Pūlejā, Poznaņā.

Latgaliešu literārā valoda leksikostatistikas gaismā

Strīdiem par to, kā atšķirt divas patstāvīgas valodas no vienas valodas diviem dialektiem, ir tik gara vēsture, ka daudziem šis jautājums sāka šķist neatrisināms vai attiecināms nevis uz valodnieku, bet uz politiķu kompetenci. Tomēr izejas datus tā risināšanai dod valodniecība. Ceļā no dialekta uz valodu ir nepārtraukta paveidu virkne, tāpēc nevar gaidīt viennozīmīgas atbildes („valoda“ vai „dialekts“), bet vajag izstrādāt metodes, kas ļauj salīdzināt tādus paveidus, noteikt katra vietu citu vidū, „attēlot koordināšu sistēmā“. Objektīvi salīdzināt radniecīgu valodu atšķirības, tāpat arī veidot valodu klasifikāciju pēc to līdzības pakāpes, ļauj leksikostatistikiskās glotohronoloģijas metode¹.

Atbilstoši atsevišķiem nosaukuma komponentiem šķirami divi metodes aspekti: leksikostatistika nodarbojas ar radniecīgo valodu tuvības pakāpes noskaidrošanu, balstoties uz kopīgas leksikas aprēķiniem, un glotohronoloģija, izmantojot leksikostatistikas datus, spriež par pirmvalodas sašķelšanās laiku². Metodes attīstība saistīta ar abu aspektu jautājumiem: leksikostatistika pilnveido analizējamo leksisko vienību atlasē kritērijus, glotohronoloģija pētī leksikas maiņas ātrumu un šī procesa matemātiskās modelēšanas iespējas.

Leksikostatistikā glotohronoloģija tapusi 20. gs. vidū, pateicoties amerikāņu valodniekam Morisam Svodešam (Swadesh 1952; 1955 = Сводеш 1960a; 1960b). Analizējot valodas ar ilgu rakstu tradīciju, Svodešs nāca pie secinājuma, ka jebkuras valodas leksikas centrālā daļa, kas apzīmē pamatjēdzienus, kuri ir svarīgi ikdienā, bet nav saistīti ar cilvēces kultūras attīstību, mainās aptuveni ar vienu un to pašu ātrumu. M. Svodešs sastādījis šādas pamatleksikas sarakstus: sākumā tika izmantots 200 vārdu

¹ Šī metode balstās klasiskajā valodu ciltskoka koncepcijā, tāpat pieņem, ka katram radniecīgu valodu pārim kādreiz bijusi kopīga pirmvaloda vai vismaz to elementi ir cēlušies no kopīga pirmavota. Lai izvairītos no vienkāršota priekšstata par valodu attīstību, turpmāk jēdziens „pirmvaloda“ tiek saprasts kā noteiktā laikā rekonstruējams kopīgo elementu daudzums, nevis kā reāli pastāvējusi valoda.

² Ir mēģinājumi matemātiski izteikt valodu radniecības vai tuvības pakāpi, balstoties nevis uz leksikas, bet uz gramatikas un fonētikas pazīmēm (sk. Поляков, Соловьёв 2006).

saraksts (Swadesh 1952: 456–457 = Сводеш 1960a: 35–37), bet vēlāk, piemērojot stingrākus atlasē kritērijus, tika izveidots 100 vārdu saraksts (Swadesh 1955: 133–137 = Сводеш 1960b: 60, 78–87 (100 vārdu saraksta elementi apzīmēti ar zvaigznīti)). Pēc Svodeša aprēķiniem, no 200 vārdu saraksta tūkstoš gadu laikā saglabājusies ap 81 % vārdu, bet no 100 vārdu saraksta — ap 86 %.

20. gs. beigās klasisko M. Svodeša glotohronoloģiju, kas sagaidīja arī nopietnu kritiku, būtiski papildināja un attīstīja ievērojams krievu komparatīvis Sergejs Starostins (Старостин 1989 = 2007a; 2007b, 2007c). S. Starostins piedāvāja precīzāku leksikas maiņas ātruma aprakstu, pievēršot uzmanību tam, ka vārdiem ir dažāda dzīvotspējas pakāpe. No vienas puses, tā ir atšķirīga dažādiem pamatleksikas elementiem, no otras puses, tā ir atkarīga no konkrētā vārda dzīves garuma konkrētajā valodā (jo ilgāk dzīvo vārds, jo lielāka ir varbūtība, ka tas tiks nomainīts).

Cenzdamies izvairīties no klasiskās glotohronoloģijas subjektivitātes (vārdu atlasē) un grūti prognozējamiem faktoriem (vārda individuālā dzīvotspēja), Starostins (1989: 18–39 = 2007: 429–447) izstrādāja „saknes glotohronoloģijas metodi“ (sauktu arī par etimostatistiku), kurā tiek analizēti nevis vārdi no īpašiem sarakstiem, bet 100 (dažādas) mantotas saknes morfēmas, ko atlasa pēc kārtas no patvaļīgi izvēlēta teksta, jo saknes morfēmas biežums valodā, pateicoties atvasinājumu dažādībai, nav atkarīgs no teksta stila vai satura (to pierādīja arī empīriskie pētījumi). Kā vienu no saknes glotohronoloģijas metodes priekšrocībām S. Starostins min arī praktiski neierobežotu materiāla apjomu, jo saknes var tikt atlasītas no jebkura teksta, tātad aprēķinus var balstīt uz vairākām izlasēm. Saknes dzīvo ilgāk nekā atsevišķi vārdi (tūkstoš gadu laikā saglabājas ap 96,5 % (Старостин 1989: 29 = 2007a: 445)), tāpēc saknes glotohronoloģija īpaši noderīga ļoti sen izšķīrušos valodu pētījumiem, vispirmām kārtām, valodu saimju šķiršanas datēšanai tā saucamajā makrokomparatīvistikā (Бурлак, Старостин 2005: 149).

Baltu valodas ar klasiskās glotohronoloģijas metodi pētījuši V. Urbutis (1962), A. Girdenis un V. Mažulis (1994), P. Novotna un V. Blažeks (2007), taču latgaliešu literārās valodas materiāls līdz šim nav ticis analizēts. Ar saknes glotohronoloģijas metodi baltu valodas speciāli, laikam, netika pētītas (izņemot aprēķinus, kuros saknes, atlasītas no dažādu valodu tekstiem, tika salīdzinātas ar lietuviešu valodas datiem (Старостин 1989: 19–29 = 2007a: 431–444)).

Šis raksts sniedz preliminārus abu leksikostatistikas variantu³ pielietojuma rezultātus latgaliešu literārajai valodai.

Leksikostatistisko glotohronoloģiju parasti izmanto, aprēķinot tādu pirmvalodas šķelšanās laiku, kas attiecas uz tālo pagātņi, resp., sastatot ievērojami attālinājušās viena no otras valodas vai valodu saimes. Starp latgaliešu un pārējo latviešu valodas izloksnēm nav stingras robežas, tāpēc leksikostatistikā analīze šajā gadījumā jāierobežo ar literāriem valodas variantiem. Diemžēl konkrētas leksēmas vai saknes piederība latgaliešu literārajai valodai (nevis vienkāršrunai vai izlokšņu leksikai), trūkstot normatīvai vārdnīcai, ir reizēm grūti nosakāma.

Klasiskā M. Svodeša glotohronoloģija

Analīzei izmantots V. Urbutis publicētais simt vārdu saraksta variants (Urbutis 1962: 383–385). Adaptēdams M. Svodeša sarakstu lietuviešu un latviešu valodai V. Urbutis nomainīja divus elementus: tā kā abas baltu valodas nešķir leksēmas ‘what’ un ‘who’, pēdējās vietā ieviests elements ‘where’ un, tā kā latviešu valodā nešķir leksēmas ‘sleep’ un ‘lie’, pēdējās vietā ieviests elements ‘flow’.

Klasiskās glotohronoloģijas pētījumos, īpaši sastatot tuvas valodas, uzmanība jāpievērš vārdu atbilstmju vērtēšanai: bieži vien radniecīgas leksēmas saglabājušās abās valodās, bet atšķiras nozīmes nianšu, izplatības vai lietojuma ziņā. Šādos gadījumos izvēlas neitrālākus, vairāk ierastus, plašāk pazīstamus ekvivalentus (sal. Swadesh 1955: 122 = Сводеш 1960b: 55–56; Urbutis 1962: 385; Старостин 1989: 17–18 = 2007a: 429).

Sniegsim lietuviešu un latviešu atbilstmju sarakstu, papildinātu ar latgaliešu materiālu:

	lietuviešu	latviešu	latgaliešu		lietuviešu	latviešu	latgaliešu
1	<i>visi</i>	<i>visi</i>	<i>vysi</i>	12	<i>degti</i>	<i>degt</i>	<i>degt</i>
2	<i>pelenai</i>	<i>pelni</i>	<i>palni</i>	13	<i>nagas</i>	<i>nags</i>	<i>nogs</i>
3	<i>žievė</i>	<i>miza</i>	<i>myza</i>	14	<i>debesis</i>	<i>mākonis</i>	<i>muokūņs</i>
4	<i>pilvas</i>	<i>vēders</i>	<i>vādars</i>	15	<i>šaltas</i>	<i>auksts</i>	<i>solts</i>
5	<i>didelis</i>	<i>liels</i>	<i>lels</i>	16	<i>ateiti</i>	<i>nākt</i>	<i>atīt</i>
6	<i>paukštis</i>	<i>putns</i>	<i>putnys</i>	17	<i>mirti</i>	<i>mirt</i>	<i>miert</i>
7	<i>kąsti</i>	<i>kost</i>	<i>kūst</i>	18	<i>šuo</i>	<i>suns</i>	<i>suņs</i>
8	<i>juodas</i>	<i>melns</i>	<i>malns</i>	19	<i>gerti</i>	<i>dzert</i>	<i>dzert</i>
9	<i>kraujas</i>	<i>asins</i>	<i>asnis</i>	20	<i>sausas</i>	<i>sauss</i>	<i>sauss</i>
10	<i>kaulas</i>	<i>kauls</i>	<i>kauls</i>	21	<i>ausis</i>	<i>auss</i>	<i>auss</i>
11	<i>krūtinė</i>	<i>krūts</i>	<i>kryuts</i>	22	<i>žemė</i>	<i>zeme</i>	<i>zeme</i>

³ Zināmus secinājumus par valodu tuvību varētu izdarīt, arī balstoties uz paralēlo tekstu leksikas sastatīšanu.

	lietuviešu	latviešu	latgaliešu		lietuviešu	latviešu	latgaliešu
23	<i>valgyti</i>	<i>ēst</i>	<i>ēst</i>	62	<i>ne</i>	<i>ne</i>	<i>na</i>
24	<i>kiaušinis</i>	<i>ola</i>	<i>ūla</i>	63	<i>vienas</i>	<i>viens</i>	<i>vīns</i>
25	<i>akis</i>	<i>acs</i>	<i>acs</i>	64	<i>žmogus</i>	<i>cilvēks</i>	<i>cylvāks</i>
26	<i>taukai</i>	<i>tauki</i>	<i>tauki</i>	65	<i>lietus</i>	<i>lietus</i>	<i>leits</i>
27	<i>plunksna</i>	<i>spalva</i>	<i>spolva</i>	66	<i>raudonas</i>	<i>sarkans</i>	<i>sorkons</i>
28	<i>ugnis</i>	<i>uguns</i>	<i>guņs</i>	67	<i>kelias</i>	<i>ceļš</i>	<i>ceļš / ceļš</i>
29	<i>žuvis</i>	<i>zivs</i>	<i>zivs</i>	68	<i>šaknis</i>	<i>sakne</i>	<i>sakne</i>
30	<i>tekėti</i>	<i>tecēt</i>	<i>tecēt</i>	69	<i>apskritas</i>	<i>apaļš</i>	<i>opols</i>
31	<i>skristi</i>	<i>lidot</i>	<i>liduot</i>	70	<i>smėlis</i>	<i>smilts</i>	<i>smiļts</i>
32	<i>pėda</i>	<i>pėda</i>	<i>pāds</i>	71	<i>sakyti</i>	<i>sacīt</i>	<i>saceit</i>
33	<i>pilnas</i>	<i>pilns</i>	<i>pylns</i>	72	<i>matyti</i>	<i>redzēt</i>	<i>redzēt</i>
34	<i>duoti</i>	<i>dot</i>	<i>dūt</i>	73	<i>sėkla</i>	<i>sėkla</i>	<i>sākla</i>
35	<i>geras</i>	<i>labs</i>	<i>lobs</i>	74	<i>sėdėti</i>	<i>sėdēt</i>	<i>sėdēt</i>
36	<i>žalias</i>	<i>zaļš</i>	<i>zaļš / zaļš</i>	75	<i>oda</i>	<i>āda</i>	<i>uoda</i>
37	<i>plaukai</i>	<i>mati</i>	<i>moti</i>	76	<i>miegoti</i>	<i>gulēt</i>	<i>gulēt</i>
38	<i>ranka</i>	<i>roka</i>	<i>rūka</i>	77	<i>mažas</i>	<i>mazs</i>	<i>mozs</i>
39	<i>galva</i>	<i>galva</i>	<i>golva</i>	78	<i>dūmai</i>	<i>dūmi</i>	<i>dyumi</i>
40	<i>girdėti</i>	<i>dzirdēt</i>	<i>dzierdēt</i>	79	<i>stovėti</i>	<i>stāvēt</i>	<i>stuvēt</i>
41	<i>širdis</i>	<i>sirds</i>	<i>sirds</i>	80	<i>žvaigždė</i>	<i>zvaigzne</i>	<i>zvaigzne</i>
42	<i>ragas</i>	<i>rags</i>	<i>rogs</i>	81	<i>akmuo</i>	<i>akmens</i>	<i>akmiņš</i>
43	<i>aš</i>	<i>es</i>	<i>es</i>	82	<i>saulė</i>	<i>saule</i>	<i>saule</i>
44	<i>užmušti</i>	<i>nogalināt</i>	<i>nūsist</i>	83	<i>plaukti</i>	<i>peldēt</i>	<i>maut</i>
45	<i>kelis</i>	<i>celis</i>	<i>ceļš</i>	84	<i>uodega</i>	<i>aste</i>	<i>aste</i>
46	<i>žinoti</i>	<i>zināt</i>	<i>zynuot</i>	85	<i>tas</i>	<i>tas</i>	<i>tys</i>
47	<i>lapas</i>	<i>lapa</i>	<i>lopa</i>	86	<i>šitas</i>	<i>šis</i>	<i>itys</i>
48	<i>kepenys</i>	<i>aknas</i>	<i>oknys</i>	87	<i>tu</i>	<i>tu</i>	<i>tu</i>
49	<i>ilgas</i>	<i>garš</i>	<i>gars</i>	88	<i>liežuvis</i>	<i>mėle</i>	<i>mėle</i>
50	<i>utelė</i>	<i>uts</i>	<i>uts</i>	89	<i>dantis</i>	<i>zobs</i>	<i>zūbs</i>
51	<i>vyras</i>	<i>vīrietis</i>	<i>veirīts</i>	90	<i>medis</i>	<i>koks</i>	<i>kūks</i>
52	<i>daug</i>	<i>daudz</i>	<i>daudz</i>	91	<i>du</i>	<i>divi</i>	<i>div</i>
53	<i>mėsa</i>	<i>gaļa</i>	<i>gaļa</i>	92	<i>eiti</i>	<i>iet</i>	<i>īt</i>
54	<i>mėnulis</i>	<i>mėness</i>	<i>mieness</i>	93	<i>šiltas</i>	<i>silts</i>	<i>sylts</i>
55	<i>kalnas</i>	<i>kalns</i>	<i>kolns</i>	94	<i>vanduo</i>	<i>ūdens</i>	<i>iudiņš</i>
56	<i>burna</i>	<i>mute</i>	<i>mute</i>	95	<i>mes</i>	<i>mės</i>	<i>mes</i>
57	<i>vardas</i>	<i>vārds</i>	<i>vuords</i>	96	<i>kas</i>	<i>kas</i>	<i>kas</i>
58	<i>kaklas</i>	<i>kakls</i>	<i>koklys</i>	97	<i>kur</i>	<i>kur</i>	<i>kur</i>
59	<i>naujas</i>	<i>jauns</i>	<i>jauns</i>	98	<i>baltas</i>	<i>balts</i>	<i>bolts</i>
60	<i>naktis</i>	<i>nakts</i>	<i>nakts</i>	99	<i>moteris</i>	<i>sieviete</i>	<i>sīvīte</i>
61	<i>nosis</i>	<i>deguns</i>	<i>daguns</i>	100	<i>geltonas</i>	<i>dzeltens</i>	<i>dzaltons</i>

Par dažām atbilstmēm latgaliešu rakstu valodā var rasties domstarpības (*ceļš* vai *ceļagols*, *daguns* vai *nuoss*, tāpat *veirīts* vai *puiss*, *sīvīte* vai *buoba*), tabulā atspoguļotais lēmums ir relatīvs. Balstoties uz tabulas materiāliem, var redzēt, ka atšķirības starp latgaliešu literāro valodu un latviešu

literāro valodu veido 5 vārdu pāri: *solts* : *auksts*, *atīt* : *nākt*, *nūsist* : *nuogalināt*, *maut* : *peldēt*, *itys* : *šis*. Līdzīga attiecība ir raksturīga, piemēram, vācu un holandiešu valodai (95 % atbilstību), drusku mazāka atšķirība vērojama starp dāņu un islandiešu valodu (96 % atbilstību), drusku lielāka — starp norvēģu un islandiešu (94 % atbilstību) (Бурлак, Старостин 2005: 142). Savukārt baltkrievu un ukraiņu valodu pēc vieniem avotiem raksturo 92 % atbilstību (Čejka 1972: ielīme starp 48. un 49. lpp.), pēc citiem — 97 % (Старостин 1989: 17 = 2007a: 428).

S. Starostina saknes glotohronoloģija

Lai arī šī metode šķiet brīva no dažām klasiskās glotohronoloģijas problēmām (Старостин 1989: 17–18, 30 = 2007a: 429, 446), tā, diemžēl, vēl nav kļuvusi izplatīta (starp citu arī tāpēc, ka tā ir ļoti darbietilpīga un prasa augstu sastatāmo valodu izpētes līmeni), arī paša S. Starostina darbos tā nav pietiekoši sīki aprakstīta.

Metodes objektivitāti nodrošina empīriski pierādīts fakts, ka katrs teksts dod vienāda biežuma mantotu saknes morfēmu izlasi, resp., atlasot pēc kārtas 100 dažādu mantoto saknes morfēmu no jebkura teksta, tiek iegūts vienāda vai līdzīga biežuma morfēmu saraksts. Meklējot etimoloģiskās atbilstmes šīm morfēmām radniecīgās valodās, var noteikt radniecības pakāpi (un tālāk veikt arī valodu nošķiršanās datēšanas aprēķinus).

Mantotas saknes jēdziens, protams, ir atkarīgs no izvēlētajā rekonstrukcijas dziļuma, jo tas, kas mūsdienu latviešu valodā ir mantots no baltu pirmvalodas, tajā var būt aizgūts no kādas toreizējo kaimiņu valodas, nevis mantots no indoeiropiešu pirmvalodas. Šo iespēju varētu ilustrēt, piemēram, sakne *al-* (*alus*), ja to tradicionāli uzskatītu par vienu no vecākajiem baltu valodu aizguvumiem no gotu valodas: tā nebūtu derīga baltu un ģermāņu vai tālāko indoeiropiešu valodu leksikostatistiskiem pētījumiem (jo ir aizgūta vienā no valodām tās patstāvīgas eksistēšanas laikā), bet varētu tikt izmantota latviešu un latgaliešu valodu sastatīšanai, jo ienākusi agrāk par šo abu kopīgās pirmvalodas sašķelšanos (sal. Бурлак, Старостин 2005: 150).

Jaunas saknes rodas ne tikai ar aizgūtiem vārdiem, bet arī resegmentācijas vai deetimoloģizācijas ceļā (piemēram, pie vecās saknes pieaugot kādai citai morfēmai, kas ar laiku zaudē savu patstāvīgumu, vai kādu fonētisko vai semantisko pārmaiņu dēļ zūdot sakaram starp diviem saknes variantiem). Teiksim, saknes *gal-* (*gals*), *galv-* (*galva*) un *dzēl-* (*dzelt*) ir dažādas mūsdienu latviešu valodas skatījumā, bet indoeiropiešu pirmvalodas skatījumā etimologi šeit rekonstruē kopīgu sakni **g^hol-/ *g^hel-* (Karulis 1992 I: 247, 283–284).

Neraugoties uz šiem apstākļiem, jautājums, kuras saknes uzskatīt par vienādām un kuras par dažādām (tātad jautājums par rekonstrukcijas dziļumu), aprēķinot radniecības pakāpi, nav izšķirošs tāpēc, ka atlasāmo mantoto morfēmu biežums nav atkarīgs no teksta satura un stila. Piemēram, sastatot latviešu un lietuviešu valodu pēc pirmām tekstā sastaptām 100 dažādām mantotām saknēm, radniecības pakāpes indekss (kopīgo sakņu skaits) paliktu vienāds neatkarīgi no tā, vai mēs būtu atlasījuši saknes attiecībā uz indoeiropiešu pirmvalodu, resp. uzskatījuši *gals / galas* un *dzelt / gelti* par vienas saknes (ide. **g^uol-/*g^uel-*) vārdiem, vai attiecībā uz austrumbaltu pirmvalodu, resp., šķīruši šeit divas dažādas saknes: ļoti ticams, ka 100 atlasīto morfēmu starpā nemaz nebūtu saknes *dzelt- / gel-* tās retās sastopamības dēļ⁴, tātad tās eksistence valodā nemaz neietekmētu aprēķinus.

Tomēr rekonstrukcijas dziļums, šķiet, ietekmē morfēmu izlases reprezentativitāti: dziļā rekonstrukcijā (piemēram, līdz indoeiropiešu pirmvalodai) katras rekonstruētas saknes atvasinājumu loks ir pietiekoši liels, lai nodrošinātu izlases reprezentativitāti, bet nedziļā rekonstrukcijā (piemēram, līdz austrumbaltu pirmvalodai), kvalificējot no kopīga pirmavota cēlušās saknes par dažādām, katras saknes atvasinājumu skaits kļūst mazāks un sakņu izlases saite ar teksta saturu palielinās. Tāpēc nedziļajā rekonstrukcijā balstītos pētījumos nepieciešams veikt vairāku dažādu tekstu ekscerpēšanu, lai pēc to analīzes rezultātiem vēlāk aprēķinātu vidējo rādītāju.

Tātad, saknes glotohronoloģija tiešām prasa daudzus „resursus“. Bez izsmeļošas informācijas par katra vārda etimoloģiju tā balstās vēl uz iespējas spriest, vai izvēlētajā rekonstrukcijas dziļumā mūsdienu valodas divas no kopīga pirmavota cēlušās saknes vēl uzskatāmas par vienu sakni vai jau par divām radniecīgām saknēm. Izvairīties no subjektīviem vērtējumiem šajā gadījumā ir vēl grūtāk nekā dzīvo valodu morfēmikas pētījumos. Tāpēc šajā rakstā piedāvātie aprēķini uzskatāmi par ļoti prelimināriem, to mērķis ir drīzāk iepazīt problēmas, kas rodas šāda pētījuma laikā, nekā piedāvāt galīgos risinājumus un rezultātus.

Par latgaliešu literārās valodas teksta paraugu pēc prof. L. Leikumas ieteikuma tika izvēlēta Valentīnas Celeitānes proza, materiāls ekscerpēts no stāsta „Litaneja“ („Tāvu zemes kalendārs 1999“, Rēzekne, 1998 — 266., 268. lpp.). Savu aprēķinu piemēros S. Starostins ņem vērā visu vārdu (gan patstāvīgo, gan palīgvārdu) saknes (bet neskaita etimoloģiski saistītus

⁴ Šīs saknes ir tikai abstrakts piemērs, reālie valodu sakņu biežuma rādītāji ir grūti noskaidrojami (biežuma vārdnīcas, bez īpašiem pētījumiem, var tikt izmantotas tikai ļoti aptuvenai orientācijai).

ar tām priedēkļus un piedēkļus, piemēram, sakne *ap-* izlasē parādītos, ja tekstā tiktu sastapts prievārds *ap*, bet nevis vārds ar priedēkli *ap-*). Personvārdu saknes analīzē netiek iekļautas (Старостин 1989: 19 = 2007a: 431). Apstrādājot latgaliešu materiālu, raudzīts sekot S. Starostina atlasē principiem.

Zemāk sniegtajā sarakstā 100 analīzei derīgo sakņu⁵ sniegtas to parādīšanās secībā tekstā (nācās apstrādāt 211 vārdus), dažādas saknes atdalītas ar semikolu, bet tās pašas saknes citi tekstā sastaptie varianti — ar komatu (pareizrakstība saskaņota ar mūsdienu normu):

¹*myus-u*, *mu-ms*; ²*sol-ā*; ³*na-bej-a*; ⁴*bārn-i*; ⁵*dzym-a*; ⁶*dīv-am*; ⁷*par*; ⁸*gūd-u*; ⁹*tyk-a*, *tic-eiba*; ¹⁰*eist-ynā*; ¹¹*nu*; ¹²*moz*; ¹³*klaus-eit*, *klus-ums*; ¹⁴*rad-eituoja*, *pa-ros-ti*; ¹⁵*tāv-a*; ¹⁶*ar*, *ar-ī*; ¹⁷*muot-i*; ¹⁸*k-ai*, *k-a*, *k-ū*, *k-otru*, *k-ur*; ¹⁹*muoc-ādams*; ²⁰*aug-uma*; ²¹*škad-ārns* (sal. *škedērn*s, ME IV: 24); ²²*n-i*, *n-a*; ²³*vuord-a*; ²⁴*vac-uokim*; ²⁵*pret-im*; ²⁶*na-run-ova*; ²⁷*vys-od*; ²⁸*at-zyn-a*; ²⁹*taish-eiba*; ³⁰*tolk-uos*; ³¹*pi*; ³²*ol-s*; ³³*vair-uok*; ³⁴*cyt-im*; ³⁵*pa-sauļ-s*; ³⁶*ruod-ejuos*; ³⁷*škeib-uoks*; ³⁸*laud-s*; ³⁹*na-lob-uoki*; ⁴⁰*dāl-s*; ⁴¹*vēļ*; ⁴²*ar-t*; ⁴³*dorb-a*; ⁴⁴*dīn-uos*; ⁴⁵*t-ys*, *t-ai*; ⁴⁶*atsa-grīz-e*; ⁴⁷*vyng-uošonys*; ⁴⁸*sac-eitu*; ⁴⁹*iz-ey-is*; ⁵⁰*stuov-ūklī*; ⁵¹*vokor-ūs*; ⁵²*sāt-ā*; ⁵³*tai-pat*; ⁵⁴*vald-eja*; ⁵⁵*dīva-bail-eigs*; ⁵⁶*zam*; ⁵⁷*mīg-a*; ⁵⁸*saim-e*; ⁵⁹*skait-eja*; ⁶⁰*lyug-šonys*; ⁶¹*ceļ-a*; ⁶²*dzīsm-is*; ⁶³*jaun-uos*; ⁶⁴*iz*; ⁶⁵*pruot-a*; ⁶⁶*olp-om* (sal. *elpa*); ⁶⁷*pasa-vēr-e*; ⁶⁸*j-uos*; ⁶⁹*skan-eigū*; ⁷⁰*bols-u*; ⁷¹*var-ēja*; ⁷²*dzierd-ēt*; ⁷³*po-golm-ā*; ⁷⁴*duorz-ā*; ⁷⁵*laik-ā*; ⁷⁶*snaud-uļova*; ⁷⁷*bet*; ⁷⁸*tu*; ⁷⁹*naaiz-miers-a*; ⁸⁰*gar-a*; ⁸¹*š-ūvokor*; ⁸²*nū-kaus-ēja*; ⁸³*pus-is*; ⁸⁴*at-dev-e*; ⁸⁵*pīc-u*; ⁸⁶*dieļ*; ⁸⁷*nū-sauk-damam*; ⁸⁸*piec*; ⁸⁹*kuort-ys*; ⁹⁰*it-ūreiz*; ⁹¹*skraid-eja*; ⁹²*pa*; ⁹³*golv-u*; ⁹⁴*na-nas-damys*; ⁹⁵*mol-ys*; ⁹⁶*jiut-ās*; ⁹⁷*strod-s*; ⁹⁸*pa-vasar-ī*; ⁹⁹*naat-buod-s*; ¹⁰⁰*lokst-a* (sal. *lēkt*).

Iegūtā izlase nav nevainojama, un tā sniedz materiālu tālākām pārdomām.

Var pilnveidot, piemēram, aizgūto vārdu traktējumu, precizējot to vecumu un pašus vecākos (kā ³²*ols*) iekļaujot izlasē un, otrādi, izslēdzot no tās saknes, kas ienākušas latgaliešu valodā no latviešu valodas (šāda varētu būt vārda ¹⁹*muocēt* sakne). Latviešu valodas ietekmi uz latgaliešu valodu normatīvo avotu trūkuma dēļ pagaidām ir grūti pilnībā novērtēt (vārda ¹⁰*voi* izplatīšana *ci* vietā var tikt skaidrota ar šādu ietekmi, kas būtu papildu arguments, kāpēc šis vārds ir izslēgts no izlases).

⁵ Kā aizgūtas netika skaitītas šīs saknes (22): ¹*litanej-a*; ²*na-kryšk-uonu*, *krist-eiti*, *kryst-a*; ³*katuol-u*; ⁴*vuic-eiti*; ⁵*bazneic-kung-a*; ⁷*puis-s*; ⁸*koč*; ⁹*voi*; ¹⁰*svātk-u*; ¹¹*reiz-ēs*; ¹²*buc-enis*; ¹³*a*; ¹⁴*vajadz-ātu*; ¹⁵*škol-uotuojs*; ¹⁶*svāt-ūs*; ¹⁷*tū-mār*; ¹⁸*gruomot-ā*; ¹⁹*puoter-u*; ²⁰*god-u*; ²¹*dūm-ys*; ²²*mīr-a*. Šīs saknes valodā ienāca dažādā laikā, dažas, varbūt, vēl pirms latviešu un latgaliešu pirmvalodas sašķelšanās, tomēr spriest par to ir grūti, tāpēc tās visas izlasē nav iekļautas.

Var diskutēt par atsevišķu sakņu radniecības pakāpi (vai uzskatīt vārdus ⁹*ticēt* un *tikt*, ¹³*klauseit* un *klusums* vai ¹⁸*ka*, *kai*, *kas*, *kotrs* un *kur* u. tml. par vienas saknes vārdiem attiecībā uz latgaliešu un latviešu kopīgo pirmvalodu⁶?).

Var apstrīdēt dažu vārdu etimoloģiju (sal. iekļauto izlasē ⁵²*sēta*, ko Endzelīns uzskatīja par aizguvumu (Karulis 1992 II: 175), un aizguvumu sarakstā ievietoto ¹⁷*svāts*, kura mantoto raksturu mēģināja pierādīt K. Karulis (1992 II: 336–338)).

Paturot prātā principu analizēt tikai literāro valodu vārdus (sk. 8. lpp.), var domāt, vai korekti ir iekļaut izlasē vārdu *škadārns*: avotu, lai spriestu par tā piederību latgaliešu literārajai valodai, nav, bet tā atbilsme latviešu valodā nav iekļauta literārās valodas vārdnīcās.

Uz tādām, kam trūkst atbilstmju latviešu literārajā valodā, varētu pretendēt saknes ⁶⁸*j-is*, ⁹⁰*it-ys*, ⁹⁹*at-buos-t* (< **bād-*). Visdrošāk par tādu, laikam, var uzskatīt sakni **bād-*, kas ir radniecīga latviešu vārdu *bads* (Breidaks 2006 (1966): 56–57) un, varbūt, arī *bēda* (Karulis 1992 I: 117–118) saknēm, bet tomēr latviešu un latgaliešu pirmvalodā droši vien jau bijusi atsevišķa — ar citu saknes vokālisma pakāpi un arī nozīmi. Vietniekvārda *jis* sakne latviešu literārajā valodā saglabājusies tikai citu morfēmu sastāvā: sakņu (*it*, *ja* u. c., sk. Karulis 1992 I: 346, 348–349 u. c.) vai afiksu — īpašības vārdu noteiktajās galotnēs; tātad šo sakni arī var uzskatīt par specifiski latgalisku. Vietniekvārdā *itys* vēsturiski arī saskatāma tikko minētā veca norādāmā vietniekvārda sakne, tomēr latviešu un latgaliešu pirmvalodā te, domājams, jau var runāt par patstāvīgu sakni **it-*; nav gan skaidrs, vai no tās saknes ir radies mūsdienu latviešu *it* (sal. Karulis 1992 I: 346 un Breidaks 2006 (1966): 72) — vai ir identisks otrs komponents?).

Tātad var prelimināri uzskatīt, ka latgaliešu literārā valoda atšķiras no latviešu literārās valodas ar 2 vai 3 saknēm: *buod-*, *j-* un *it-*, resp. valodu tuvību raksturo 97–98 % kopīgo sakņu.

Sekojošā S. Starostina paraugam, var ar to pašu metodi paanalizēt M. Svodeša 100 vārdu saraksta saknes. Kā aizguvums jāatmet vārds *cilvēks* / *cylvāks* un jāapvieno vienādas saknes vārdi *apaļš* / *opols* un *ola* / *ūla*, *kas* un *kur*. Daudzi citi vārdi, kas ir radniecīgi indoeiropiešu valodas perspektīvā, uzskatīti tomēr par dažādu sakņu vārdiem latviešu un latgaliešu pirmvalodas līmenī (latgaliešu *solts* un *silts* / *sylts*, *pilns* / *pylns* un latviešu *peldēt*, *zaļš* / *zaļš* un *dzeltens* / *dzaltons*, *galva* / *golva* un latviešu *nogalināt*, *celis* / *ceļš* un *kakls* / *koklys*, *kalns* / *kolns* un *ceļš* / *ceļš*, *redzēt*

⁶ Par pirmvalodas izpratni sal. 1. parindi.

un *rags / rogs, aste un akmens / akmiņš*); arī vārds *deguns / daguns* nav apvienots ar vārdu *tecēt* (ja arī tie būtu radniecīgi (Karulis 1992 I: 206–207), nav skaidrs, kurā laikā notika fonētiskie pārveidojumi, kas padarīja šīs saknes par dažādām mūsdienu valodā). Tādējādi no M. Svodeša saraksta iegūtas 97 latviešu un 97 latgaliešu saknes.

Spriest par kādas saknes neesamību latgaliešu literārajā valodā ir grūti normatīvo vārdnīcu trūkuma dēļ, tomēr par tādām laikam var uzskatīt vārdu *aukst-s* un *nāk-t* saknes, kas nenormētajā latgaliešu runā (*aukst-s, nuok-t*) kvalificējas par aizgūtām no latviešu valodas (95 kopīgas saknes no 97 ir 97,93 %). Savukārt latviešu literārajā valodā nav atrodams pietiekoši tuvu radu latgaliešu saknei *mau-* (*maut*) (sk. Breidaks 2006 (1966): 85–87, 156; Karulis 1992 I: 573–574), tātad, valodu tuvību raksturo 98,97 % kopīgu sakņu.

Tādējādi M. Svodeša 100 vārdu saraksta analīze dod latviešu un latgaliešu valodai rezultātus, kas atbilst rezultātiem, iegūtiem no V. Celeitānes teksta. Tomēr tie ir vēl ļoti nedroši gan maza apstrādāto tekstu apjoma, gan daudzu jautājumu par konkrēto sakņu vēsturi dēļ.

Lai salīdzinātu abu metodiku rezultātus, var pārrēķināt procentuāli izteikto valodu tuvību patstāvīgas attīstības laika ekvivalentā. Klasiskās glotohronoloģijas 95 % kopīgo vārdu ir ekvivalenti atšķirībai starp valodām, kas patstāvīgi attīstījušās ap 740 gadu ilgā laikā (Бурлак, Старостин 2005: 142), bet saknes glotohronoloģijas 98 % kopīgo sakņu, ir ekvivalenti atšķirībai starp valodu, kas izšķīrušās aptuveni pirms 680–770 gadiem, atkarībā no izvēlētā sakņu novecošanas koeficienta (Старостин 1989: 29–30 = Старостин 2007a: 145)⁷. Jāuzsver, ka attiecībā uz latviešu un latgaliešu valodu tas ir tikai laika *e k v i v a l e n t s*, nevis reāls patstāvīgas attīstības laiks, jo tika salīdzināti literārie, koptie, resp., zināmā mērā nebrīvi attīstījušies, valodu varianti.

Literatūra

- Breidaks 2006 (1966) — A. Breidaks. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari // A. Breidaks. Darbu izlase. 1. daļa. 2006. — 39.–238. lpp.
- Čejka 1972 — M. Čejka. Lexicostatistic Dating and Slavonic Languages: Some Tentative Results // Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Ročník XXI. Řada jazykovědná (A). Č. 20. Brno, 1972. — S. 39–52.

⁷ Par palīdzību noskaidrojot glotohronoloģijas matemātisko aparātu pateicos kolēģei Olgai Mitrofanovai.

- Girdenis, Mažiulis 1994 — A. Girdenis, V. Mažiulis. Baltų kalbų divergencinė chronologija // *Baltistica*, XXVII₍₂₎, 1994. — p. 4–12.
= A. Girdenis. *Kalbotyros darbai*. T. III. Vilnius, 2001. — p. 107–115.
- Karulis 1992 — K. Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. Sēj. 1.–2. Rīga, 1992.
- ME — K. Mīlenbahs. Latviešu valodas vārdnīca. Sēj. I–IV. Rīga, 1923–1932.
- Novotná, Blažek 2007 — P. Novotná, V. Blažek. Glottochronology and its application to the Balto-Slavic languages // *Baltistica*, XLII_(2, 3), 2007 — p. 185–210, 323–346.
- Swadesh 1952 — M. Swadesh. Lexicostatistic dating of prehistoric ethnic contacts // *Proceedings of the American Philosophical Society*, 96, 1952. — p. 452–463.
= Сводеш 1960a.
- Swadesh 1955 — M. Swadesh. Towards greater accuracy in lexicostatistic dating // *International Journal of American Linguistics*, 21, 1955. — p. 121–137. = Сводеш 1960b.
- Urbutis 1962 — V. Urbutis. Kaip senos lietuvių ir latvių kalbos // *Kalbotyra*, IV, 1962. — p. 381–386.
- Бурлак, Старостин 2005 — С. А. Бурлак, С. А. Старостин. Сравнительно-историческое языкознание. Москва, 2005.
- Поляков, Соловьёв 2006 — В. Н. Поляков, В. Д. Соловьёв. Компьютерные модели и методы в типологии и компаративистике. Казань, 2006.
- Сводеш 1960a — М. Сводеш. Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов // *Новое в лингвистике*. Вып. I. Москва, 1960. — с. 23–52. = Swadesh 1952.
- Сводеш 1960b — М. Сводеш. К вопросу о повышении точности в лексикостатистическом датировании // *Новое в лингвистике*. Вып. I. Москва, 1960. — с. 53–87. = Swadesh 1955.
- Старостин 1989 — С. А. Старостин. Сравнительно-историческое языкознание и лексикостатистика // *Лингвистическая реконструкция и древнейшая история Востока*. Москва, 1989. — с. 3–39. = Старостин 2007a.
- Старостин 2007a — С. А. Старостин. Сравнительно-историческое языкознание и лексикостатистика // С. А. Старостин. Труды по языкознанию. Москва, 2007. — с. 407–447.
- Старостин 2007b — С. А. Старостин. Определение устойчивости базисной лексики // С. А. Старостин. Труды по языкознанию. Москва, 2007. — с. 827–839.
- Старостин 2007c — С. А. Старостин. Computer-based simulation of the Glottochronological Process (Letter to M. Gell-Mann) // С. А. Старостин. Труды по языкознанию. Москва, 2007. — с. 854–861.

The Latgalian Literary Language in the Light of Lexicostatistics

The article provides preliminary results of applying the lexicostatistical glottochronology method to define the degree of similarity vs. difference between the Latgalian and Latvian literary languages. The classical glottochronology of Morris Swadesh shows 95 % common words (from the 100 word list) between Latgalian and

Latvian, which is close to the similarity between German and Dutch, Danish and Icelandic, Norwegian and Icelandic, Belarusian and Ukrainian. Calculations by the root glottochronology of Sergey Starostin show about 98 % of common roots in Lithuanian and Latvian. Recalculated in time equivalent, both results indicate the same difference, which is similar to that between languages with about 7 centuries of separate development.

АЛЕКСЕЙ ВИКТОРОВИЧ АНДРОНОВ
baltistica@gmail.com

Кафедра общего языкознания
Факультета филологии и искусств
Санкт-Петербургского
государственного университета
Университетская наб. 11
Санкт-Петербург, 199034, Россия

Ieskats latgaliešu ābecēs lietotajā rakstībā¹

Dažādos avotos ir minēti aptuveni 70 latgaliešu ābeču izdevumi (Seiļš 1935; Seiļš 1936; Bukšs 1957: 733–734), no tiem atrasti ir 50.

Vēsturiski latgaliešu rakstība ir veidota uz poļu rakstības pamata. Latgaliešu rakstībā gotu burti nav lietoti (atsevišķos gadījumos ābecēs ilustrācijai doti gotu rakstības paraugi).

Latgaliešu ābecēs lietotā pareizrakstība ir ļoti dažāda un izteikti nekonsekventa; bieži nav konsekvences pat viena autora dažādos gados izdotajās ābecēs, piemēram, S. Svennes ābecēs:

<i>Dor' maņ, tētiņ,</i>	<i>Dor maņ, teten,</i>	<i>Dor maņ, tēteit,</i>
<i>pastaliņas,</i>	<i>pastaleņas,</i>	<i>pastaleņas,</i>
<i>Pērc' maņ stoltu</i>	<i>Perc maņ stoltu</i>	<i>Pērc maņ stoltu</i>
<i>capurit'.</i>	<i>capureit'.</i>	<i>capureit.</i>
<i>Šyuņ maņ svōrkus,</i>	<i>Šyuņ maņ svorkus,</i>	<i>Šyuņ maņ svōrkus,</i>
<i>mōmuliņa,</i>	<i>momuleņa,</i>	<i>mōmuleņa,</i>
<i>Skūlā it' maņ gribīs.</i>	<i>Školā it maņ gribis.</i>	<i>Skūlā it maņ gribīs.</i>
(1923, 1925)	(1929)	(1937)

vai vienā un tajā pašā ābecē, pat vienā rindiņā, piemēram, ābecē „PILNS Elementers deļ zemniku puišķinu“ (Rīga, 1903): *Jis bej. Viņš sed.*

Arī pirmmācības grāmatas pats nosaukums ir ticis rakstīts dažādi: *ābece, abece; lementars, lementers, elementiers, elementars.*

Par jau minēto nekonsekvenci uzskatāmi liecina to ābeču nosaukumi, kurām ir bijuši vairāki izdevumi, piemēram:

- *Eysa mociba del mozu bernu*
Eysa mociba del mozu barnu
Eysa mociba del masu bernu
- *Pylns elementiers diel ziemniku pujszkinu*
Pylns elementiers diel ziemniku puiszkinu
Pylns elementiers diel ziemnjku pujszkinu
Pilns elementiers diel ziemniku puiszkinu
Pilns elementers deļ zemniku puišķinu

¹ Krājuma sagatavošanas laikā iznākusi J. Cibuļa monogrāfija „Latgaliešu ābece“ (Rīga, 2009). — Red. piez.

- *Mozō ābece un pyrmō losamō grōmota mōjā un pyrmškūlā*
Mozō abece un pyrmō losamō gromota mojā un pyrmškolā
Mozō abece un pyrmō losomō grōmota mōjā un pyrmškolā
Mozō abece un pyrmō losomō grōmota mōjā un pyrmškūlā

Par nekonsekvenci liecina arī gramatisko formu lietojums ābeču nosaukumos, piemēram, *Eysa mociba del mozu barnu*, *Lementars del mozim bārnim*, *Mocieyba lassiszanas prieksz moziem berniem*, *Lementars mozim latwisu barnim*.

Latgaliešu ābecēs ir lietoti šādi burti: *a ā à á â q ä; b ḅ; c ç é ċ; d ḍ; e ē è é ê ė; f; g ġ; h; i ī ì í î ï; j; k ḳ; l ḷ; m ṃ; n ṇ; o ò ó ô; p p̣; q; r ṛ; s f ṣ; t ṭ; u ū ù ú û u̇; v ṿ; w; x; y ẏ; z ẓ ž ẓ̌.*

Ir lietots arī apostrofs ' . Dažās ābecēs alfabētā ir iekļautas arī burtkopas *ch, dz, dž un ff*.

Tipogrāfiski dažādā veidā ir attēloti burti ar komatu apakšā, kurš ir gan augšupvērstš, gan pavērsts horizontāli, gan atgādina sediju (sediļu); *a, e* (ar pusaplīti vai mazu *c* zem burta); *č, š, ž* (jumtiņa vai ieapaļa jumtiņa atrašanās arī ļoti augstu); *z* (ar komatu, punktu vai pusaplīti augšā).

Šajā rakstā ābece ir aplūkotas pa grupām (pēc iespējas tās skatot hronoloģiski), proti, katķisma ābece, latgaliešu autoru oriģinālābece, latgaliešu skolām pielāgotās latviešu ābece, Padomju Krievijā izdotās latgaliešu ābece un jaunākās ābece. Ābecēm ar vairākiem izdevumiem tiek minēts tās pirmā izdevuma nosaukums.

Katķisma ābece

Visas pirmās latgaliešu ābece ir tā sauktās katķisma ābece. 18. un 19. gadsimtā ābeču sastādītāji ievietoja ābecē visu, ko, viņuprāt, vispirms vajadzētu zināt zemniekam. Tāpēc ābecē bija īss katķisms un lūgšanu teksti.

Katķisma ābecēs vērojama spēcīga poļu valodas rakstības ietekme.

Ābece bez nosaukuma un bez izdošanas vietas
(pēc 1801. gada)

Alfabētā iekļauti arī tādi poļu valodas alfabēta burti, kuri pašā ābecē neparādās nevienā vārdā, piemēram, *A a, E e*. Tas attiecas uz visām šā veida latgaliešu ābecēm.

Ābece bez nosaukuma (Viļņa, 1821)

Alfabētā atrodams gan burts *f*, gan burtkopa *ff*.

Tiek mācītas poļu valodas zilbes, kas latgaliešu valodā nav sastopamas, piemēram, *brzy, brze, trza, wrzy, zde, zdo*.

Garumzīmes netiek lietotas. Atsevišķos vārdos lietots *ê*, piemēram, *sêd, swêtit*.

MOCIEYBA LASSISZANAS PRIEKSZ MOZIEM BERNIEM (Viļņa, 1824)

Zilbju mācībā dotas poļu valodas zilbes, kas latgaliešu valodā nav sastopamas, piemēram, *Hrza, hrze, hrzi, hrzo, hrzu; Wrza, wrze, wrzy*.

Lieto gan saikli *un*, gan *und*.

V. Seile raksta, ka „teksts tīrā latgaliešu dialektā, kaut virsraksts neskan latgaliski“ (Seiļ 1936: 27).

Šajā un iepriekšminētajās ābecēs vērojama stipra poļu valodas ietekme pareizrakstībā, īpaši līdzskaņu mīkstinājuma apzīmēšanā, piemēram, *diebbiesiś, Dieśmit Diwa bauślibas, Tiew byus fowu Tawu und Moti cinit in guda turet. PalêydzeŃi mań Ńzyma paŃauli lab nudzeywot*.

EYSA MOCIBA DEL MASU BERNU (Viļņa, 1835) un citi izdevumi (Viļņa, 1839, 1849, 1856 un 1863; Dinaburga, 1855; Tērbata, 1867)

1849. gada izdevumā nav konsekvences personu vietniekvārdu un to formu lietojumā, piemēram, *winsz, is, jam*; apstākļa vārdu lietojumā — *kodel, kodiël, del ko*. Sastopami slāvu valodu saikļi *bo, aba, kab, czy*, apstākļa vārdi savienojumā ar partikulu *že* — *kayže, kodže*.

Skaņa [ž] attēlota dažādi — ar komatu, punktu vai pusaplīti virs burta *z*. Burtu *j* savienojumā ar patskani raksta *y* — *ayzmastas, way, wayrok, mayzieś*. Līdzskanis *v* atveidots pēc poļu rakstības parauga ar *w* — *dzeiwot, Diws Taws*.

Ābecē sastopamas latgaliešu valodas vēlējuma izteiksmes senās formas, piemēram, *Kas es ju milotum, gudynotum, jam kołpotum, un pec kad ar ju myużam diebbiesiś dzieywowotum; kab mes elle na tyktumem*.

1856. gada izdevumā alfabētā ir viens lielais *Z* burts, bet trīs mazie — *z, ź, ż*.

PILNS ELEMENTIERS DIEL ZIEMNIKU PUISZKINU (Viļņa, 1857, 1863; Tilzīte, 1906, vairāki izdevumi nezināmos gados)

Alfabētā iekļauti arī poļu un lietuviešu valodai raksturīgie burti *Ą, Ę*, tikai lietuviešu — *Į, Ė, Ū* (Tilzītē izdotajā ābecē) vai tikai poļu — *Ł, Ź*, kā arī latīņu alfabēta burti *Q, W, Y, X*, pēc tam mazie burti. Zilbju mācība ļoti bieži veidota pēc poļu valodas parauga — *szka, szla, szna, źał*.

Garumzīmes netiek lietotas, piemēram, *Taws musu kotris esi Diebbiesis, swietits lai tows words*.

Reizēm garo patskaņu un divskaņa *uo* apzīmēšanai lietots jumtiņš $\hat{\ }^{\wedge}$ — *grômotu, grakîm, Swatâ Sakramentâ, nûkaut, pôrstot grâkot, ellê*; arī *sprâust* (vienā izdevumā ir *spraust*), bet *sprausts*.

Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* aiz līdzskaņa burta, piemēram, *engiels, gunies*. Dažkārt mīkstinātais *ļ* atveidots ar *l*, piemēram, *lobim laudim, luti*.

Ar *y* apzīmēts arī burts *j* — *apskaydrynoy, way, Raditoys, lobay rukay*, bet — *kaj, Jumprowaj Marijaj*.

Jauns Elementars ar eisu kateķizmu deļ katoļu barnim (Rīga, 1902)

Ābeces sākumā tiek paskaidrots, ka burtu *ç* izrunā kā *cz, ş* — *sz, l* — cieti, kā *l*, kam šķērsām svītriņa, *ņ* — mīksti kā *n*, kam virsū svītriņa u. tml. Ir pieminēts arī *ŗ* (parādās tikai jautājuma un attieksmes vietniekvārda formās *kuŗu, kuŗa*).

Norādīts arī, ka līdzskaņi *b, c, d, m, p, s, z, t, v* izrunājami mīksti tikai tad, ja aiz tiem atrodas burts *j* („kai meikstinotojs“). Patskanis *i* dažreiz izrunājams kā *y* (šajā ābecē burts *y* netiek lietots), dažreiz kā *j*, savukārt *e* dažreiz izrunājams kā *ie*. Tiek norādīts, ka jālasa tā, kā runā, piemēram, vārdā *tāvs* burts *v* ir gan redzams, taču to neizrunā.

Lai gan tiek norādīts, ka patskaņu garumu apzīmē ar $\acute{\ }, \grave{\ }, \hat{\ }$, tiek lietots tikai jumtiņš $\hat{\ }$ lokatīva galotnē.

Ābecē sastopami prievārdi *por, nû*.

Izlaista patskaņa vietā lieto apostrofu \prime , piemēram, *pasorgi man' nu ļaun' un grak'*; *Tev slava, guds un pateicib'*.

Pilns Elementers deļ zemniku puišķinu (Rīga, 1903)

Lai gan sākumā norādīts, kā apzīmējams patskaņu garums (ar $\acute{\ }, \grave{\ }, \hat{\ }$), ābecē tiek lietots tikai jumtiņš lokatīva galotnē — *trešâ, dinâ, ikšâ un orâ, zemê, debesîs*.

Akūts $\acute{\ }$ patskaņu garuma apzīmēšanai atrodams vienīgi latviešu valodas tekstā — *jûru, swétija*.

Šajā ābecē tiek mācīti arī gotu burti, kas latgaliešu valodā nekad nav tikuši lietoti. Tas tiek paskaidrots (25. lpp.): „Apdumeigam Latvitim vajag vuiceit sovus barnus skaiteit ari videjos izluksnes gromotas. Šimôs gromotôs atrudam taidas lobas, dareigas un vigli panokamas mocibas laiceigâ dzeivê, kaidas miusu izluksnê nikad netops pasnegtas. Todeļ šite ir pilikts paraugs, pa kuru barni var vuiceitis skaiteit minatas izluksnes gromatas, kas isspistas vaj nu gotu vaj laciņu burtim.“

Latgaliešu autoru ābece

Populārāko oriģinālābeču autori Latgalē ir bijuši Fraņcs (Francis) Kempis, Fraņcs (Francis) Trasuns, Eduards Kozlovskis un Nikodems Rancāns. Savukārt Padomju Krievijā izdoto latgaliešu ābeču autori ir Izidors Meikšāns, Vera Daškeviča un Aleksandrs Eisuļs.

Fraņča Kempa ābece

Lementars aba moza ABECE Mozim Latwišu barnim.

Pyrma mociba lasit un rakstit

(Cēsīs, 1905; Daugavpils, 1909)

Ābecē netiek lietotas garumzīmes, lokatīva formās lietots jumtiņš $\hat{}$ virs patskaņa, piemēram, *gonûs*, *gromotâ*. Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* — *pliaun*, *kliowam*, *dzeniam*, *mosenia*.

Ābece sākumā ir īsa pamācība tiem, kuri gribēs mācīt bērnus pēc šīs ābece. Pamācībā burti tiek saukti par *literim*, bet jau nākamajā lappusē aiz vārda *literi* iekavās tiek rakstīts arī *burti*.

LEMENTARS MOZIM LATWISU BARNIM

(Daugavpils, 1908)

Ābece iesākumā ir piezīme par līdzskaņa *l* cietu izrunu pirms *a*, *o*, *u*, *y* un mīkstināšanu, to attēlojot ar komatu zem burta *l*, taču autors to neievēro un raksta, piemēram, *liuti*, *pliaun*, *nedeliu*.

Ābecē garumzīmes netiek lietotas, izņemot dažus gadījumus, piemēram, *tù* (norādāmais vietniekvārds), lai nejauktu ar personu vietniekvārdu *tu*, un lokatīva formās, piemēram, *itymâ lementarâ*, *ellê*, *debesîs*. Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i*, piemēram, *Stoniuks*, *Antiuks*, *ustobeniâ*, *tiate*. Lai gan pašā ābece sākumā ievietotajā alfabētā ir gan *v*, gan *w*, viscaur tiek lietots tikai *w*, piemēram, *wyss*, *latwyski*, *wajag*.

Nav konsekvences trešās personas vietniekvārdu lietojumā, piemēram, *winia*, *ji*, arī izskaņu lietojumā, piemēram, *mosenia*, *galwinia* (arī *galwenia*). Ābecē lietotas izskaņas *-ets*, *-ete*, piemēram, *zakets*, *Anete*, *Werete*, divskanis *yu* lietots arī vārda sākumā, piemēram, *yudens*.

Fraņča Trasuna ābece

Abece Łatgališu barnim (Rīga, [1921])

Ābecē netiek lietotas garumzīmes, izņemot pāris vārdus — *līpa* (acīmredzot, lai nesajauktu ar *lipa* ‘ļipa’, *mū*, lai gan 34. lappusē pirms lasāmajiem tekstiem tiek atgādināts, ka „Pošskaniu garuma zeimes: — stiptais un ļaustais garums“. Lokatīva galotnē lietots jumtiņš $\hat{}$, piemēram, *słozdâ*, *upê*, *iudinî*, *płowôs*.

Cietais līdzskanis atveidots ar *l* — *laiva, mola, lads*, savukārt mīkstinātais ar *l* — *valā, malu, celš*.

Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* aiz līdzskaņa burta vai ar poļu alfabēta burtiem ar diakritiskajām zīmēm, piemēram, *momulenia, suniam; mań mozs nazś, eś, portâ dag guńś, vadźś, łoćś*.

Īstenības izteiksmes vienkāršās pagātnes darbības vārda trešās personas formas beigu priekšējās rindas patskanis [ä] atveidots ar *ia*, piemēram, *klidzia, dzeria, pajemia, vedia*. Pēc līdzskaņiem *j, k* un *g* lietots *i*, piemēram, *jiusu, kiuli, sagiusta*.

Šajā ābecē netiek mācītas latgaliešu valodai neraksturīgās skaņas, ko attēlo ar burtiem *f* un *h*. Arī 2. daļā, kas sastāv no īsiem tekstiem katram burtam, *f* un *h* ir pašā pēdējā tekstā.

A b e c e (P ē t e r b u r g a, [1 9 2 1])

Atšķirībā no Rīgā izdotās ābece šajā izdevumā tiek apzīmēti garie patskaņi. Iepriekšējā izdevumā, piemēram, 4. lpp. — *upe, ula, uga*, šajā — *u-p-e, ù-l-a, ú-g-a*. Lasāmajos tekstos garie patskaņi pārsvarā netiek apzīmēti, piemēram, *uzuls, kuks, sókumâ*.

Atšķirībā no iepriekšējā izdevuma līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtiem *ķ, ļ, ņ* — *puķe, kuļ, krùņs, múļķa*. Īstenības izteiksmes vienkāršās pagātnes darbības vārda trešās personas formas beigu priekšējās rindas platais patskanis [ä] atveidots ar *ia* — *pateicias, gerbia, sagrobia*. Šajā ābecē atšķirībā no iepriekšējās pēc līdzskaņiem *j, k* un *g* lietots *y* — *jyusu, jyusim, kyuli, sagyusta*.

F. Trasuna ābecēs burtu mācība un teksti lasīšanai neatšķiras, bet atšķiras vārdu izskaņu, vīriešu dzimtes īpašības vārdu u. c. rakstība.

Rīgā izdotajā ābecē:

*Uzuls ir rasnys, styprys un
kuplys lopu kuks.
Upeite ir mozenia.
Pleseigi putni. Iudini. Goja
tauku usteitu. Holandijâ daudz
fabryku.
Eś jiusim parodeišu.
Isnaudia un sōka kiukot.
Divi zači. Ustobâ ir krasli.
Akmistenš. Meikleś.*

Pēterburgā izdotajā ābecē:

*Uzuls ir rasns, styprns un kupls
lopu kuks.
Upite ir moziņa.
Plesigi putni. Yudeni. Goja
tauku ustitu. Hoļandijâ daudz
fabriku.
Es jums parodišu.
Isnaudia un sōka klanitis.
Divi zaki. Ustobâ ir krasly.
Akmentiņš. Meikļas.*

Eduarda Kozlovska ābece

LEMENTARS del mozim bārnim
(Rēzekne, 1917; divi atšķirīgi izdevumi)

Ābecē (izdevumā, kurā ir norāde, ka šo ābeci pārstrādājis L. Mendriks) netiek lietotas garumzīmes, reizēm virs garajiem patskaņiem likts gravis ` — *mòte, bāрни* (bet, piemēram, 7. lpp. — *barni*). Lokatīva galotnē lietots jumtiņš ^, piemēram, *rosâ, zoliâ, šyupelês*.

Līdzskanis *v* atveidots pēc poļu valodas parauga ar *w* — *wel, wysta, sewi*. Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* — *mamenia, ustabenia, miliòja, lialia*.

Divskanis *yu* lietots gan vārda sākumā, gan pēc līdzskaņa *g* — *yudens, gyun*.

Lietots vīriešu dzimtes 3. personas vietniekvārds *jis*.

Lobò sàkla (Rēzekne, 1921, 1922)

Patskaņu garuma apzīmēšanai lietoti akūts un gravis, piemēram, *wézis, séd; lùpi, lùgs, zùles*. Lokatīva galotnē lietots jumtiņš ^, piemēram, *kolnâ, silê, klêtî; cîmâ, rotûs* (1. izd.). 1. izdevumā vairākos vārdos patskaņu garums vispār netiek apzīmēts.

Abos izdevumos diakritiskās zīmes lietotas nekonsekventi, piemēram, 1921. gada izdevumā — *sèjèjs*, bet 1922. gada izdevumā — *sèjejs*.

Līdzskanis *v* atveidots pēc poļu valodas parauga ar *w* — *wòwere, wuškai wylna, wonogs sagywa wystu*.

Divskanis *yu* lietots gan vārda sākumā, gan pēc līdzskaņiem *g, j* — *yudens, gyun, jyura, aizjyudzia*.

Īstenības izteiksmes vienkāršās pagātnes trešās personas formas beigū priekšējās rindas platais patskanis [ä] atveidots ar *ia* — *atsapyutia, cepia, pòrdewia; édia* (1. izd.).

Ludviga Mendrika ābece

LEMENTARS del Mozim bārnim (Rēzekne, 1918)

Lietotas diakritiskās zīmes („Būrtu zeimes“) patskaņa garuma un intonācijas apzīmēšanai: *Myura sína, sína skaudze; Meža mola, mežâ dzeiwoj*. Lokatīva galotnē lietots jumtiņš ^, piemēram, *trauciniâ, mežâ*.

Burta *v* vietā viscaur lietots *w* — *dzeiwoju, tewi, sowu; wylks wušku plesejs*. Līdzskaņu mīkstinājums attēlots ar burtu *i* — *liauds, maminia, ustabenia, miliòja, lialia*.

Lietotas izskaņas *-inš, -inia; -its, -ite; -iba*, piemēram, *ustobinia, skaidiniom, trauciniâ, kolniniu* (sastopama arī forma *kalniniu*), *asarinias; bròlits, saulite, tykumiba, lobkloiba*.

Divskanis *yu* lietots gan vārda sākumā, gan pēc līdzskaņa *j* — *yudens, jyura*.

Lietots vīriešu dzimtes 3. personas vietniekvārds *jis*.

LEMENTARS mozim barnim ar bildem (Rēzekne, 1921)

Jau pašā sākumā tiek norādīti burti, kuri tiek mīkstināti („kurim wairok dzerdis sameikstynošona“) ar komatu — *b, c, d, e, g, k, l, m, n, p, r, s, t, w, z*.

Ar vienīgo patskani *e* acīmredzot domāts priekšējās rindas platais patskanis [ä]. Pašā ābecē gan sastopami tikai daži no minētajiem burtiem, visvairāk *ṭ, ḷ, ṇ* — *ṭaṭa, Aniṭa, mosiṇa, ḷuti miḷoj*.

Ābecē netiek lietotas garumzīmes, reizēm virs garajiem patskaņiem likts gravis ` — *mòte, bròlits, tàws, slìcis*. Lokatīva galotnē lietots jumtiņš ^, piemēram, *lobâ laikâ, pasaulî*.

Burta *v* vietā pēc poļu valodas parauga lietots *w* — *wairok, naw, wòrna, dzeiwe, wucyns, wuška*. Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts arī ar burtu *i* — *liustes*.

Viscaur ābecē lietotas sieviešu dzimtes ceturtās un piektās deklinācijas lietvārdu daudzskaitļa nominatīva galotnes *-as* un *-es*, izņemot 31. lpp., kur uzdevumā ir paraugs *gròmota* — *gròmotys*, saskaņā ar kuru jāveido lietvārdu daudzskaitlis.

Nav konsekvences atsevišķu darbības vārdu rakstībā, piemēram, *Tautas himne „Dìws swàtej Latwiju“* (bet trešajā rindiņā — *swètej*).

ABECE (Rīga, 1921)

Autors nav norādīts.

Patskaņu garums un divskanis *uo* apzīmēti dažādi. Ar gravi tiek norādīta arī krītošā intonācija, piemēram, *bàrns, klàws, mèle, gnèze, ìla, òdina, mòte, ròžas, ùgle, dùmas*. Lauztā intonācija apzīmēta ar akūtu, piemēram, *dáls, krásls, ést, wézs, ít, síts, ózs, lówa, úds, dút*, bet lokatīva galotnē lietots jumtiņš, piemēram, *golwâ, olâ, pìrê, prìdê, čipî, Bieržgalî*.

Burta *v* vietā pēc poļu valodas parauga lietots *w* — *pawasars, wosora, wysim wisim witas gona*.

Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* aiz līdzskaņa burta, piemēram, *maminia, zalióka, mīlioju, celia molâ, mòsenias, liauds pliaun*. Īstenības izteiksmes vienkāršās pagātnes trešās personas formas beigu priekšējās rindas patskanis [ä] reizēm atveidots ar *ia* — *atnesia*.

Pēc līdzskaņiem *j, k* lietots *y* — *jyusu, kyup*, arī vārda sākumā lietots divskani *yu* — *yudins*.

Sastopamas vēlējuma izteiksmes formas ar atšķirīgām galotnēm katrai personai, piemēram, *ástum*.

Nikodema Rancāna ābece

Lementars deļ mozim bārnim (Rīga, 1923)

Patskaņu garums rādīts ar gravi ` , piemēram, *kùks, cèrwus, nàžus, nest jòs uz sàtu*. Lokatīva galotnē lietots jumtiņš ^ , piemēram, *dasmytâ stundê, šajâ wysâ diniņâ*, (bet 51. lpp. — *Rīgā*), *škyunî stow komonas* (bet — *škyuni ir lapsines*). Šādi patskaņu apzīmējumi tiek lietoti tikai pēc burtu mācības, kad ir apgūts viss alfabēts un sākas aritmētikas uzdevumi un lasāmie teksti.

Līdzskanis *v* atveidots ar *w*, piemēram, *wowerite, Korsowa, Latwija, wabale*. Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* aiz līdzskaņa burta, piemēram, *tiatia, gutinia* (blakus lappusē — *mamiņa*), *zustinia, liaudim*.

Divskani *yu* lieto gan vārda sākumā, gan pēc līdzskaņiem *g, j*, piemēram, *yudens, gyusta, nu jyuriņas*.

Īstenības izteiksmes vienkāršās pagātnes darbības vārda trešās personas formas beigu priekšējās rindas patskani [ā] atveido ar *ia* — *apsagozia*.

Neskatoties uz to, ka latgaliešu valodā burtu *H h* lieto tikai svešvārdos, šajā ābecē lietots gan *H h* (*Helena, Heļa, Heņa*), gan *Ch ch* (*Chaims, Chaika, cha-cha*).

Nav konsekvences vārda *Latgola* un *Latgale* lietojumā.

Viktora Snarska ābece

ABECE Mojā un skolā (Rēzekne, 1929)

Ābece burtu un zilbju mācības lappusēs lieto garumzīmes, taču lasāmajos tekstos, kas veido šīs mācībgrāmatas lielāko daļu, to nav.

Lasāmajos tekstos garo patskaņu un divskaņa *o* apzīmēšanai lietoti akūts ` un gravis ´ , piemēram, *školótòjs, gribèjás, nùbólèja*. Lokatīva galotnē lietots jumtiņš ^ , piemēram, *školâ, teirumâ, bòlinûs*. Burtu un zilbju mācības daļā līdzskanis *v* apzīmēts ar *v*, toties lasāmajos tekstos lietots *w*.

Latgaliešu skolām pielāgotās latviešu ābece

Latgaliešu valodai ir pielāgotas Leona Paegles un Sīmaņa Svennes latviešu valodā izdotās ābece. Jāatzīmē, ka Sīmaņa Svennes ābece tikušas izdotas vienlaicīgi latviešu valodā un latgaliešu valodā.

Leona Paegles ābece

Vōlyudzes šyupuļs Abece mōjom un školom
(Rīga, 1925)

No otrā labotā izdevuma latgaliskojis Edgars Ego (īstajā vārdā Staņislavs Belkovskis).

Leona Paegles ābece latgaliskošana ne vienmēr pamatota. Latviešu valodā patskanis *o* sastopams tikai aizgūtos vārdos, taču latgaliešu valodā tas ir viens no visvairāk izplatītajiem patskaņiem. Atstāt pie burta *O* kā galveno vārdu *Oļa* (krievu meitenes vārds) latgaliešu valodas ābecē ir nepieņemami. Atstāts arī *auns* pie divskaņa *au*, iekavās gan ierakstot *vucyns*, taču *aita* ir palikusi bez latgaliešu valodas vārda *vuška*. Tādi zēnu vārdi kā *Ģirts*, *Ģiģs* latgaliešiem nav sastopami, turklāt Dienvidlatgalē vārds *ģirts* nozīmē ‘piedzēries, iereibis’.

Sīmaņa Svennes ābece

Mozō ābece

S. Svennes sarakstītā mācību grāmata „Mozō ābece“ tā laika Latgales skolotāju aprindās bija labi pazīstama, arī tālab, ka tā bija vienīgā ābece, kas tika izdota vienlaicīgi latviešu valodā un latgaliešu valodā („latvīšu literatūras volūdā un latgalīšu izlūksnē“) (Bērziņš 1938).

Pirmie četri izdevumi (1923, 1924, 1925, 1927) un pēdējais astotais (1937) iznāca Rīgā, pārējie — Daugavpilī (1929, 1931, 1933).

Ābece pirmais izdevums veidots pēc skaņu metodes, kas latgaliešu valodai ir visvairāk piemērota.

Pēc burtu mācības lasāmajos tekstos ar apostrofu norāda pēdējā līdzskaņa mīkstinājumu īstenības izteiksmes vienkāršās pagātnes trešajā personā; būtībā *'a* ir šīs formas beigu priekšējās rindas platā patskaņa [ä] atveidojums — *ījauc'a*, *īsasauc'a*, *atjēm'a*, *cep'a*, *sajauc'a*, *teic'a*, *nūsastīp'a*, *ēd'a*, *dzēr'a*, *kyul'a*.

Nenoteiksmes beigu līdzskaņa mīkstinājums norādīts ar apostrofu — *īt'*.

Ābece 3. izdevumā ir piezīme par ābecē lietoto pareizrakstību (100. lpp.): „2. izd. (..) īturāta 1921. g. kongresā pījimtō pareizrakstība ar dažim papyldynojumim.“ Pašā otrajā izdevumā šādas piezīmes nav.

5. izdevumā garumzīmes netiek lietotas, izņemot atsevišķus vārdus lokatīvā, piemēram, *driveņā*, *bazneicā*, *ceplī*, *mojōs*, *depē* vai arī *ker jū*, *kū*, *slinkō siva*, *lelō*. Burtu mācībā garumzīmes netiek lietotas.

6. un 7. izdevumā garumzīmes tiek lietotas. 7. izdevumā alfabētā ir *К к*, un lappusē ar burtu *к* parādīts arī *к*, taču ābecē nav atrodams neviens vārds, kurā būtu burts *к*.

Dažu izdevumu (1929, 1937) alfabētā ir burtkopa *ch*, bet pašās ābecēs vārdi ar šo burtkopu nav atrodami.

Padomju Krievijā izdotās ābece

Padomju Krievijā latgaliešu ābece ir tikušas izdotas Pēterburgā, Maskavā, Pleskavā, Novosibirskā un Tomskā.

Annas Dirvānes ābece

Mozi draugi Sibirî (Tomskā, 1918 [uz vāka — 1919])

Alfabētā nav ietverti garie patskaņi, lai gan *â, ê, î, ô* (divskaņa *o* nozīmē) tekstā (un saliekamajā ābecē) ir rādīti. Garuma apzīmējumi lietoti lokatīvā; *l* un *n* (reizēm — arī *k*) mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* aiz līdzskaņa burta; līdzskanis *v* apzīmēts ar *w*; kā divskaņa otrs komponents sastopams arī *j* (piemēram, *jej*, īpašības vārdu noteiktā galotne *-ajs* u. c.).

Burti *č, š, ž* ir veidoti no *c, s, z* un puslociņa vai putniņa zīmes (aptuveni līdz teksta vidum tiek lietots puslociņš, otrajā pusē — putniņš), bieži vien zīmju iespaidumā to nav.

Lokatīva galotnē lietots jumtiņš *^*. Tas sastopams arī citos vārdos, piemēram, *todêl, wînmâr, nalaîme, zernîus, padarît*.

Retumis virs patskaņiem sastopamas citas diakritiskās zīmes: *ä* (*koklâ*), *à* (*Tomskâ, tymâ*), *ò* (*sorgòj*), *ì* (*Dzîsme* (divas reizes), *Wînotne, Bridis, dzîsme*), *ù* (*ùpe*), *á* (*pogrobá*), *é* (*upé*).

Tuvāk par šo ābeci Andronova u. c. 2008.

Abece. DORBS UN RUTAĻA MYUSU BARNIM

(Pleskava, 1920)

Sastādījis autoru kolektīvs pēc I. Rītiņa latviešu ābece parauga.

Apzīmējums ‘burts’ atveidots divējādi, proti, *burte* un *būrts* (daudzskaitļa ģenitīvā gan *buršu*, gan *būršu*). Garumzīmes ir tikai burtam *ō* (ne vienmēr) — *lopōs, golvōs* un lokatīva formās — *mežā, bucā, kukā, eglē, vordūs, kormūs, papardēs* (arī: *kņobî, šimâ*).

Darbības vārda nenoteiksmes galotnes apzīmēšanai lietots *ț*, bet īstenības izteiksmes vienkāršās tagadnes vienskaitļa otrās personas galotnes apzīmēšanai — *t*, piemēram, *lyuzț*, bet *lyuzt, kyusț*, bet *kyust*; pēc analogijas arī *duț*, bet *dud*; arī pavēles izteiksmes vienskaitļa otrās personas galotne apzīmēta ar *ț*, piemēram, *mat*, bet *meț*. Ābecē tomēr atrodamas abējādas formas: gan *barni it*, gan *barni iț*, gan *syt*, gan *siț*.

Mīkstinātos līdzskaņus attēlo ar komatu zem burta (ābece 1. daļā daudzviet tas atgādina sediju (sedīlu), piemēram: *açş, cyuçiņas, pasauç, piliç, perç, Françs, Krançs, soça, loçs, salic; paslepa; komojaş, zuşs, prīcojaş, pleişa, eşt, pasytuşa, pamanejuşa, stov te, puiş!; runojuţ, paţs, Inciţs, beţ; zişs, kaļşs, guşs; eţş, veţş, naţş, grauţa, izgriz, daudz.*

Lai gan alfabētā ir burts *ṃ*, ābece tekstos tas nav atrodams, savukārt tekstos ir burti *ŗ* un *ḍ*, kuru nav alfabētā, piemēram, *keŗas, nukēŗa, buŗas, aizveŗa; jodzerḍ, saleiḍa, apeḍa, ileiḍa.*

Atšķirībā no pirmās daļas otrajā daļā gandrīz viscaur tiek lietotas garumzīmes, piemēram, *mūşas, zvērbuļs, zīma, sūplok.*

Ābecē lieto lietvārdus ar šādām galotnēm un izskaņām: *putnys, tovas skaņas, pelite, vainuciņš.*

Veras Daškevičas un Aleksandra Eisuļa ābece

OROJU ZEME (Maskava, 1926)

Ābecē gandrīz netiek lietotas garumzīmes, reizēm garums norādīts ar gravi ` , piemēram, *tù, nuwèleja*. Lokatīva galotnē lietots jumtiņš ^ , piemēram, *cytâ kortibâ, bolsâ, wordûs, abecê.*

Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* aiz līdzskaņa burta, piemēram, *rewoliucija, liaužu deputatu padumes, pasaulia waidi*. Ir lietots arī mīkstais *ļ*, piemēram, *buļwas, deļ, wèļ*. Komats zem burta *l* novietots horizontāli: vārdā *buļwas* tas pavērsts uz kreiso pusi, bet *deļ, wèļ* — uz labo pusi.

Izidora Meikšāna ābece

Latgališu abece (Novosibirska, 1933, 1935)

1933. gada izdotajā ābecē garumzīmes tiek lietotas, taču 1935. gada izdevumā to visbiežāk nav, piemēram, *skrin, sinu, gromotas, pride, vovere ad.*

Dažviet burta *k* vietā rakstīts krievu alfabēta burts *κ*, burta *b* vietā krievu alfabēta burts *в*, piemēram, *okai kūka rama; Abeci un burtneicas turet teiras.*

Jaunākās ābece

Jura Cibūļa un Lidijas Leikumas ābece

LATGALĪŠU ĀBECE (lementars) (Lielvārde, 1992)

Ābecē lietota tā dēvētā P. Stroda pareizrakstība (sk. Stafecka 1992), bet ar vairākiem jauninājumiem, piemēram:

- 1) divskanis *uo* rakstīts ar *uo*, nevis ar *ō* (*muosa, muote, buoluo, tuoluo-kuo*);
- 2) divskanis *ie* lietots *ē* vietā tajos vārdos un vārdformās, kur to runā pamatā visā Latgalē (*pierts, viejs, es sieju*);
- 3) šķirta divskaņu *yu* un *iu* rakstība (*myurs, iudiņš, kiula, giut, bet jyusu, jyura*);
- 4) pēc līdzskaņiem daudzskaitļa ģenitīvā netiek likts apostrofs (*upu, zemu*);
- 5) lietota galotne *-ys* vai *-is* sieviešu dzimtes lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā un daudzskaitļa nominatīvā un akuzatīvā (*vystys, pylņys bļūdys, vysys vardivis*);
- 6) lietota izskaņa *-eja* (*Latveja, Vuoceja, ortografeja*);
- 7) lietotas paralēlformas (*kači/kaki, zuodži/zuogi, eju/īmu, skoluoju/skolovu, es runuotum/es runuotu, buļbe/guļbe*); lietots saiklis *i* (*un* vietā).

Šo eksperimentālo mācību grāmatu skolās atļāvusi lietot Latvijas Republikas Izglītības ministrija.

Jura Cibuļa Purlovas ābece

Juris Cibuļš ir sarakstījis ābeci (manuskripts) savā dzimtajā Purlovas izloksnē. Purlova atrodas tagadējā Balvu novada Lazdulejas (agrāk Šķilbēnu) pagastā. Tas ir pirmais zināmais mēģinājums radīt ābeci konkrētā latgaliešu izloksnē. Šajā ābecē garā cietā patskaņa *i* apzīmēšanai tiek lietots *ȳ*.

Latviešu grāmatniecībā šādi precedenti jau ir bijuši, piemēram, K. A. Bergholcs „Oppekalna draudzes maziem skolas bērniem pirmā lasīšanas grāmata“ (Rīgā, 1838), J. G. Bitners „Ābece priekš Zlēkas skolas“ (Jelgavā, 1841; Liepājā, 1834; turklāt paša autora pieņemtajā rakstībā), „Lejas Kurzemes ābece priekš lasīt un rakstīt iemācīšanas visātrākā laikā“ (Liepājā, 1919).

Literatūra

- Andronova u. c. 2008 — A. Andronova, A. Andronovs, L. Leikuma. „Mozī draugi Sibīrī“ (Tomska, 1918) — pirmā ābece Sibīrijas latgaliešiem un Krievijas latgaliešu valodas korpuss // „No skaņas un burtu līdz tekstam un korpusam. Sinhronija un diahronija“. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 135. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli / LU Latviešu valodas institūts. Rīga, 2008. — 3.–6. lpp.
- Bērziņš 1938 — M. Bērziņš. S. Svennes „Mozō ābece“ // Latgolas Škola, 1938, Nr. 6. — 121. lpp.
- Bukšs 1957 — M. Bukšs. Latgaļu literatūras vēsture. [Minhene], 1957.
- Seiļš 1935 — Seiļš V. Sistematisks leidz 1935. godam latgalīšu izlūksnē izdūtūs grōmotu rōdeitōjs. Rēzekne, 1935.

Seiļ 1936 — Seiļ V. Grāmatas Latgales latviešiem. Latgaliešu dialektā izdoto grāmatu chronoloģiskais, sistēmatisks autoru un izdevēju rādītājs (1585.–1936.). Rīga, 1936.

Stafecka 1992 — A. Stafecka. Par mums (myusim) i myusu volūdu // J. Cybuļs, L. Leikuma. Latgalīšu ābece (lementars). Lielvārde, 1992. — 6.–9. lpp.

Insight into the Latgalian Orthography Used in Latgalian Primers

Some 70 Latgalian primers have been mentioned in different sources, 50 of them have been found.

The primers have been written in different orthographies. The compilers of the primers, published in the 18th and 19th centuries, have made use of the Polish orthography; however, already the very first Latgalian primers (the so-called catechism primers) demonstrate the typical features of the Latgalian language quite precisely.

Commenting on the orthography used in the Latgalian primers a special attention is paid to the controversial points of the Latgalian orthography, for example, the usage of the vowel *i* or *y*, the diphthong *iu* or *yu* after the consonants *j*, *k* and *g*, suffixes with the ending *-eits*, *-eite*, *-eņš*, *-eņa* or *-īts*, *-īte*, *-iņš*, *-iņa*, the endings of the singular nominative and the plural accusative of the feminine nouns of the 4th and 5th declensions — *-as* or *-ys*, *-es* or *-is* etc.

JURIS CIBUĻS

juriscibuls@hotmail.com

juriscibuls@mail.ru

pastkaste 147

Rīgā, LV-1050, Latvija

Oskara Seiksta dzejas poētika

Oskars Seiksts ir ienesis latgaliešu literatūrā vēl nebijušas, drosmīgas vēsmas. Ar savu spilgto personību, aizmirstu apvidvārdu, vecvārdu aktualizēšanu, jaunvārdu radīšanu un latgaliešu literatūrai neraksturīgu eksistenciāli skaudru redzējumu uz cilvēka patību Oskars Seiksts radījis jaunu impulsu latgaliešu literatūras attīstībai.

Par mākslinieka inspirācijas avotiem var runāt, ņemot vērā pētāmā autora izteikumus (daiļradē, intervijās) un/vai arī paļaujoties uz pētnieka percepciju, kas balstās uz zināšanām par autoru un uz autora daiļrades sakarību salīdzināšanu un analīzi (atkārtoti lietotie vārdi, tēli utt.).

Par galveno iemeslu, kāpēc O. Seiksts pievēršas rakstniecībai, kalpo vēlme „atgūt citu neuzrakstīto“ drukas aizlieguma laikā Latgalē (1865–1904). Tas ir laiks, kas aizsākušos kultūras un izglītības darbu un nacionālo atmodu aizkavē uz 40 gadiem. Pats autors visai ironiski norāda, ka raksta, lai kvantitatīvi pavairotu latgaliešu literatūru, tostarp „uzturētu pie dzīvības“ savu latgalisko identitāti, O. Seiksts konsekventi raksta latgaliešu rakstu valodā. Pat bakalaura un studiju darbi, studējot Rēzeknes Augstskolā, Oskaram Seikstam ir dzimtajā valodā. Piemēram, bakalaura darbs sastāv no rakstnieka esejām par latgaliešu literatūras personībām, „kuri redzīs byutiski, sov pateigi voi tyvi maņ, kai literātam, kuri ir ītekmiejuši munu pasaulredzīni, munu literarū mitologeju“ (Seiksts 1999: 106). Jāpiebilst, ka šīs esejas ieraudzījušas dienas gaismu krājumā „Pagrauda“ (1999).

Kā atzīst pats Oskars Seiksts, no latgaliešu literātiem vislielāko iespaidu uz viņu atstājusi Osvalda Kravaļa personība un dzeja. Šķiet, ka, tieši pateicoties Osvaldam Kravalim, O. Seiksta daiļradē ir Austrumu filozofijas uzskatu klātbūtne: „...jau drupeit apsataukstejs austrumu vīduma (koč piec gruomotu) pamatprincipu, suoču apjēgt Osvalda vuordus“ (Seiksts 1999: 181).

Salīdzinot Oskara Seiksta un Osvalda Kravaļa vārdu krājumu dzejā, nākas secināt, ka okazionālismu darināšana, vietumis dialoga formā sarakstītie dzejoļi ir abu dzejnieku stilu vienojošais faktors. Gan Osvalda Kravaļa, gan Oskara Seiksta gadījumā ar dialoga risināšanu ne vienmēr saprotama sarunas notikšana starp diviem cilvēkiem. Nereti dzejnieki sarunājas paši ar sevi, nereti tās ir neatbildētās zemapziņas un apziņas plūsmas,

sapņu pieraksti. Par labu dialogam, nevis monologam, liecina uzrunas „tu“ lietojums.

Svarīgu lomu Oskara Seiksta daiļradē ieņem eksistenciālisma filozofija, kas pievēršas indivīda eksistencei — cilvēka esamībai, lomai pasaulē un tā intīmajiem pārdzīvojumiem. Jo īpaši O. Seiksta daiļradē jūtama franču eksistenciālista Albēra Kamī ietekme. Vietumis O. Seiksts pat „aizlienē“ A. Kamī romānu galvenos tēlus (Merso, Rjē), ar kuru tēlojumu pauž savus uzskatus par dzīves jēgu, absurdu, nāvi un citiem eksistenciālistus interesējošiem jautājumiem. Arāba tēls no A. Kamī darba „Svešinieks“ O. Seikstam ir no zemapziņas realitātes un patiesības attālinošais cilvēks, kas viņu padara par svešinieku pašam sev un kas ikkatram sevī jānogalina.

Kopš 2000. gada Oskars Seiksts dzīvo ārpus pilsētas, uzskatot, ka dzīve dabas „paspārnē“ ir solis tuvāk cilvēka patībai — Dieva sevī atklāšanai. Meklēt „zaudēto paradīzi“ O. Seikstu ierosinājusi Vladimira Megrē grāmatu sērija par reāli dzīvojošu sievieti vārdā Anastasija, kura, dzīvodama Sibīrijā pie „dabas krūts“, ir spējusi izrauties no „arāba“ sevī un līdz ar to apjautusi savu un kolektīvo domas spēku. Ceļš uz cilvēka patību paredz ne tikai atteikšanos no civilizācijas „baudām“ — neveselīga uztura, datorizētas sadzīves, apreibinošām vielām u. tml., bet arī pievēršanos patiesajam, proti — dabiskajam. Daudzviet šī pašattīrīšanās ceļa meklējumi atpazīstami arī O. Seiksta daiļradē:

nūtrynu ar pīdurkni lyupu kruosys šērvi nu mutis. parfims kai kūpistiskuos nateireibys forma. kruosuošonuos kai mimikreja. izkiupynuot tū vysu ar paeglim, zaļkšņuoju dyumaiti vysu izkvēpēt. da kaula, da sirds.

(Seiksts 2000: 13)

Lielākā daļa O. Seiksta sarakstīto tekstu ir pretrunā ar gramatikas likumiem — autors izvairās no interpunkcijas, raksta konsekventi paša izvīrītajiem principiem ar lielajiem vai mazajiem burtiem (ikkatru vārdu tekstā vai nu uzsverot, vai padarot mazsvarīgu), tādējādi īpašvārdus pārvēršot sugas vārdos un otrādi. Nereti šāda teksta forma sastopama modernistu darbos. Ņemot vērā to, ka O. Seiksts spēj atspoguļot tikai sevī un ap sevi esošo — rakstnieka interpretējamo realitāti, tad apziņas plūsmas paņēmiena pielietojums radīšanas procesā pats sevi attaisno. Acīmredzama ir Džeimsa Džoisa darba „Uliss“ ietekme, un O. Seiksts to neapstrīd:

..ES ŠAĻTIM PASKAITINEJU GRUOMOTYS PAROKSTU
DŽOISISKI.. (Seiksts 1996: 176)

Folkloras ietekmē Oskara Seiksta dzejā izgaismojas pasakās sastopamais neatskatīšanās motīvs (ejot nedrīkst atskatīties, jo var notikt kaut kas slikts), kas sevī ietver gan sākotnējo nozīmi, gan dzejnieka piešķirto —

izvēlētā ceļa noiešana līdz galam, neatskatīšanās uz pagātnes notikumiem. Tautasdziesmās bieži sastopamā deminutīva forma (dažbrīd ar eifēmisma funkciju) rod vietu arī dzejnieka tekstos:

..tymšūne preteimā duordzās i
smiersnenis nasaklīgt nazkur jei cytur ganīs.. (Seiksts 1999: 80)

Īpaši semantisku dziļumu, ekspresiju dzejolis iegūst, kad tajā folkloras un mūsdienu vides, mītiskā un reālā laika krustojumā līdztekus pārmiņas literārie, bībeliskie, mitoloģiskie tēli. Dzejnieka tekstos saskatāms dialogisms ne tikai ar sengrieķu mitoloģiju (Pitejs, Eiridike), bet arī figurē mazāk pazīstamie ģermāņu (Mimirs, ragnarjoks) un ķeltu apdzīvoto reģionu (Dagda) tēli, motīvi, dievības. Ja lielākā daļa mitoloģisko varoņu un ar tiem saistītie notikumi, vietas Oskara Seiksta dzejā parādās tikai vienu reizi, tad Orfejs — sengrieķu mitoloģijā — dziedonis, kura dziedāšana valdzinājusi ne vien cilvēkus, bet arī plēsīgus zvērus, kokus, klintis, upes, dzejnieka tekstos parādās vairākkārt.

Jauno autoru kopkrājuma „Pagrauda“ prezentācijā O. Seiksts skaidro iemeslus, kāpēc viņš raksta. Bērns būdams, O. Seiksts ticis mātes atstumts, jo māte gatavojusies eksāmeniem un nav spējusi pievērst dēlam vajadzīgo uzmanību. Tas O. Seikstā radīja pārlicību, ka ceļš pie mātes, sievietes ved vienīgi „caur grāmatām piekrautu galdu“ — literatūru. Tālab rakstības ierosinātāja sieviete ir gan centrālais tēls O. Seiksta daiļradē, gan tās adresāts vienlaikus.

Literāti, lai paspilgtinātu un norādītu uz cilvēka līdzību ar dabu, neredzi dabu un tās parādības personificē. Un O. Seiksts, šajā gadījumā, nav izņēmums. Autoram daba ir vienīgās patiesās realitātes atspoguļojums — „...pasauls ir vīn myusu spīgeļš“ (Seiksts 2000: 56).

Par to, ka autora dzīve ir viens no būtiskākajiem rakstnieka inspirācijas avotiem, liecina O. Seiksta dienasgrāmatas formā (konkrēts, reāls laiks, telpa un notikumi, personīgi pazīstamu cilvēku tēlojums u. tml.) sarakstītā dzeja un proza. Oskara Seiksta tuviniekiem, draugiem, kolēģiem un paziņām tāpēc dzejnieka daiļrade tomēr nav vairāk saprotama, kā tiem, kas dzejnieku nepazīst. Iemesls tam — dzejnieks slēpjas no sevis, ār pasaules aiz valodas un postmodernistiskām kolāžām.

Oskars Seiksts ir rakstnieks, kurš plašos mērogos nekad nebūs atzīts vārda mākslinieks, taču ne talanta, uzņēmības trūkuma vai citu tamlīdzīgu iemeslu un apsvērumu pēc, bet, galvenokārt, daiļradē izmantotās leksikas dēļ. Lasītājam bez priekšzināšanām ne tikai literatūrā, bet arī filozofijā, teoloģijā, vēsturē, rakstnieka dzīves gājumā un valodā, Oskara Seiksta daiļrade ir nesaprotama un nebaudāma. Visos rakstnieka un viņa līdzautoru

(V. Lukaševiča, L. Gagaines) darbos sastopams gandrīz viss latgaliešu rakstu valodas vārdu krājuma daudzveidīgums, sākot ar poētismiem un sarunvalodas vārdiem, beidzot ar vecvārdiem un okazionālismiem. Dažbrīd Oskara Seiksta daiļradē ir grūti nošķirt robežu starp vienu vai otru vārdu krājuma diferenciacijas kategoriju, jo īpaši uzskatāmi tas parādās arhaismu un neoloģismu nodalījumā (dzīvajā valodā ierobežotās aprites dēļ, vietumis arhaismi uzskatāmi par jaunvārdiem).

Jebkurš rakstnieks, dzejnieks, zinātnieks un publicists ir pakļauts valodas attīstības tendencēm, arī Oskars Seiksts latgaliešu rakstu valodas vārdu krājuma papildināšanas nolūkos darina jaunus vārdus. Tā kā latgaliešu rakstu valodas vārdu krājumā literatūrzinātniskā terminoloģija ir vāji izteikta, Oskars Seiksts, lielākoties, darina terminoloģismus un profesionālistus. Savukārt okazionālismi rodas valodisku eksperimentu rezultātā, tādējādi piešķirot tekstam stilistisku un emocionālu ekspresivitāti.

Oskars Seiksts jaunus vārdus darina ne tikai uz esošo vārdu bāzes pēc kopīgām vārddarināšanas likumībām, izmantojot kopīgos vārddarināšanas paņēmienus un līdzekļus, bet arī nereti pārkāpjot latgaliešu rakstu valodas normas, neievērojot derivācijas likumības. Produktīvākie dzejnieka vārddarināšanas paņēmieni ir afiksācija un saliktenārināšana, mazāk produktīvs — separācija.

Ar afiksācijas paņēmieni Oskara Seiksta daiļradē plašāk pārstāvēti substantīvu, retāk adjektīvu, adverbu, verbu un pronomenu atvasinājumi. Galvenie afiksācijas veidi, ko Oskars Seiksts izmanto vārdu atvasināšanā, ir latviešu un latgaliešu valodai raksturīgie — sufiksācija un prefiksācija. Vietumis vārddarināšanā kombinēti divi afiksācijas veidi, proti — atvasinājumi gan ar piedēkli, gan ar piedēkli. Novitāte galvenokārt slēpjas tajā, ka atvasināšanai izvēlēta leksiskā bāze savienojumā ar visai tradicionālu derivācijas līdzekli rada jaunas konotācijas, pat leksiskās nozīmes pārbīdi.

Oskara Seiksta dzejā sastopams liels skaits okazionālu adverbu, kuru piederība konkrētajai vārdšķīrai, respektējot gramatikas likumus, ir apšaubāma un pierādāma visai nosacīti. Par piederību adverbiem tomēr liecina vairāki faktori:

- 1) dzejnieks nelieto apostrofu, kas norādītu uz to, ka izlaists burts, galotne vai izskaņa:

..mieneša gaismā vēļ

palikšņim d a v u o r d e ņ pūrainē nasaklīgtais.. (Seiksts 1999: 76)

2) konkrētās leksiskās vienības ir nelokāmas:

..ZOLTMOTU
SPAISME
PAR PLACIM NŪTACYN VIEJĀ
NADASADURŪT JUOS SANŪŠAJAI MUGORAI.. (Seiksts 1995: 42)

3) dzejnieks nelieto interpunkciju, kas lasītājam ļauj brīvi interpretēt gramatisko un intonatīvo dalījumu, jēdzieniskās un stilistiskās nozīmes:

..nazyn nu kurīnis atguojušī kas nazyn ni kureibā
da
septeituo ceļa vysī aizcieršņim aizaudziņ gaitumā vīglā
kai viņuo k zīds bez trūkšņa aiztureņ lyndrakīm boltīm..
(Seiksts 1999: 76)

4) daļai okazionālismu arī pats autors nevar izskaidrot ne morfoloģisko, ne semantisko nozīmi:

..byus naapturiņ
nu tīneibys īma vyss kas palics ar gaismu.. (Seiksts 1999: 76)

Vārdu savienošana salikteņos, tāpat kā vārdu atvasināšana, pieder pie visproduktīvākajiem jaunu vārdu darināšanas paņēmieniem latgaliešu valodā. Oskara Seiksta daiļradē visvairāk pārstāvēti salikti substantīvi un adverbī, mazāk — adjektīvi un verbī:

.. ašņapīns puorgrīztu tesmiņu asmē
storp vuordim i dzeivi.. (Seiksts 1999: 79)

Oskara Seiksta daiļradē sastopami tādi okazionāla rakstura patstāvīgi vārdi, kas īsti nav attiecināmi ne uz vienu no vārddarināšanas sistēmā ietvertajiem vārddarināšanas paņēmieniem. Tā kā šo okazionālismu derivācija ir pretējs vārddarināšanas paņmiens afiksācijai un salikteņdarināšanai un tā ir patstāvīgi lietojama — vārda funkciju iegūst vārda daļa — (O. Seikstam — prefikss kopā ar refleksīvo *-sa-* un atvasinātu verbu izskaņa), tad uz šīs līdzības pamata konkrēto okazionālismu darināšanas paņmiens ir separācija.

Ar separācijas paņmienu latviešu literārajā un latgaliešu rakstu valodā no saliktiem substantīviem tiek darināti substantīvi — termini, kas iegūst virsjēdziena termina funkciju. Atkarībā no konteksta interpretācijas Oskara Seiksta separējumi — divkāršie priedēkļi un atvasinātu verbu izskaņa, tekstā tie veic verba funkciju kā patstāvīgi lietojami vārdi (dzejā parādās vairākkārt). Dzejnieks šo parādību savā dzejā dēvē par „izkrāso pats“, proti — kādu vārdu pievienot (un pievienot nepieciešams, jo, lai gan atsevišķi rakstīti vārdi, Oskara Seiksta separējumi patstāvīgu nozīmi sevī

neietver) divkāršajam priedēklim vai atvasinātu verbu izskaņai — tā ir lasītāja brīva izvēle un fantāzijas lidojums:

..vyss kū tu piečuok atrassi kuldā (izabreiniiesi pats)
kai biletu napīmynādams ka esi kur a t s a nu tenis.. (Seiksts 1999: 77)

..tūlaik tu a p s a i redziesi sevi aiz stykla itympus nazynu kam..
(Seiksts 1999: 77)

Tekstā kā autora erudīcijas, zīmju un šifru biezoknī lasītājs caur juteklisku un estētisku pārdzīvojumu meklē identitātes apstiprinājumu sev kā cilvēkam pasaulē un pasaulei cilvēkā. Vēlmes pieskarties sakrālajam, iracionālajam dzīts, lasītājs allaž atpazīst pie interpretācijas bezdibeņa, kurā autors ir pazudis. Palikusi virspuse — teksts, kas iesaista lasītāju spēlē, kur postulētā autora nāve paredz spēles noteikumu grozīšanu, mainīšanu un pat ignorēšanu. Postmodernisms, Oskars Seiksts un viņa teksti lasītājam to ļauj.

Dzejnieks, kura vārds savulaik izbazūnēts no vietējās tenku avīzes līdz Saeimai, par tādu sevi neuzskata un autora lomas svarīgumu interteksta pasaulē noliedz. Autora slēpšanos (nāvi) uzskatāmi pierāda Oskara Seiksta un Valentīna Lukaševiča kopīgais dzejoļu krājums „Seppuku iz saulis vādara“ (1995). Ne autori (līdz ar to ne arī viņu dzejoļi) krājumā nav kaut kādā veidā viens no otra nodalīti. Tas rada iespaidu, ka pat autoru uzvārdi, kas iespiesti uz grāmatas titulvāka, tur ir tikai tāpēc, ka tāda ir tradīcija, bija un ir grāmatu izdevniecību likumi vairāku gadsimtu garumā. Arī piederību kādam konkrētam literatūras žanram Oskars Seiksts neuzskata par primāru teksta uztverē. Zem O. Seiksta un V. Lukaševiča kopkrājuma virsraksta nevar nepamanīt apakšvirsrakstu — *stuosts*, kas it kā norāda uz piederību attiecīgajam žanram, taču tikai „it kā“ — grāmata ir dzejas krājums. Taču arī ar stāstu zināma saikne tiek saglabāta, tā izpaužoties postmodernismā raksturīgajai žanriskajai hibridizācijai. Lasītājam, kas ir pieradis, ka tiek „lutināts“ ar lakonisku, pārsvarā ritmisku un reti kad vizuāli haotisku dzeju jeb visnotaļ vieglu lasāmvielu, Oskara Seiksta poēzija liks paskatīties uz literatūru, valodu un arī sevi pašu no citas puses.

Oskara Seiksta verlibrā sarakstītās dzejas ārējais veidols — dzejoļu rindu blīvums un garums ir acīmredzama prozas žanru pazīme. Arī satiriski dzejnieka daiļrade ir bagātīga, ietilpīga, pamatīga, pat atvariski bezdibenīga, kā visa pat autora rakstītajā prozā nereti trūkst. Līdz ar to apakšvirsrakstā *stuosts* jaušama postmodernismam raksturīgā ironija — lūk, cik salīdzinoši sekla tomēr ir mūsdienu proza. Jāpiezīmē, ka autora distancēšanās no teksta notiek arī Oskara Seiksta kopromānos ar Līgu Gagaini („Reitišķu mads“, 2000) un Valentīnu Lukaševiču („Valerjana dzeive i redzīni“,

1996), kas pats par sevi ir paradoksāli, jo abus romānus vieno tāda saturiska īpatnība kā autobiogrāfiskums. Arī romānos autoru dzīvesgājumu, uzskatus, daiļradīšanas īpatnības nepārzinošam lasītājam ir problemātiski saziņmēt konkrēto atkāpju rakstītāju. Divu autoru teksti tiek sapludināti kopā, kas, savukārt, norāda uz vēl vienu postmodernisma virzienam piemītošu īpašību — androgīnismu. Jo īpaši tas izceļams kopromānā ar sievu Līgu Gagaini, kurā tiek aktualizēts mīts par viena ābola divām pusītēm. Bezdzimuma būtnes sindroms izpaužas arī Oskara Seiksta dzejā. Dzimuma pazīmju trūkums samanāms vienpersoniskajos, bezpersoniskajos un dialoga formā sarakstītajos dzejoļos. Arī biežais nenoteikto, vispārināmo un noliedzamo pronomenu lietojums liecina par nedalāmību sievietēs un vīriešos. Bezpersoniskie, šķietami no konteksta atrautie dzejoļi un androgīnisms pats par sevi ir bēgšana no sava „es“. Lasītājam nākas konstatēt autora bojāejas vai arī pat nepiedzimšanas faktu. Ar atsacīšanos no recipienta uztveres diskriminācijas un atbildības lasītāja priekšā, autors pats izvēlas savu nāvi. Te postmodernisms sasaucas ar eksistenciālisma filozofijas primāro un filozofijai kopumā būtiskāko jautājumu par pašnāvību kā cilvēka tiesību un brīvības absolūto izpausmi. Eksistenciālistu spriedumi par esamības bezjēdzību, tukšuma sajūtu un „neko“ atbalsojas arī postmodernistu darbos. Īpaši daudz dzejnieka tekstos ir verba *būt* un tā personu formu atvasinājumu ar abstraktu nozīmi — *prelimbyune, prūmira, naiteassamuo, sa-byut, aizbyut, nabyutums, nadabyuteiba, naesme, naizbyutne, nabyusme, nabyutīne, byutums, ireiba, aizbeja, aizira, bejušeiba*. *Būt* un arī citu darbības vārdu blīvums Oskara Seiksta dzejā liecina par eksistenciāliem, atrašanās un piederības meklējumiem. Ar negāciju *ne-*, priedēkļiem *aiz-* un *bez-* atvasināto verbu, arī citu vārdšķiru vārdu daudzums norāda uz jēgas deficītu. Latgaliešu literatūrā nereti sastopamie kristietības elementi Oskara Seiksta daiļradē vietu nerod, jo caur katolismu apzinātā latgaliešu identitāte un dvēsele vairāk vērsta uz ārišķību — Dievs Dēls ir ar miesu un asinīm, *obrozeņūs* apskatāms. Dzejnieks, kurš savu eksistenciālo uzskatu dēļ bieži atrodas konfrontācijā ar Dievu („Muoseņ īsplauņ tam dīvam acī.“ (Seiksts 1999: 82)), pēc tekstos fiksētajām izjūtām vairāk ir panteists. No Svētās Trīsvienības pieņemamāks šķiet Dievs Svētais Gars, kas arī norāda uz postmodernisma pazīmi. Oskaram Seikstam dievs ir pļavā, vējā, ķirša kauliņā — netverams, visapkārtesošs un varens.

Kas attiecas uz vārdu darinājumiem un leksiku kopumā, tad ar to iezīmējas Oskara Seiksta valodas individuālais paveids, kuru arī izšķir kā postmodernisma pazīmi. Okazionālismu (*gyurums, klusviejs, vareiba* u. c.), vecvārdu (*susātivs, gīdrums, dzeļvērte* u. c.) un apvidvārdu (*pagare, pašale*

u. c.) ciešais, intensīvais lietojums dzejnieka tekstos liek latgaliešu literatūras lasītājam dzimto valodu brīžiem uztvert kā svešvalodu. Šajā idiolektā vecāka gadu gājuma cilvēkam būs saprotami vecvārdi, varbūt daļa apvidvārdu, taču okazionālismi rādīsies kā lieks, nepamatots un bezkaunīgs valodas piesārņojums. Savukārt jaunietim tuvi, asprātīgi un valodu atdzīvinoši šķitīs tieši dzejnieka individuālie vārddarinājumi, bet vecvārdi un apvidvārdi būs nesaprotami, arī okazionāli. Tāpat jāatzīst, ka teksta blīvumu un sapratnes sarežģītību rada lietotie internacionālismi, bieži vien tieši kā termini, aizguvumi un vietumis arī vulgārismi.

Idiolektu Oskars Seiksts izmanto kā patvērumu, aizsargbarjeru. Var vilkt paralēles ar bērnu, kurš izdomā savu pupu valodu, lai norobežotu sevi no pasaules, kurā valoda ir tiklab kā saziņas līdzeklis, tā nesaprašanās iemesls, pārpratums. „Rakstot Seiksts gribēja noslēpties no Seiksta filologa“ (citāts no raksta autora intervijas ar Oskaru Seikstu — E. D.), taču tā nav burtiska slēpšanās un izolēšanās no sabiedrības. Vientulību var atrast arī pilsētas daudzdzīvokļu namos un cilvēku pūlī. Cilvēka ikdienas steiga un rūpes, industrializācija Oskaram Seikstam liek aizdomāties par dzīves jēgu. Viņš nemeklē atbildes ārpusaulē, ko redz un uztver kā Bābeles torni, bet gan sevī pašā, apziņas un zemapziņas krustugunīs. Dažbrīd sevī atrastais ir kaut kas vairāk par gaidīto, dažbrīd atziņas pavada baiļu un apjukuma sajūta. Ārpusaulē par dieva gribu, iepriekšnolemtību un piespiedu-brīvpātīgu dievišķo iedvesmu *a priori* pieņemtais un ārpusaulē kopumā un katrā tās indivīdā atsevišķi notiekošais nav savā starpā savienojams. Baznīcas dogmas uz cilvēka acīmredzamās patvaļas fona ir pretrunīgas. Operējot ar valodu, tiek radītas viegli vadāmas marionešu masas un melu aizsegs, aiz kura pastrādāt noziegumus (Krusta kari, zobena džihāds, krīzes utt.).

Pieredzes, sajūtu un pārdzīvojumu kolāžai Oskara Seiksta dzejā pievienojas no daiļliteratūras, folkloras, Bībeles un pasaules mītiem patapināti motīvi un tēli. Nosacīts sākums un beigas ir ne tikai pašam tekstam, bet arī tēliem un to savstarpējai mijiedarbībai. Autora apziņas plūsma percipientam rada grūtības samant antitēzi, savilkt paralēles starp darbības laiku un telpu, tēlu uziešanu un noiešanu. Fragmentāru, rotaļīgu un raibu kā *fejerwerks* iespaidu atstāj arī dzejoļu vizuālais noformējums — dažāda garuma rindas, vārda pārnesumi, interpunkcijas nekonsekventais lietojums, izcelti atsevišķi burti un vārdi, apjomīgi dzejoļi mijas ar īsām atziņu vārsēm u. tml. Lai vismaz apjaustu dzejnieka prāta „ceļus“, lasītājs ir spiests domāt līdzī autora prāta darbībai (metaforās, simbolos) un visaptveroši intertekstam, proti — lasītāja domai jābūt „piesietai“ gandrīz katram vārdam. „Divi soļi uz priekšu, solis pa labi, trīs soļi atpakaļ, solis pa kreisi“ — tāda

ir Oskara Seiksta domu gājienu specifika. Šāda spēlēšanās, apziņas un zemapziņas pretnostatīšana, skaidrības un noteiktu robežu nojaukšana ir novatora, savu vietu latgaliešu literatūrā meklējoša un atrodoša parādība. Arī starp Oskara Seiksta dzīvesgājumu un viņa daiļradi robeža ir caurspīdīga. Vai tā būtu saruna virtuvē, diskusija pie apaļā galda vai intervija, no sarunas dalībnieka vai žurnālistikas viedokļa, Oskars Seiksts ir nepretimnākošs, šķietami izvairīgs sarunu biedrs, kura verbālie domu-šaha figūriņu gājieni jāpakārto triviālajiem riču-raču spēles noteikumiem. Meklējot vidusceļu, mainot spēles noteikumus (lasīt — stilistiski un gramatiski pieņemtās, lasītājam un klausītājam saprotamās normas) nozīmē atņemt post-modernismam nenoteiktību, fragmentāciju un ironiju.

Literatūra

Seiksts 1995 — O. Seiksts, V. Lukaševičs. Seppuku iz saulis vādara. Daugavpils, 1995.

Seiksts 1996 — O. Seiksts, V. Lukaševičs. Valerjāna dzeive i redzīni. Daugavpils, 1996.

Seiksts 1999 — O. Seiksts. Pagrauda. Rēzekne, 1999.

Seiksts 2000 — O. Seiksts, L. Gagaine. Reitišku mads. Rēzekne, 2000.

Poetics in the Poetry Written by Oskars Seiksts

Literary inspiration sources, expressiveness of the language, the mix of styles, a play with ideas, meanings, coinage and other stylistic nuances are the evidence of a conscious undermining of traditions, patterns and stereotypes in the Latgalian language and culture, but in the author's works a post-modernism style of thinking and writing plays the leading role.

Oskars Seiksts forms neologisms, using stable and innovative models in the Latgalian literary language.

The most characteristic features of post-modernism in works of Oskars Seiksts are the negation of the author (death of the author), disregard of genres, creation of one's own language (idiolect), androgynism, decolonization, deconstruction, intertext, immanence, constructionism, fragmentation, and elements of a play.

EINĀRS DERVINIEKS
einars.dervinieks@inbox.lv

Smilšu iela 35
Rēzekne, LV-4600, Latvija

Ontons Skrinda — ievērojams pirmās latgaliešu atmodas darbinieks

Viens no izcilākajiem Latgales atmodas darbiniekiem 20. gs. sākumā bija Ontons Skrinda. Mediķis, talantīgais dzejnieks, rosīgais žurnālists O. Skrinda no šīs pasaules aizgāja pēkšņi, pašos spēka gados. Pēc viņa nepalika ne autobiogrāfija, ne dienasgrāmatas. Viņš nedzīvoja sev, bet pilnībā sevi atdeva darbam, kas paņēma visu viņa spēku un enerģiju. Tāpēc informācija par Ontonu Skrindu ir samērā trūcīga, tā ir iegūta no viņa tuviniekiem, draugiem, paziņām. O. Skrindas un citu Skrindu ģimenes locekļu dzīves stāstus trešās Latvijas atmodas ietekmē ir centīgi vākuši viņa novadnieki — vabolieši, dibinot un attīstot Brāļu Skrindu muzeju. Tas ir populārs un iecienīts Latvijas muzejs, kurā bieži iznāk iegriezties arī raksta autoram — vietējās vidusskolas vēstures skolotājam.

Ontona Skrindas dzimtas pirmsākumi ir meklējami Kurzemē. 18. gs., kad Līksnas muižā bija vajadzīgi mūrnieki, maiņas ceļā no Skrundas tiek pārvests labs amatnieks — mūrnieks. Šī meistara uzvārds rakstu formā parādās kā Skrynda. Ontona Skrindas vecāki Donats un Apolonija savā dzimtajā Līksnas pagasta Liepas Mukānu sādžā ir piedzīvojuši dzimtbūšanas laikus un sagaidījuši brīvvališanu. Gan Donata, gan Apolonijas vecāki bija amatnieki, kuri daudz rūpējās par savu saimniecību. Skrindu dzimta ir bijusi strādīga, kārtīga un dievbijīga. Ģimenē valdīja princips: Dievs, Darbs, Darbs. Darba diena sākusies piecos no rīta, tās neatņemama daļa bija lūgšana. Skrindas bija labi padomdevēji kaimiņiem, prata lasīt, rakstīt. Viņu mājā goda vietā stāvēja grāmatas, starp tām — Tomaša Kosovska „Moceibas“. Donata un Apolonijas ģimenē bija 7 bērni: Jānis, Benedikts, Dominiks, Staņislavs, Kazimirs, Monika un pastarītis Ontons. Skrindu ģimenē godā tika turēts vecāku vārds, tēvs Donats bija īsts ģimenes galva (sk. Skrinda V.). Šai ģimenei bija raksturīga tieksme pēc gara gaismas, pēc izglītības, kas tajā laikā Latgalē vēl nebija populāri. Augstākās skolās uz Pēterpili tika sūtīts Kazimirs, vēlāk arī jaunākais dēls Ontons. Brālis Benedikts 40 gadu vecumā, mācīdamies eksternātā, izturēja ģimnāzijas pārbaudījumus un tālāk studēja teoloģiju. Daudzi latgalieši vēlāk atceras tēvu Benediktu Skrindu kā izcilu jaunatnes audzinātāju un daudzu garīgu grāmatu

autoru. Viņa mūža dienas beidzās Viļānu klosterī, kur komunisti „palīdzēja“ viņa aiziešanai 1947. gadā.

Pastarītis Ontons Skrinda dzimis 1881. gada 15. oktobrī (pēc vecā stila 2. oktobrī) Līksnas pagasta Liepas Mukānos. Mācības uzsāka vietējā pagasta skolā, kur mācījās 3 gadus. Pēc skolas beigšanas Ontons vēlējās izglītošanos turpināt, tāpēc ceļš veda uz Pēterpili, kur Ontons iestājās katoļu baznīcas aprūpes Sv. Katrīnas progimnāzijā. Pēc 4 gadu mācību kursa viņš turpināja izglītību Pēterpils valsts ģimnāzijā, ko beidza 1901. gadā ar sudraba medaļu. Būdams ģimnāzists, Ontons brīvlaikus pavada tēva mājās Līksnas pagasta Liepas Mukānos. Vasarās viņš cītīgi strādāja, palīdzot ģimenei lauku darbos, mācīja vietējo muižnieku atvases. Pēc ģimnāzijas beigšanas Ontons iestājās Kara Medicīnas akadēmijā, kurā uzņēma tikai ar medaļām apbalvotus absolventus. Arī medicīnas studijas jaunajam censonim nesagādāja grūtības. Studiju laikā viņš saņēma atbalstu no vecākā brāļa Kazimira. Būdams students, Ontons aizrāvās ar tanī laikā populārajām kreisajām idejām, jo redzēja tautas nebrīvi un apspiestību, dzimtās Latgales ļaužu materiālo un garīgo nabadzību. Latvijā viņš apmeklēja Rīgas Latviešu biedrības sanāksmes un par to norisi informēja savus novadniekus. 1905. gada revolūcijas laikā Ontons Skrinda uzstājās ar runām dzimtajā un kaimiņu pagastos, Rēzeknē. Viņš pazina dzīves apstākļus Latgalē un ārpus tās, viņam bija ko un ar ko salīdzināt, tāpēc skaidrāk varēja norādīt uz netaisnību, kas tika nodarīta tautai. Runātājs bija nācis no zemnieku vidus, ģērbies pašautās drēbēs, runāja latgaliešu valodā, neaizskardams katoļu baznīcu, nevīpsnādams par vietējo iedzīvotāju nabadzību un atpalcību. Tāpēc viņš ieguva tautas simpātijas un uzticību.

Ilgstoši darboties Ontonam neizdevās, jo visus cilvēkus, kas kaut kādā veidā bija saistīti ar revolucionāro kustību, sāka vajāt soda ekspedīcija. Ontonam iznāca sastapties ar soda ekspedīcijas locekļiem Rēzeknē, bet, tā kā viņš bija ģērbies zemnieka drēbēs, netika pazīts. Soda ekspedīcijas parasti apmetās muižās. 1905. gada novembrī no Līksnas muižas uz Liepas Mukāniem atsteidzās kāds kalps un brīdināja Ontonu Skrindu, kurš, atkal ģērbies zemnieka drānās, devās uz Līksnas staciju. Viņam laimējās caur Daugavpili nepamanītam nokļūt līdz Varšavai un tālāk pāri robežai uz Vāciju, tad caur Bavāriju uz Šveici. Kādu laiku viņš uzturējās Bernē, kur jau dzīvoja vairāki cara valdības vajāti latviešu emigranti. Ceļā uz Šveici Ontonam palīdzēja dzejnieks Kārlis Skalbe. 1906. gada 6. maijā Ontons pieteicās Bernes universitātē un turpināja studēt medicīnu. Šveice bija pazīstama kā brīvības zeme, kur cilvēkiem bija tiesības un iespējas tikt pie

izglītības un materiālās labklājības. Šveicē Ontonam radās Rēzeknes kongresa ideja: Latgales kulturālā un garīgā autonomija Latvijas valstī.

O. Skrinda ir darbojies laicīgās latgaliešu prozas žanrā. Stāsts „Wylku Jākaps“ ir publicēts pirmā latgaliešu laikraksta „Gaisma“ 1906. gada 26. janvāra numurā. Īsajā stāstā „Wylku Jākaps“ O. Skrinda attēlo notikumus no latgaliešu zemnieku dzīves. Autors meistarīgi parāda sūro zemnieka likteni, kurš piemeklē neauglīgajos gados, kad apsētie tīrumi nenes peļņu un apkārt valda trūkums un nabadzība. Lai gan stāstā tieši netiek minēts 1905. gads, sižets ir cieši saistīts ar revolūcijas laika notikumiem.

Stāsta varonis Jākaps tiek rādīts kontekstā ar ārpasauli. Autors tēlo tā laika muižnieku nežēlīgo izturēšanos pret zemniekiem, bieži apvainojot un sodot viņus bez pamata. Tāds liktenis piemeklē arī Vylku Jākapu, kurš bez tiesas un izmeklēšanas tiek smagi piekauts, iemests cietumā, bet vēlāk izrādās nevainīgs. Kādu dienu mežā Jākaps ieraudzīja lielu egli, kura jau bija apdarināta promvešanai, tai blakus — lielu zaru kaudzi. Tā kā mājās nebija malkas, viņš nolemj zarus aizvest uz mājām. Bet jau otrajā dienā mājās ierodas dragūni, kuri piekauj un aizved līdzi, saimnieku apvainojot egles zagšanā. Kad atrod vainīgo, Jākapu atbrīvo. Zemnieks atgriežas mājās, redz tukšos plauktus, lādes un sievas sāpes, viņam par to smeldz sirds. Viņš ir bezspēcīgs un saprot, ka rupjam spēkam neko nevar padarīt, atliek vienīgi paļauties uz Dieva taisnīgo sodu: „Dīvs jūs nūstrōpēs, mes cīssim tōļok, kai i leidz šam cītem“ (Leidumnīks 1906a). Ar šādu, diezgan pesimistisku noskaņu beidzas stāsts par Vylku Jākapu, kura raksturā autors ir centies iezīmēt laikmeta vaibstus.

Šo O. Skrindas stāstu raksturo psiholoģiska slodze. Autors to panāk, izmantojot varoņa fiziskās darbības un saistot tās ar viņa iekšējo dzīvi. Liela loma te ir arī izmantotai valodai. Pēc stāstā ietvertā valodas vārdu krājuma var spriest par latgaliešu valodas izteiksmību, tēlainību, emocionalitāti un daiļskanību. Īsie un garie teikumi veido savdabīgu ritmu, kas liecina, ka stāstā nekas nav lieks vai nepārdomāts. Autors ir vairījies no liekvārdības un izskaistināšanas, tāpēc tekstā dominē tiešuma, koncentrētības un skaidrības princips. Lasot šo darbu, jūtama autora labvēlīgā attieksme pret vienkāršo lauku cilvēku, jo tur sniedzas arī viņa paša dzimtās saknes. Lai tautā nezustu izturība, cerība un cīņas spars, O. Skrinda stāstā attēlo latgalieša sīkstumu un izturību, veltot tam šādus vārdus: „Stypra latvīša sirds, cīta jo mugura: daudz uz jōs salykts ir žogoru, pōtogu cytkōrtejūs laikūs, bet jei vysu panese, un latvīts vēļ dzeivoj...“ (Leidumnīks 1906a).

Stāstā „Nūdevējs“ arī tiek rādīts revolūcijas laiks. Tas iezīmē atgādījumu kādas citas ģimenes dzīvē. Kolnu Solu Rumbu mājās atgriežas dēls, kas ir strādnieks pilsētā, un stāsta viesiem pēdējā laika notikumus, minot par strādnieku iešanu uz ķēniņa pili, lai meklētu sev labāku dzīvi. Bet iešana beigusies ar asinsizliešanu. Pārnācējs runā par muižnieku ne-taisnīgajiem sodiem, kurus izskaidro ar zemnieku tumsonību. Visas šīs sarunas noklausās viens no pagasta ļaunākajiem puisiem, kurš skaudībā par Rumbu Pētera labajām drēbēm un melnajiem zābakiem, nodod viņu dragūniem. Tā rezultātā cieš visa Rumbu ģimene (Bukšs 1957: 454).

Tā rakstīja Ontons Skrinda 1906. gadā. Tikai pirms dažiem gadiem (1904. g.) bija atcelts latīņu drukas aizliegums, kurš būtiski bremsēja kultūras, īpaši vietējās latgaliešu valodas, attīstību. Tomēr latgaliešu valodai ir dziļas un stipras saknes, tā ir saglabājusies tautas smagu pārbaudījumu laikā un turpina pastāvēt arī tagad.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Latvijas novados strauji attīstījās kultūras dzīve, bet Latgalē tā piedzīvoja krīzi. Tas bija sarežģīts un nežēlīgs laiks, bet no tā var mācīties izturību.

Latgalieši savos vēsturiskajos likteņos atšķirībā no pārējiem Latvijas novadiem nav atradušies labvēlīgās pozīcijās. Latgale ir izdzīvojusi savu likteni, savu vēsturi daudz skaudrāk nekā pārējie Latvijas novadi. Vairumam kurzemnieku un vidzemnieku priekšstats par Latgales iedzīvotājiem aprobežojās ar to, ka uzskatīja viņus par mazpazīstamiem kaimiņiem, par poļiem vai t. s. inflantiešiem, kas viņiem sveši. Tā tas turpinājās līdz 20. gs. sākumam.

Latgaliešu jeb augstlatviešu literatūra līdzīgi lejaslatviešu literatūrai sākumā veidojās kā garīgā rakstniecība — tika izdotas lūgšanu grāmatas, baznīcu kalendāri, katķismi. Šie izdevumi galvenokārt bija tulkoti no latīņu, poļu vai vācu valodas. 18.–19. gs. pieauga pieprasījums pēc latgaliešu garīgās literatūras, tās nepieciešamību noteica arī Krāslavā dibinātais garīgais seminārs, kurā sagatavoja katoļu garīdzniekus Latgalei. Šiem audzēkņiem bija jāprot vietējā valoda, un šīm vajadzībām tika sarakstīta pirmā latgaliešu gramatika. Garīgā literatūra galvenokārt tika izmantota baznīcas vajadzībām, tomēr tās ietekme latgaliešu literārajos darbos jūtama visā 20. gadsimtā.

Latgaliešu laicīgās literatūras sākumi meklējami 19. gs. 1. pusē. Viens no pirmajiem laicīgās literatūras aizsācējiem bija Līksnas baznīckungs Jezups Akelevičs, kurš 19. gs. 30. gados izdeva pirmo populārzinātnisko darbu latgaliešu valodā „Eisa mociba“, bet 1817. gadā izdeva pirmo latgaliešu gramatiku (Kursīte, Stafecka 2003: 47) Krāslavas Garīgā semi-

nāra vajadzībām. Populārzinātniskajā darbā doti padomi zemniekiem par dravniecību, biškopību.

19. gs. 2. pusē nozīmīgu devumu laicīgās literatūras attīstībā sniedz Gustavs Manteifelis ar pirmo latgaliešu kalendāru „Inflantu zemes laika-gromota aba kalenders“. Kalendārā autors ievieto dažādas praktiskas ziņas un padomus lauksaimniecībā, tajā ir arī tulkojumi no poļu un vācu valodas, mīklas un tautasdziesmas. Pirmais latgaliešu tautasdziesmu krājums iespiests Latviešu Literārās biedrības „Magazīnā“ 1869. gadā, bet 1885. gada izdevumā ievietots barona Gustava Manteifeļa sastādīts latviešu grāmatu sarakstu, kas iznākušas no 1604. līdz 1871. gadam, kopskaitā 122 grāmatas (Zeiferts 1993: 364). Literatūras tālāku attīstību kavēja Krievijas valdība, kura pēc Poļu dumpja apspiešanas ar Muravjova rīkojumu „poļu zemēs“ aizliedza rakstīt ar latīņu alfabēta burtiem. Tā kā Latgale tika uzskatīta par Polijas provinci, šis likums attiecās arī uz Latgali, tāpēc drukas aizlieguma laiks stipri aizkavēja latgaliešu literatūras attīstību. Latgaliešu kultūras krīzi vēl vairāk pastiprināja pieaugošā rusifikācija. Drukas aizliegums tika atcelts 1904. gadā, līdz tam latgalieši, tāpat kā lietuvieši, grāmatas dzimtajā valodā saņēma no ārzemēm — Vācijas, Somijas, Holandes. Liels pieprasījums tautā bija pēc garīga satura grāmatām, to iespiešanu labprāt finansēja žīdi un kontrabandas ceļā ievēda Latgalē, gūstot labu peļņu. Ārzemēs drukātās grāmatas valodas ziņā kļuva arvien sliktākas, bija ar neskaitāmām drukas un valodas kļūdām. Grāmatu autori bija maz izglītoti, ar trūcīgām valodas un gramatikas zināšanām (Kursīte, Stafecka 2003: 53). Latgaliski rakstītam vārdam iznīkt neļāva rokraksta literatūra, tās izveidē lieli nopelni ir Andrivam Jūrdžam un Pīteram Miglinīkam. Pārējā Latvijas teritorijā šinī laikā vērojams literatūras uzplaukums, darbojas tādas personības kā Rainis, Aspazija u. c.

Tādos savdabīgos apstākļos veidojās latgaliešu inteliģence, tostarp arī Ontons Skrinda. No turpmākā O. Skrindas dzīvesstāsta ir zināms, ka 1907. gada 8. janvārī Ontons izbrauca no Bernes un atgriezās Pēterpilī. Brālim Kazimīram bija laba pazīšanās Pēterpils krievu aristokrātu aprindās, labi ieredzēts kāda krievu ģenerāļa ģimenē bija arī pats Ontons. Tāpēc viņa vajāšana tika izbeigta. Tomēr, kā revolucionārs un turklāt vēl katolis, viņš žandarmu neuzticamo personu sarakstos palika vēl ilgi.

1905. gada 27. novembrī sāka iznākt latgaliešu laikraksts „Gaisma“, kura redaktors bija Francis Kempis. Laikraksta mūžs nebija garš, bet notikumiem bagāts un dramatisks jau no paša sākuma. O. Skrinda par avīzes tapšanu informēja latviešu lielāko dzejnieku Raini, kurš redaktoram Kempisam bija apsoliļjis atbalstīt avīzi ar saviem rakstiem. Avīze radās samērā

lielā brīvības laikā, tāpēc tas, kas gadu desmitiem un simtiem bija krājies, tagad lauzās uz āru. Avīze bija par radikālu zemes reformu un muižnieku zemes daļēju atsavināšanu piespiedu kārtā. Tāpēc tā radīja neapmierinātību muižniecībā, kuri „Gaismu“ nosauca par sociālistisku avīzi. Avīzē strādājošo darbinieku skaits bija liels, čaklākie — Ontons Skrinda, Ontons Rubyns, Konstance Daugule, Jānis Zeile. „Gaismā“ tika publicēti vispārīga satura raksti, var teikt, avīze rakstīja par visu, kas skāra tautas dzīvi un centienus. Bet visvairāk tā ir rakstījusi par zemes jautājumiem, skolām un izglītības problēmām, aizstāvējusi latgaliešu valodu un katoļticību. Laikrakstā ienāk arī 1905. gada revolūcijas notikumi, nežēlīgā izrēķināšanās ar tās dalībniekiem.

„Gaismas“ kritiskie raksti ar laiku sāka izsaukt neapmierinātību garīdzniecības un muižniecības aprindās, tāpēc Rēzeknē tika sasaukts baznīckungu kongress, kurā ar lielu balsu pārsvaru nolēma avīzi slēgt un izdot jaunu. Francis Kemps tika uzskatīts par neuzticamu, par jaunās avīzes „Auseklis“ redaktoru iecēla Franci Trasunu.

„Gaismai“ iznāca tikai 26 numuri. Tas nav daudz, bet tas bija sākums lielāka laikraksta izdošanai. Par tādu drīz vien kļuva „Drywa“, kura sāka iznākt 1908. gada 15. maijā ar Latgales garīdznieku atbalstu. Redaktors bija Kazimirs Skrinda. Avīzes veidotāji vēlējās, lai tā būtu saprotama vienkāršajai darba tautai, jo, kā teica K. Skrinda: „Zemniekam druva ir vismīļākais vārds. Druvas kad trūkst — viņš bēdīgs. Kad viņam ir laba, auglīga druva — viņš kungs“ (Skrinda 1908). Tā kā avīze galvenokārt bija domāta zemniekiem, tajā varēja atrast daudzus rakstus par lauksaimniecības jautājumiem. „Drywai“ bija arī dažādi pielikumi. Piemēram, no 1912. gada tika izdots „Goreigais pīlykums“. Vērtīgs bija „Drywas“ zinātniskais pielikums, kas iepazīstināja lasītājus ar zinātnes atziņām. Zemniekiem tika izdots atsevišķs pielikums par lauksaimniecības jautājumiem. Četrus gadus „Drywai“ līdzī nāca gadagrāmata „Drywas kalendars“ O. Skrindas vadībā. O. Skrinda bija ne tikai literārs darbinieks, bet arī publicists. Presē parādījās daudz viņa rakstu, un to tematika bija ļoti plaša (Zeile 2006: 373).

„Gaismā“ viņš raksta par latgaliešu pirmajiem sabiedriskajiem pasākumiem, piemēram, par Pēterburgas latviešu muzikālo biedrību, tās iekšējo dzīvi un nozīmi. Nozīmīgs raksts „Paszi storp sewim“ ir publicēts 1906. gada avīzes 7. numurā. Tajā O. Skrinda aicina latgaliešus celt savas tautas pašapziņu un labklājību, par piemēru minot Baltijas latviešus (Leidumnīks 1906b).

1908. gada 15. maijā iznāk laikraksta „Dryva“ 1. numurs, kura pielikumā O. Skrinda bija ievietojis „Latgaliešu gramatikas“ reklāmu.

1909. gadā O. Skrinda beidza Kara Medicīnas akadēmiju ar ārsta diplomu. Tā kā studijām nauda bija jāaizņemas no valsts kases, pirmos darba gadus cara valdība viņu sūtīja darbā uz Sibīriju, lai atstrādātu studiju maksu. Kā neuzticamu un turklāt vēl katoli, jo katoļus pielīdzināja dumpīgajiem poļiem, ik pēc 6 mēnešiem viņu kopā ar ģimeni pārcēla uz kādu citu vietu — uz Krasnojarsku, Verhņeudinsku, Berjozovku, Kansku u. c.

1913. gadā doktoru Ontonu Skrindu ieskaitīja rezervē, un viņš varēja atgriezties dzimtenē. Ontons sāka darboties Rēzeknē. Latgalieši bija lepni par savu ārstu, jo ar viņu varēja runāt par jebkuru tēmu, viņš labprāt sniedza padomus. Slimnieki pie daktera nāca no tuvienes un tālienes. Viņi kopā debatēja par tautas vajadzībām. Te radās raksti Kazimira Skrindas vadītajai Latgalē ļoti populārai avīzei „Dryva“, kuru Ontons atbalstīja ne tikai ar rakstiem, bet arī materiāli. Viņš organizēja latgaliešus sabiedriskajam un kultūras darbam, pats visur darbodamies līdzī. Kopā ar brāli Kazimiru viņš apstaigāja visas Pēterpilī zināmo latviešu mājas, aicinādams aktīvi iesaistīties sabiedriskajā dzīvē. Pēterpilī tika izveidota Muzikāliskā biedrība, zem kuras izkārtnes varēja attīstīt sabiedriski kulturālo darbību (Latkovskis 1968: 402). Svarīgs notikums Pēterpilī bija rīkote Latgales skolotāju sagatavošanas kursi, kuru organizēšanā piedalījās arī Ontons Skrinda. Neskatoties uz to, ka katoļi nedrīkstēja strādāt par skolotājiem,ursos viņš bija lektors. Skolotāju grupa tika izveidota, un tai bija liela nozīme turpmāk (Latkovskis 1968: 402).

Ontons Skrinda Latgalē organizēja dramatiskās mākslas pulciņus un korus, bieži pats uzņemdamies režisora pienākumus. Pašdarbības teātriem pietrūka lugu, tāpēc Ontons ķērās pie to tulkošanas. Tautā bija populāras lugas „Pādejī diwi rubli“, „Katreite“, „Odums un Īwa“ u. c. Ar šīm lugām Ontons Skrinda lika pamatus latgaliešu skatuves mākslai.

Ontons Skrinda pieminams arī kā valodnieks. Pētot valodas jautājumus, viņš sarakstījās ar profesoru Jāni Endzelīnu, vāca senos vārdus, noskaidroja to formas, sastādīja latgaliešu gramatiku. O. Skrinda, ņemdam vērā 1903. gada lēmumus pareizrakstības lietās, ar savu gramatiku radīja galvenos pieturas punktus, no kuriem četri ir izvirzījušies par mūsu ortogrāfijas galvenajām problēmām: 1) latgaliešu dialekta attiecības pret vidusdialektu, 2) garumzīmju lietošana, 3) līdzskaņu mīkstināšana, 4) patskaņu maiņa saknē (Zariņš 1971: 93). Ar šīs gramatikas palīdzību tika likti pamati turpmākai valodas ortogrāfijas jautājumu risināšanai. O. Skrinda bija savācis biezu kladi ar latgaliešu tautasdziesmām, kuras no-

nāca pie Bronislava Spūļa un pie viņa arī palika. Gādājot par dziesmu repertuāru Latgales dziedātājiem, O. Skrinda kopā ar Fridrihu Obšteinu sagatavoja un 1908. gadā izdeva pirmo dziesmu krājumu latgaliešu valodā ar 37 dziesmām — „Dzīsmu vōceleite“. Viņš bija palīdzīgs komponistam Emīlim Melngailim tautas dziesmu melodiju vākšanā. E. Melngailis par to ir teicis: „Skrinda bija ļoti muzikāls, viņš izprata visu dziesmas celtniecību, kas viņa Latgalē vēl šobrīd ir manāma ar dabiskiem sabalsojumiem. Palīgs man bija labu labais, arī viņa atrastie dziedātāji bija ļoti teicami. Bet pats es nebiju uzdevumu augstumos, kā to mēdz sacīt“ (Zariņš 1971: 92).

O. Skrinda vienmēr ir bijis cilvēks, kurš centies saglabāt latgaliešu valodu un tradīcijas. 1914. gadā iznāca pirmā Latgales dzejas antoloģija „Kūkle“ — par godu 1. desmitgadei kopš latīņu drukas aizlieguma atcelšanas. Viņš pats atzīst: „Nadaudz mums dzīsmu, nalels myusu monts, bet tys tik īsōkums. Ceru, ka pēc ūtrim desmit godim mums byus pīcdesmit taidu „Kūkļu“. Sastīpis šōs „Kūkles“ steigas (strūnas), salaidis bolsus, es dūdu jū tautas-dzīdōtōjas rūkōs. Lai kūklej, kas mōk; lai mōcōs, kas namōk“ (Leidumnīks 1914: 4). „Kūkle“ ietver tā laika populārākos dzejas autorus, viņu darbu paraugus. Tie droši vien būtu pazuduši no tautas atmiņas, ja netiktu savākti un saglabāti. No pazīstamākajiem latgaliešu literātiem „Kūklē“ minami Francis Kemps (pseidonīms Latgalis), Eduards Krustāns (Mozeņais), Juris Pabērzs. Ar pseidonīmu Indriķis Leidumnīks Ontons Skrinda ievieto arī savus darbus — gan tulkotos, gan oriģināldzejoļus. Antoloģijā ievietoti 15 O. Skrindas darbi, no tiem 3 oriģināldzejoļi. Pārējie ir vai nu pārstrādāti, vai tulkoti darbi. Kopumā grāmatā pavisam ir 90 dzejas darbu. Tālaika dzeja tika sacerēta klasiskos pantmēros, stingrās pantu formās ar atskaņām. Tā funkcionāli līdzīga tautas dzejai — folklorai, ir skaidra un vienkārša. Dominējošā tematika ir dzimtenes mīlestība, tās skaistums. Ir sastopami arī filozofiska un reliģiska rakstura darbi. O. Skrindas dzeja pauž viņa paša iekšējās pasaules procesu norisi, kurus ir izraisījušas dažādas dzīves situācijas. Tiek atainota viņa attieksme pret tām un arī pret sevi. Dzejnieka pārdzīvojumā tiek attēlots ne tikai indivīds, bet gan cilvēks kā visas sabiedrības daļa. Liriskais tēls pauž ne tikai individuālo, bet arī savam laikam un noteiktai sabiedrības daļai raksturīgo. Viena no tautas pamatvērtībām ir brīvība. Brīvība kā cilvēka dzīves nozīmīga šķautne parādās daudzos O. Skrindas darbos: „Leigas meitas“, „Dzīsmē“, „Lyugšona“, „Boltkrīva dzīsmē“, „Par kū es na putns...“. Dzejolis „Par kū es na putns“ atdzejots no populārā krievu dzejnieka Ļermontova darba „Želanije“. Liriskais varonis vēlas būt par putnu, kurš brīvi laižas debesīs, pauž spēku un varenību.

Daudziem O. Skrindas darbiem raksturīga filozofiska noskaņa, kas saistīta ar dzejas varoņa dzīves jēgas meklējumiem. Mīlestība, laime, mūžība, tumsa, jūra, ceļinieks, nāve ir filozofiski jēdzieni, uz kuriem balstās šī dzeja. Autors cenšas risināt mūžīgos eksistences jautājumus ar dabas parādību palīdzību, ietverot tajos arī simbolus. Tā, piemēram, jūra tiek attēlota kā visa cilvēka dzīve: tā ir gan mierīga, gan bangojoši draudīga, un ceļinieks, kas brauc pa jūru, var būt ikviens no mums. Jūra simbolizē spēku un bezbailību. Tā dod un ņem, apbalvo un soda (Ceplīte 1993: 65). Varētu pat teikt, ka tā veic likteņa funkcijas. Dažos darbos ietverta arī reliģiska tematika, jo latvietis vienmēr ir bijis ticīgs cilvēks. Dievs ir godāts un cieņā turēts. Viņa vārds ir bijis mierinājums un iepriecinājums ciešanās. Liela nozīme ir baznīcai. Tā ir ne tikai svētnīca, kur notiek lūgšanas un garīgās ceremonijas, tā ir kā garīgā starpniece starp Dievu un cilvēku, tā ir abu pušu vienotāja. Lasot O. Skrindas dzeju, svarīgs ir ne tikai mākslinieciskais, bet arī patiesības princips.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, O. Skrinda tika mobilizēts un nosūtīts uz Grodņu. No Grodņas tālāk ceļš veda uz Austrumprūsiju, kur cara armija cieta smagus zaudējumus. Tikai pateicoties veiksmei, Ontons Skrinda palika dzīvs un tālāk tika nosūtīts uz Galīcijas fronti. 1918. gada februārī O. Skrinda pie Poltovas nokļuva vācu gūstā un, ilgu laiku atrodoties necilvēcīgos apstākļos, saslima ar asinssaindēšanos. Pēc Brestļitovskas miera līguma viņu kā ārstu atbrīvoja. Ar gūstekņu ešelonu O. Skrinda atgriezās Rēzeknē, bet jau trešajā dienā pēc operācijas 1918. gada 31. martā mirst. Apglabāts Rēzeknes katoļu kapos.

Literatūra

Bukšs 1957 — M. Bukšs. Latgaļu literatūras vēsture. [Minhene], 1957.

Ceplīte 1993 — Herdera vārdnīca. Simboli / Red. I. Ceplīte. Rīga, 1993.

Kursīte, Stafecka 2003 — J. Kursīte, A. Stafecka. Latgale: valoda, literatūra, folklorā. Rēzekne, 2003.

Latkovskis 1968 — L. Latkovskis. Dr. Ontona Skryndas piemiņai. 50 gadu nōves dīnā // Acta Latgalica 2. [Minhene], 1968. — 394.–405. lpp.

Leidumnīks 1906a — Leidumnīks I. Wylku Jākaps // Gaisma, 1906, Nr. 6. — [3.] lpp.

Leidumnīks 1906b — I. Leidumnīks. Paszi storp sewim // Gaisma, 1906. Nr. 7. — [1.] lpp.

Leidumnīks 1914 — I. Leidumnīks. Kūkle. Rēzekne, 1914.

Skrinda 1908 — Skrinda K. Nu Redakcijas // Drywa, 1908, Nr. 1. — [1.] lpp.

Skrinda V. — Valentinas Skryndas atmiņas par vectēva Jāņa (Ontona Skryndas vecākā brāļa) ģimeni. (Manuskripts glabājas Brāļu Skryndu muzejā Vabolē.)

Zariņš 1971 — Zariņš P. Kulturas darbinīki Leiksnas pogostā // Dzeive, 1971, Nr. 106.
Zeiferts 1993 — Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. Rīga, 1993.
Zeile 2006 — Zeile P. Latgales kultūras vēsture. Rēzekne, 2006.

Ontons Skrinda
— a Significant Public Figure of the First Latgalian Renaissance

The autobiography of Ontons Skrinda and the importance of his family in his personal growth are discussed in this paper. A great attention is paid to his literary activity both in Latgale and outside the region.

The works “Wylku Jākaps”, “Nūdevējs” and the first Latgalian poetry anthology “Kūkle” are analyzed in detail. The publicistic and public activities of Ontons Skrinda are discussed as well.

For the first time an unpublished literary source is used in this paper, namely, the memoirs on the Skrindas family written by Valentīna Skrinda with her own hand. The manuscript is found in the museum of the Skrindas family in the Vabole rural municipality.

ROMUALDS GADZĀNS
skrindu_muzejs@inbox.lv

Gančevski, Līksnas pagasts
Daugavpils novads, LV-5450, Latvija

Ieva Kalniņa
(Latvijas Universitātes Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultāte)

Jaunas poētiskās valodas meklējumi latgaliešu literatūras krājumā „Uz pūrsvola“

Gan latviešu, gan latgaliešu literatūra Padomju Sociālistisko Republiku Savienības 20. gadsimta 20.–30. gados iekļāvās sociālistiskā reālisma kanonā. Šajā laikā katra PSRS tautas literatūra reizē bija gan kanona ievērotāja, gan veidotāja. Sociālistiskā reālisma protokanona fāze ir 20. gadsimta pirmie divi gadu desmiti, kanona izveides laiks ir 30. gadu pirmā puse, kanona sašaurināšanās laika fāze ir 1935./36.–1941. gads (par kanona fāzēm sk. Гюнттер 2004: 281).

1926. gadā latgalieši tika atzīti par atsevišķu tautu un šķiroti no pārējiem latviešiem. Padomju politikā šajā laikā valdīja princips „skaldi un valdi“, lai sabiedrībā novērstu lielāku vienotu opozīcijas grupu veidošanos. Šajā laikā sākās pastiprināta latgaliešu pamatskolu veidošana un kultūras attīstība.

Aktīvākais darbs latgaliešu literatūras veidošanā notika 30. gadu pirmajā pusē. 1933. gadā iznāca nozīmīgākais PSRS latgaliešu daiļliteratūras krājums „Uz pūrsvola“, tā autori — prozaiķis Izidors Kūkojs un dzejnieks Ontons Začs (īst. uzvārdā Začests).

Izidors Kūkojs (1903–1938) ir ievērojams padomju militārais un latgaliešu sabiedriskais darbinieks — žurnāla „Ceīņas Karūgs“ redaktors un biedrības „Prometejs“ Latgaliešu sekcijas vadītājs. Viņš tika represēts un nošauts 1938. gada 3. februārī Butovas poligonā (Gudriķe 2003). Diemžēl par Ontona Zača (Začesta) personību un likteni ziņas nesniedz ne latviešu, ne latgaliešu literatūras vēstures, ne enciklopēdija „Latviešu rakstniecība biogrāfijās“. Žurnālā „Ceīņas Karūgs“ skatāma O. Zača fotogrāfija, kur viņam ir gadi 28–30, cik noprotams, viņš vadījis kādas politiskās daļas, bet pats, iespējams, nāk no Pēterburgas apkārtnes vai pilsētas, kur viņa vecāki (?) ieceļoja 19. gadsimta beigās un bija strādnieki.

Pēc 1933. gada latgaliešu literatūras attīstība bija jāstimulē preseī, nozīmīgākais izdevums šādā aspektā bija latgaliešu literāri politiskais žurnāls „Ceīņas Karūgs“, ko Maskavā laida klajā apgāds „Prometejs“ sešas reizes gadā. Pirmais žurnāla atbildīgais redaktors bija O. Začs, 1934. gada vidū (ar 7. nr.) redaktori mainās un kā atbildīgais redaktors turpmāk parakstās I. Kūkojs. Žurnāls pārtrauca iznākt 1937. gada decembrī. Šajā izde-

vumā blakus politiskajiem rakstiem nozīmīga vieta ir atvēlēta latgaliešu literatūras jautājumiem — literatūrteorētiskiem un literatūrvēsturiskiem rakstiem, kritikai, stāstu un dzejoļu publicējumiem.

Krājuma „Uz pōrzvola“ ievadā abi autori raksta:

Kai zynotniskas, tai i dailliteratturas latgališu voludā, var pasaceit, ka gondreiž nav. Itu rūbu vajag aizpiļdeit. Partijas CK izsaukums vysim sociālistiskos ceļtniceibas tricinnikim taipat atsanas i uz latgališim. Jis aicynoj stotis pi rakstniceibas atteisteišonas, pi literatūras izdušonas.

(Začs, Kūkojs 1933: 3)

Literatūrā šajā laikā notika aktīvi jaunas poētiskās valodas meklējumi, jo padomju literatūrai bija jāatšķiras no buržuāziskās literatūras. 20. gadu otrajā pusē PSRS vēl notika asas diskusijas starp jaunās mākslas dažādām grupām un virzieniem, bet 30. gadu pirmajā pusē tika noteikti vienoti mākslas (tai skaitā) literatūras principi un tika pasludināta jauna daiļrades metode un daiļrades tips — sociālistiskais reālisms.

Krājuma „Uz pōrzvola“ darbu — stāstu un dzejoļu — sarakstīšanas laiks noteica, ka tajos redzamas gan spilgtas sociālistiskā reālisma iezīmes (stāstu lineārais vēstījums un personu sociālā piederība kā viņu raksturu un darbības noteicēja), gan iezīmes, kas tālākajā literatūrā vairs nebūs sastopamas, tā dzejoļos ir spilgtas futūrisma un Kreisās frontes iezīmes — milzu industrializācijas ainas, sarunvalodas (pašpuikas) stils, uzrunas, aicinājumi, dokumentāli fakti, panta rindu asimetrija (Kalniņa 2007: 42–44).

Jau 1933. gadā ir formulēts padomju literatūras pamatprincips, un abi autori to atbalsta, tāpēc arī krājumam „Uz pōrzvola“ un latgaliešu literatūrai jābūt „nacionālai pēc formas, proletāriskai pēc satura“ (Začs, Kūkojs 1933: 3). 1934. gadā žurnāla „Ceīņas Karūgs“ 7. numurā rakstā „Par padūmu literaturu“ ir atreferēta Vissavienības pirmā padomju rakstnieku kongresa norise, te žurnālā pirmo reizi lietots jēdziens ‘padūmu literatura’ un formulēts princips „daudzveidīga pēc volūdas, vīnōta idejiski“. Padomju literatūras pētījumos, arī kongresa atreferējumos parasti padomju literatūra definēta kā „vienota pēc satura un atšķirīga pēc formas“ un „nacionāla pēc formas un sociālistiska pēc satura“. Te labi redzams, kā padomju kultūrā veidojās formula, kura ir bezjēdzīga pēc būtības, jo literārā darbā tikai ar valodu var izteikt saturu. Jaunradīto formulu vienīgais uzdevums ir uzsvērt, ka visā PSRS būs viena, kopēja literatūra, kura tiks rakstīta dažādās valodās vienkāršotā unificētā formā.

O. Zača un I. Kūkoja dzejoļi un stāsti rodas PSRS pirmās piecgades, kura veltīta industrializācijai, laikā (1928–1933). Literatūras uzdevums aizvien vēl ir būt „proletāriskai pēc satura“, to nosaka 20. gadu politiskā un

literārā tradīcija, kas proletariātu redz kā sabiedrības nozīmīgāko šķiru, kas nodrošināja revolūcijas uzvaru un kas cels jaunu pasauli, kā arī jaunās piecgades raksturs, jo tā ir industriāla un tajā nozīmīgākais sociālais spēks ir strādniecība.

Krājuma „Uz pūrsvola“ tapšanas laiks nosaka, ka latgaliešu literatūrā pirmo reizi dzejoļu un stāstu centrā parādās jauns varonis — strādnieks.

O. Zača dzejas varonis ir strādnieks, proletārietis, kurš tēlots darbā („Picgadi četrūs“) un sabiedriskā darbībā („Esi vysod ceīnai gotovs!“). Proletārieša tēls ir vispārināts, dzeja nepārstāv un neuzrunā vienu strādnieku, bet vispārinātu proletariātu. Padomju ideoloģijā un literatūrā tas, ka proletārietis pārstāv kolektīvu, kurā apguvis sociālisma pamatpostulātus, ir ļoti nozīmīgi, politiski strādnieks vienmēr ir nobriedis un idejiski pareizāks nekā citu šķiru pārstāvji. O. Zača dzejā strādnieka pretinieki ir dažādu zemju bijušie un esošie kapitālisti:

Angļu „cineiti“ lordi,
Franču vysaidi tī milordi,
„Myusu“ bejuši kundzeni —
Rjabušinski,
Paļčinski
Lik sovas lelokas pyules,
Čertis pec Padumiu strodniku styures,
Vīni nu tos puses —
Utri nu itos.

(Kūkojs, Začs: 5)

Dzeja cenšas tēlot jaunās sabiedrības galvenā cēlāja cīņas sparū, plašo skatu pār visu Padomju Savienību. Proletariāts padomju ideoloģijā tiek dēvēts par dažādu kampaņu — trieciennieku, sociālistiskās sacensības, piecgadi četros uzsācēju, smagās rūpniecības attīstītāju un tādējādi valsts varenības radītāju. O. Začs cenšas dzejā tēlot vai vismaz nosaukt vārdā proletariāta aktivitātes — „picgadi četrūs“, „par „trešu izšķirušū“. Kopējas zīmes ir arī jaunie padomju lozungi un simboli. Tādi dzejoļu nosaukumi kā „Picgadi četrūs“, „Par „trešu izšķirušū““ vai „Divejūs frontūs“ veicina jaunas ideoloģijas piesātinātas valodas un apziņas veidošanu. Tā teiciens „Picgadi četrūs“ bija populārs lozungs padomju ideoloģijā, tas radās 1929. gadā. 20. janvārī bija iespiests V. I. Ļeņina raksts „Kā organizēt sacensību?“, pēc tā publicēšanas tika organizēta strādnieku un kolhoznieku triecienbrigāžu (ударные бригады) masu kustība pa visu Padomju Savienību, un decembrī sanāca Pirmais Vissavienības triecienbrigāžu kongress (Перцова, Земскова 1963: 605). Jaunajai kustībai dzejoli „Triecienbrigāžu maršs“ („Марш ударных бригад“) veltīja V. Majakovskis:

Вперед!
Пятилетку
в четыре года
выполним,
вымчим,
закончим.
(Маяковский 1930 (1958): 163–164)

O. Zača, kuram krievu dzejnieks, kā redzams tekstos, ir autoritāte, dzejolī „Par „trešu izšķirušu““ Elektrozavoda kolektīvs sauc:

„Strodnieki, kolektivisti, kolpi, tryceigī,
Videji klausaties dorba ļauds!
Mes piecgadi veicam divejūs godūs ar pusi.“

Strādnieki vēlas strādāt vēl vairāk un prasa partijai un CIK:

„Dudit „Trešo izšķirušo“ aizņemumu,
Jau izpildeiti cyti!“
(Kūkojs, Začs 1933: 67)

Te strādnieki paši prasa, lai viņiem uzliek PSRS valsts aizņēmumus, kas bija it kā brīvprātīgi, bet īstenībā obligāti. Dzejolis rāda vēlamo realitāti, ne reālo cilvēku noskaņojumu. Tas nepieļauj aicinājumu apšaubīšanu. Kreisās frontes autoru dzejoļu pozīcija ir viennozīmīga — ja lasītājs nav vienotās pozīcijās ar autoru un dzejas cilvēku (un nepieder pie dzejolī nosauktajiem sabiedrības slāņiem), tad viņš ir svešais, tātad ienaidnieks.

Dzejoļa „KVŽD“ nosaukumā izmantotā abreviatūra ir Ķīnas Austrumu dzelzceļa saīsinājums. Dzejolis veltīts 1929. gada vasaras notikumiem, kad Ķīna nolēma dzelzceļu atkarot un pārņēma savā kontrolē, bet PSRS Īpašo spēku karaspēks to atkaroja, dzejolī brīdināts, ka no jebkurām baltgvardu samazgām „paliks tik palni“. (Kopš 1950. gada dzelzceļš pieder Ķīnai.) Jauna politiskā situācija prasa apgūt jaunas abreviatūras, bet latgaliešu literatūrā tas, iespējams, ir pirmais dzejolis ar šāda tipa nosaukumu. Abreviatūras izpratne liecina par kopēju pasaules izpratnes līmeni, tās ir kā identitātes zīmes, kas jāapgūst, lai būtu savējais.

Strādnieki rūpnīcās ir nepārtrauktā stresā nepareizas darba plānošanas dēļ vai arī tiek nežēlīgi izkalpināti, ja viņi tiešām veiktu piecu gadu darbu divarpus gadus un vēl maksātu valstij nopelnīto naudu. Šie saukļi un triecienbrigāžu kustība darba attiecības padara par politiskām un ideoloģiskām attiecībām. Darbs ir pakļauts totalitāra režīma kontrolei un padarīts par cīņas veidu. Jebkurai totalitārai sistēmai ir nepieciešams nepārtraukti mobilizēt cilvēkus kāda augstāka mērķa izpildei un jebkuru darbību pārvērst par cīņu pret ienaidnieku. Arī krājuma „Uz pōrsvola“ dzejoļos pro-

letariāts dara darbus, kurus kavē dažādi ienaidnieki un apskauž kapitālisti, pret kuriem ir nepārtraukti jācīnās. Mobilizējošo dzejoļu formu veido arī daudzie izsaukuma teikumi, pavēles teikumi, uzrunas utt. Latgaliešu dzejā tā bija jauna pieeja poētiskā teksta veidošanā.

Dzejā ienāk industrializācijas ainas un tās papildina arī krājuma fotogrāfijas. Tekstos ir jāatrod vai jārada jauni vārdi, kas precīzāk raksturotu jaunās milzīgās ražošanas ainas, strādnieku darba un dzīves vietas. O. Začs ir futūrisma un Kreisās mākslas frontes sekotājs, tādēļ viņš tiecas dzejā pēc priekšmetiski konkrētiem un viennozīmīgiem vārdiem, kādu latgaliešu valodā vēl nebija vai kuriem nebija plašāka lietojuma. Tā dzejolī „Uz celtnes“ O. Začs tēlo elektrostacijas celtniecības vareno ainu, te ir „tarauda grivonkas“, „elektrobareiba“, „tyuces“ un „zanzemi motori“. Krājumā ir sastopami jau tradicionāli rusismi, piemēram, *zavods* (ir arī forma *rypneicas*), kā arī jauni uz krievu valodas pamata veidoti vārdi, piemēram, *kombains*, *traktors* u. c., kas konkrētajā sistēmā ir pašsaprotami. Dzejoļos ienāk latgaliešu un citu latviešu apziņā jauni vietvārdi, kuri ir industrializācijas ainas organiska daļa:

Magnitostrojs,
Kuzneckstrojs,
Dneprostrojs,
Kombainstrojs,
Nižegorodskajš Fords, —
Produkts — tai saceit, — pyrmajš sorts!
A veļ, — Rostovskajš seļmašs,
Sovhozu teikls ir labi vin plašs.
Un Putilova.
Čeļabinskās traktori.
— Taidi, bidreiši, ti faktori!

(Kūkojs, Začs: 66)

O. Zača dzejā izmantota proletāriska leksika — „Še tev vot kikušs, Na fikuss“ — strādnieks cīnās pret „bejušām maitām“, „vysaidim ti milordim“ u. c. Strādnieka vārdu krājumu dzejā veido pilsētas pašpuikas, kriminālo aprindu un VK(b) partijas lēmumu un lozungu savstarpēji saistītā leksika.

Lai atveidotu industrializācijas dinamismu un strādnieku domāšanas un izteiksmes veidu, O. Začs izmanto brīvo pantu, lauztās rindas, dzejas kāpnītes, uzrunas un pavēles formas (tās strādniekus mobilizē uz dinamisku darbību):

Izpiļdeits vaļdeibas lykums!
Taidš tys ir, bidreiši, proletariata tykums.

(Kūkojs, Začs: 67)

I. Kūkoja stāstos notikumi risinās latgaliešu kolonijās Sibīrijā, kuros sākusies kolektīvizācija, šo procesu veikt tiek sūtīti pilsētas strādnieki. Viņu pretinieki cīņā par lauku kolektīvizāciju ir kulaki. Stāstos spilgtu formas meklējumu nav, to pamatā it kā ir reālistisks vēstījums, laika un telpas konkrētība, laika lineārums. Tomēr arī prozā redzami jauni poētiskās valodas meklējumi, domāts, kā labāk ar vēstījumu uzrunāt un ietekmēt lasītājus. Stāstu lineārais un nesarežģītais vēstījums, shematiskā tēlu sistēma, tiešais personu tēlojums tuvina tekstu lasītājam, dod skaidrus idejiskus orientierus.

Izidora Kūkoja stāstā „Uzvara“ zemnieki apspriež, kas tad tagad pie viņiem dzīvo — dačņiki, proletārieši, udarņiki un divdesmitpiectūkstošnieki. I. Kūkojs, kam padomju leksika klausā izcili, apraksta, kā pilsētas strādnieki atmasko kulakus un nostāda arteli labā līmenī. Stāstos, līdzīgi kā O. Zača dzejā, izmantoti jaunie padomju jēdzieni, lai lasītāji pie tiem pierastu un mācītos lietot. Tomēr, kā izskatās, laikam gan ne pats I. Kūkojs, ne viņa varoņi nesaprot, ar ko atšķiras komūna no arteļa (artelis ir labāks).

Stāstā „Divejūs frontūs“ darbība nenorit kara laikā un nekādu divu frontu nav. Stāsta pirmajā daļā Izidors Kūkojs, kas pats bija Sarkanās Armijas komandieris, tēlo varenas armijas mācību ainas, karavīru labo sagatavotību un pārliecību, ka viņi gatavi ir „Идти в последний смертный бой!“, atrašanās armijā ir atrašanās frontē. Otra fronte ir „socialisma celtneceības fronts“, fronte ir visa valsts, arī latgaliešu ciems, kurā pēc dienesta armijā nonāk zemnieks Joņš un strādnieks Ontons. Cīņa te notiek pret vietējiem bagātiem zemniekiem — kulakiem. Šajā otrajā frontē cīņa staļinisma posmā turpināsies visu laiku, jo totalitāra sistēma bez ienaidnieka nespēj pastāvēt, turklāt ienaidnieka meklēšana ir paranoiska, ienaidnieki ir it visur. Stāstā „Divejūs frontūs“ ienaidnieki slēpjas paša Joņa ģimenē, viņa sievastēvs ir kulaks, sieva necieš komunistus un nesaprot vīrusarkanarmieti, pat nodod viņu, jo ir greizsirdīga pret vīra mīļāko (nē, ne jau mīļāko, bet atgūto patieso mīlestību — kalpu meiteni). Arī bērns, kulkas mazdēls, Joni nepazīst un neatbilst tēva priekšstatam par īstu dēlu. Stāstos dažādā veidā — gan ar valodas klišeju un tiešu politisku uzsaukumu, gan darbības tēlojumu tiek panākta cīņas atmosfēra, kas skar visas dzīves sfēras. I. Kūkoja stāstiem jāveido jauna iezīme latgaliešu (latviešu literatūrā šo tēmu veido R. Eidemanis un citi) sabiedrībā — ģimene vairs nav cilvēka atbalsts un patvērums, bet ienaidnieku ņudzeklis, politisks pulciņš vai darba kolektīvs (ideālais gadījums).

I. Kūkoja stāsti ignorē reālās cilvēku izjūtas šajā laikā: ir sākusies kolektīvizācija, tiek iznīcinātas laucinieku sūri grūti iekoptās saimniecības

un darbs, daudzi pārvietoti, izsūtīti utt. I. Kūkoja stāsti šo procesu rāda kā humānu un pareizu, kam jāatbrīvo ciemi no kulakiem (taču arī viņi ir cilvēki, ko I. Kūkojs īsti nepamana), tādējādi stāsti atbalsta vienu no pirmajiem šķiriskajiem genocīdiem cilvēces vēsturē — ļoti lielas iedzīvotāju grupas — pārtikušo zemnieku (un ne tikai) — iznīcināšanu, audzina necieņu pret dzīvību.

Stāstos tēlota it kā reāla vide, izmantotas konkrētas detaļas (piemēram, baumas, ka 19. maijā Lucifers visus paņems sev līdzī, bet kopumā I. Kūkojs rada politiski estetizētu fantāziju par dzīvi Sibīrijas ciemos. Politiski estetizētie stāsti tiek pasniegti vienkāršā valodā, izmantojot sarunvalodas leksiku, frazeoloģiskus teicienus, tautas jokus, lai teksts būtu tuvs lasītāja ikdienas valodai, tomēr stāstos bagātīgi iekļauta arī politiskā leksika, tādējādi veidojot savdabīgu dažādu valodas slāņu sintēzi.

Stāstos izmantoti dokumentāli fakti (tiešām dokumentāli?), lai akcentētu, ka dzīve apkārt kūsā un attīstās, un arī stāstu lasītājs, ne tikai tēlotie zemnieki, censtos strādāt labāk un saprastu, kā ir jāsaimnieko:

Raža šugod ļuti loba. Maizes sagatavošanas planu izpildejam par 123 proc.
(Kūkojs, Začs: 55)

It kā dokumentālā stāstā „Lyuzums“ tiek apspēlēta vēstule, ko atsūtījis kāds kolektīvizācijas bailēs uz Latgali aizceļojis zemnieks, viņš lūdzas, lai kolektīvs palīdz viņam atgriezties atpakaļ, jo Latgalē ir briesmīgi grūta dzīve, „te nav dzeive, bet katorga“ (Kūkojs, Začs: 55).

Dokumentalitāte šajos stāstos ir paņēmiens, kā politiski ietekmēt lasītāju, turklāt I. Kūkoja dokumentālie fakti ir radīti viņa iztēlē, kas balstās padomju ideoloģiskajos priekšstatos.

Krājuma stāsti veidoti ļoti līdzīgi, stāstu sākumā ciema iedzīvotāji sāk domāt par kolektīvo saimniekošanu, bet tai vēl ir daudzi atklāti un slēpti pretinieki. Bīstamākie pretinieki, protams, ir kulaki, dažādi ir vidējie zemnieki, bet nabadzīgie zemnieki tikai naivuma unniecīgās izglītības dēļ neizprot jauno saimniekošanas veidu. Stāstos bijušie sarkanarmieši un strādnieki palīdz izprast dzīvi kolektīvā perspektīvā, vēstījuma beigās bagātie zemnieki tiek sodīti, bet pārējie saimnieko kopā komūnā vai artelī. Tā stāstā „Uzvara“ sistemātiski aprakstīts, kā tiek izputināta un kolektīvizēta bagāta saimnieka Seimaņa saimniecība. Kad Seimanis redz, ka viņa saimniecība tiek iznīcināta un nākamajā gadā nebūs, ko sēt, viņš sāk slēpt labību, bet Seimani, saprotams, atmasko un kopā ar dēlu notiesā.

I. Kūkoja stāstu uzbūve ir līdzīga kristīgās prozas tekstu uzbūvei — stāstu notikumi vienmēr noved pie vienas atziņas — padomju taisnīgā vara uzvar vienmēr (kristīgs stāsts — pie grēku nožēlas un Kristus piedošanas).

Ontona Zača dzejoļi vismaz teorētiskā līmenī ir radošāki, tajos vērojami poētiski paņēmieni, kas latgaliešu dzejā izmantoti pirmoreiz, tie sarado O. Začu ar 20. gadsimta 20. gadu dzejas tendencēm, mākslinieciskā ziņā viņš ir ЛЕФ grupas epigonis, bet O. Zača aizsāktā latgaliešu dzejas modernizācija pēc 1937./38. gada represijām PSRS tika aizmirsta un nekādu tālāku ietekmi uz dzejas procesu neatstāja. Izidora Kūkoja stāsti ir paraugs, kas rāda sociālistiskā reālisma jaunās poētiskās valodas konstruējumu sākotni, taču arī viņa stāstiem nav ietekmes uz tālāko latgaliešu literatūru, jo sociālistiskā reālisma kanonā latgaliešu literatūra pēc 1937./38. gada vairs neietilpa.

Literatūra

- Kalniņa 2007 — I. Kalniņa. Sociālistiskā reālisma kanons latgaliešu literatūras krājumā „Uz pōrzvola“ // Aktuālas problēmas literatūras zinātnē. Rakstu krājums 12. Liepāja, 2007. — 40.–48. lpp.
- Kūkojs, Začs 1933 — J. Kūkojs, O. Začs. Uz pōrzvola. Moskova, 1933.
- Gudriķe 2003 — B. Gudriķe. Kūkojs Izidors // Latviešu rakstniecība biogrāfijās. Rīga, 2003. — 326. lpp.
- Par padūmu literatūru // Ceiņas Karūgs, 1934, Nr. 7. — 10.–14. lpp.
- Гюнтер 2000 — X. Гюнтер (Günther). Жизненные фазы соцреалистического канона // Соцреалистический канон / Сост. X. Гюнтер, Е. Добренко. Санкт-Петербург, 2000. — с. 282–288.
- Маяковский 1930 (1958) — В. В. Маяковский. Марш ударных бригад // В. В. Маяковский. Полное собрание сочинений: В 13 т. Т. 10. Москва, 1958. — с. 162–164.
- Перцова, Земскова 1963 — В. О. Перцова, В. Ф. Земскова. Примечания // В. В. Маяковский. Избранные произведения. Т. 2. Москва — Ленинград, 1963. — с. 555–627.

Quest for New Poetic Language in the Collection of Latgalian Literature “Uz pōrzvola”

In USSR the most active work in formation of Latgalian literature took place in the beginning of the 1930s. In 1933 the most important collection of Latgalian fiction “Uz pōrzvola” was published. The authors were a prose writer Izidors Kūkojs and a poet Ontons Začs (Začests).

Poetry (O. Začs) is strongly marked by futurism and Left front — huge scenes of industrialization, rough conversational style and atmosphere of mass mobilization. Poetry offers a new image in Latgalian literature — a proletarian who uses a new type of vocabulary.

Kūkojs’ stories reveal the creation of new reality in the future prospect — selected realistic everyday scenes and separate characters merge with unrealistic life situations and political interpretations of events and images. The stories only seem to

be realistic and of everyday life, but in fact they tell about the life worded as a political fantasy. Realistically linear narrative is dominant, understandable and simple characters and easily perceptible language prevail. The stories successfully contribute to the new canon of socialist realism.

IEVA KALNIŅA
ieva.kalnina@lu.lv

Latvijas Universitātes Filoloģijas un mākslas fakultātes
Latviešu literatūras vēstures un literatūras teorijas katedra

Visvalža ielā 4a
Latvija, LV-1050, Rīga

Vaboles pagasta Skrindu dzimtas muzejs: svarīgākās aktivitātes

Vabolē izveidotā brāļu Skrindu dzimtas muzeja misija ir ar brāļu Skrindu plašā un nesavtīgā ieguldījuma tautas izglītošanā starpniecību sniegt priekšstatu par novada kultūrvēsturi visiem interesentiem, pasākumos uzsverot latgaliešu valodas un katolicisma tradīciju nozīmīgumu novada kultūras dzīvē. Muzeja uzdevumos ietilpst arī pagasta kultūras dzīves aktivitāšu veicināšana un dokumentēšana.

Vaboles pagasts vēsturiski sācis veidoties 19. gs. vidū, kad pamatus savai muižai lika grāfi Plāteri-Zībergi. Brāļu Skrindu muzejs ir iekārtots vienā no muižas ēkām, tajā ir pastāvīgas un maināmas ekspozīcijas, telpas nodarbībām ar muzeja apmeklētājiem, fondi, kas aizvien paplašinās. Apmeklētāju skaits muzejā ar katru gadu pieaug. 2008. gadā to bija 1100.

1996. gada 28. martā Skrindu dzimtas muzejs tiek dibināts kā Daugavpils rajona padomes kultūras nodaļas iestāde, atklāts un iesvētīts 1996. gada 16. jūnijā. 1996. gada 20. decembrī Daugavpils rajona padome pieņem lēmumu par muzeja atdošanu Vaboles pagasta padomei, kura šodien finansē un uztur muzeju. Kopš 1998. gada muzeja darbu koordinē un vada Muzeju valsts pārvalde.

Līdz ar muzeja atvēršanu tā fondos nonāca vairāk nekā 600 dažādu krājuma vienību — grāmatas, fotogrāfijas un preses izdevumi. Skaitliski lielākā krājuma priekšmetu daļa ir 20. gs. 20.–40. gadu materiālās un garīgās kultūras dzīves liecības. Tas viss savākts, pateicoties Vaboles vidusskolas bijušajai skolotājai Felicijai Sardiko un Vaboles iedzīvotāju dāvinājumiem muzejam.

Vabolē dzīvojušajiem Skrindu dzimtas pēctečiem no Dominiku zara ir saglabājusies saikne ar Amerikā dzīvojušajiem radiem. Sadarbības rezultātā ir iegūtas vairākas fotogrāfijas par Ontona Skrindas meitām — Aurēliju, Leokādiju un viņu ģimenēm. 2002. gadā Skrindu dzimtas muzejā viesojās Ontona Skrindas mazdēli — Viktors un Andris no Kanādas, kuri apciemoja vectēva dzimto māju vietu un iepazinās ar muzeja materiāliem. Interesi par muzeja aktivitātēm ir izrādījuši arī Ontona brāļa Jāzepa pēcteči, kuri dzīvo Liepājā un atbalsta muzeja darbību.

2007. gadā muzeja krājums sastāda jau 1417 vienību. Nozīmīgākais papildinājums bija 2002. gadā, kad fondos ienāca 165 vienības, to vidū 155 fotogrāfijas.

2008. gadā muzejā nonāca Zenobijas Vilcānes dāvināta līdz tam nezināma Ontona Skrindas fotogrāfija. Fotogrāfiju O. Skrinda bija dāvinājis Evģenijai Dzalbei (Bērzkalnei) 1912. gadā pēc veiksmīgas acs operācijas Krievijā. Saņemto fotogrāfiju Evģēnija visu mūžu ir glabājusi kā lielu dārgumu. Atgriežoties dzimtenē 1922. gadā, pēc Evģēnijas un viņas vīra Rūdolfa Bērzkalna ierosmes Atašienes pamatskola tiek nosaukta Brāļu Skrindu vārdā.

Muzejā glabājas Ontona Skrindas Rēzeknē izdotā pirmā latgaliešu dzejas antoloģija „Kūkle“ (1914), Pēterburgā izdotā „Latvīšu volūdas gramatika“ (1908), Benedikta Skrindas tulkotā lūgšanu grāmata „Kungam Jezum pakalpareišona“, kas izdota Rēzeknē 1936. gadā, avīzes „Drīva“ pirmie 32 numuri — 1908.–1909. gads. Tepat atrodamas Ontona, Kazimira un Benedikta Skrindu fotogrāfijas un citi priekšmeti.

2001. gadā aizsākās ilgtermiņa kultūrvēsturiska akcija „Aizejošais laiks“. Pateicoties VKKF atbalstam, sekmīgi īstenots projekts „Cilvēku dzīvesstāsti fotogrāfijās“, kā rezultātā izveidota un iekārtota fotoizstāde muzejā. Fotogrāfijās iemūžināti Vaboles pagasta ļaudis kādā noteiktā darba procesā, redzama arī telpa, kurā cilvēks darbojas, vide ap cilvēku. Fotogrāfijās redzami priekšmeti katrs ir no attiecīgā laika posma.

Lai cik būtiska ir fotodokumentu loma pagātnes iepazīšanā un saglabāšanā, tomēr cilvēka personība visspilgtāk izpaužas ar savas identitātes apzināšanos un aktualizēšanu caur valodu, kultūras un darba tradīcijām.

Viena no senākajām un skaistākajām katoliskajām tradīcijām Latgalē ir maija mēneša dziedājumi pie ceļmalas krustiem. Ar Valsts kultūrkapitāla fonda un Vaboles pašvaldības atbalstu izstrādāti un īstenoti vairāki projekti saistībā ar tiem: 1998. gadā aizsākts darbs pie krucifiksu apzināšanas un atjaunošanas pagastā, atjaunoti un uzstādīti ceļmalu krusti Vabolē un Pudānos, bet 2002. gadā — Svētiņos un Mukānos. Ceļmalas krustu atjaunošanas un sakopšanas darbos aktīvi iesaistās vietējie iedzīvotāji, kuri dara dzīvu šo seno katolisko tradīciju.

Muzejā ir iekārtota pastāvīga izstāde, kur fotogrāfijās redzami visi Vaboles pagastā esošie ceļmalu krusti — pavisam to ir 31, fotogrāfs — Aleksandrs Samuilovs.

Gunta Kaminska uzņemtā videodokumentālā filma „Krucifiksu ceļš“ stāsta par Vaboles pagasta krucifiksiem un ar tiem saistītajām aktivitātēm. Izdots disks, kurā apkopotas pie krucifiksiem dziedātās maija mēneša

dziesmas. Šādi sagatavoti video un audio ieraksti tiek izmantoti darbam ar muzeja apmeklētājiem, rīkojot tematiskos pasākumus un ekskursijas.

Muzeju valsts pārvaldes administrētā VKKF kultūras programma „Nacionālas nozīmes projekti akreditētajos muzejos“ paver iespēju ar dažādu projektu starpniecību piesaistīt finansējumu un stāstīt par Latgales novada cilvēku dzīvi, par viņu darba nozīmīgumu tautas un novada labā dažādās nozarēs: kultūrā, izglītībā, reliģijā, sadzīvē.

Savākt un saglabāt visas kultūrvērtības, kas atrodas cilvēka dzīves telpā, nav iespējams, nodot tālāk pārmantojamībā var, tās fiksējot — ar fotodokumentāciju, ar video un audio ierakstiem.

Muzejā ir aizsākts darbs pie cilvēku dzīvesstāstu foto dokumentēšanas, pie audio un video ierakstu kolekcijas veidošanas.

Gatavojoties filmas „Audējas Vaboles pagastā“ uzņemšanai, apzinātas visas šī senā amata pratējas pagastā. Ir iemūžinātas viņu radītās vērtības: austās segas, paklāji, sienas dekori, dvieļi, galdauti un citi darinājumi. Filmā audējas dalās atmiņās par savu dzīvi un darbu, atklāj dažu amata noslēpumu.

Videofilma „Ieklausies, ar Tevi runā lietas un priekšmeti“ vēstī par cilvēkiem, kuru mājās glabājas seni amata rīki, kuri zina un prot stāstīt par to agrāko pielietojumu vai pat daļēji izmanto tos vēl šodien.

Muzejs ir aizsācis darbu pie Latgalei raksturīgāko sadzīves un darba tradīciju apzināšanas un popularizēšanas. Ir uzcelta maltuve, kur radīta iespēja ar akmens roku dzirnavām malt graudus, izveidota videodokumentāla filma „Maizes ceļš“, kas stāsta, kā lauku krāsniņās tiek cepta maize pēc sentēvu tradīcijām. Ir iemūžināts gan pats darba process, gan darbā izmantotie trauki un rīki.

Filma „Seno arodu meistari — alus darītāji Vaboles pagastā“ stāsta par cilvēkiem, kuri vēl šodien mājās dara alu, tam izmantojot īpašus traukus, zina garšīga alus tapšanas noslēpumus. Alus darīšanas process un paši aldari iemūžināti arī fotogrāfijās.

Skrindu dzimtas muzeja galvenais izglītojošā darba mērķis jeb virsuzdevums ir apmeklētājiem dot iespējami pilnīgu priekšstatu par novada kultūras dzīvi agrāk un mūsdienās, uzsverot latgaliešu valodas un katolisko tradīciju nozīmīgumu vietējās kultūrvides saglabāšanā.

Izglītojošo pakalpojumu veidi:

- Ekskursijas muzeja telpās — ekspozīciju apskats un izstādes. Muzejā ir iekārtotas divas ekspozīcijas: par Skrindu dzimtas dzīvi un darbu, par Vaboles pagasta kultūrvēsturi.

- Kultūrizglītojoši maršruti ārpus muzeja telpām: „Kultūrvēsturiskās vietas Vabolē“, „Senais muižas grāfu Plāteru-Zībergu angļu stilā veidotais ainavu parks“, „Krucifiksu ceļš“.
- Tematiski pasākumi: Skrindu atceres gadadienas, Mākslas dienu aktivitātes, izstāžu atklāšanas svētki, Muzeju nakts programma, radošo darbu konkursi u. c.

Muzejam ir cieša sadarbība ar Vaboles vidusskolu, tās skolēni ir ne tikai muzeja apmeklētāji, bet aktīvi sadarbības partneri izstāžu un konkursu organizēšanā. Arī Vaboles kultūras nama pašdarbības kolektīvi iesaistās un atbalsta dažādu projektu īstenošanu muzejā, notiek informācijas apmaiņa ar bibliotēku. Pateicoties kaimiņpagastu skolu atsaucībai, ir iespējams organizēt radošo darbu konkursus un skolēnu darbu izstādes citviet tuvākajā apkaimē, ne tikai Vabolē.

Sadarbība ar Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeju paver iespēju iepazīties ar profesionālu novada mākslinieku darbiem. Tāpat pieredzes apmaiņa un kopīgi pasākumi notiek ar Naujenes Novadpētniecības muzeju un Raiņa māju Berķenelē.

Pasākumu organizēšanā veiksmīga sadarbība ir izveidojusies ar Daugavpils rajona Tautas kultūras un izglītības centru, konsultācijas kultūrvēsturisko objektu saglabāšanas jautājumos sniedz rajona pieminekļu aizsardzības inspektore.

Sadarbībā ar Daugavpils Universitātes Vēstures katedru tiek īstenoti projekti, kas vairo muzeja autoritāti un nostiprina sabiedrībā priekšstatu par muzeju kā ievērojamu kultūras iestādi, dod iespēju muzeja lietās praktizēties DU studentiem.

Skrindu dzimtas muzeja darbības popularizēšanā nozīmīga vieta ir tūrisma un informācijas centriem — sadarbība izveidojusies ar TIC Daugavpilī, Talsos, Bauskā, Rīgā. Muzeja darba aktualitātes tiek atspoguļotas bukletos, preses izdevumos un dažādos tūrisma katalogos, informācija par muzeja aktivitātēm tiek sniegta preses izdevumos, izskan radio un televīzijā.

Tā var teikt, ka brāļu Skrindu nerimtīgais gars, tieksme būt notikumu centrā, nesavtīgi darboties pašiem kā tautas kultūras dzīves notikumu iniciatoriem un virzītājiem, Skrindu dzimtas muzejā ir dzīvs. Dzīvs tas ir arī viņu dzimtajā Vaboles pagastā.

The Museum of the Skrindas Family (in the Vabole Rural Municipality): the Main Activities

The article furnishes the information on the memorial museum of the brothers Skrindas in Vabole (in the Daugavpils region), namely, the information on the history of the museum, accession to the museum collection, the main cultural and educational activities and cooperation. The memorial museum of the brothers Skrindas plays an important role as an immortalizer of the events of the cultural life of the region. Several documentary films have been shot on local crafts and craftsmen – weavers, bakers, brewers. A CD has been issued with May singing/spiritual Catholic songs being sung at the village crucifixes in May. During these activities the significance of the Latgalian language and Catholic traditions in the cultural life of the region is emphasized, thereby promoting their preservation.

ANNA LAZDĀNE
skrindu_muzejs@inbox.lv

Krogasēta, Vaboles pagasts
Daugavpils novads, LV-5477, Latvija

Sanita Lazdiņa, Heiko F. Martens (Marten), Ilga Šuplinska
(Rēzeknis Augstskolys Humanitārūs i juridiskūs zynuotņu fakultate)

Latgalīšu literaruo volūda izgleiteibā

Īvods

2008. godā tyka veikts pietejums, kura golvonais mierkis beja raksturuot niulenejū latgalīšu volūdys lūmu izgleiteibys sistemā. Itys roksts prezeņtej byutiskuokūs pietejuma rezultatus. Pietejuma īrūsme sajimta nu „Mercator Education Centre“ (Merkatora izgleiteibys centra), kas dorbojās Nīderlaņdē Luvortā (frīzu volūdā — Ljouwert), Frīzejis provinciis golvyspiļsātā. Piļneigs pietejuma izvārsums ar Merkatora izgleiteibys centra atbolstu publicāts izdavumu serejā „Regional Dossier Series“ (Regionalūs dosje sereja) angļu volūdā¹.

Itys roksts golvonom kuortom dūmuots taidam adresatam, kas mozuok ir saisteits ar Eiropys volūdu izpietis institutejom i kam roksti angļu volūdā var saguoduot izpratnis voi atrasšonys gryuteibys. Partū pietejuma suokumā teik dūts seikuoks metožu i mierķu raksturuojums, paskaidrojūt pietejuma strukturu i rezultatu apkūpuojuma veidu, kai ari dūts puorskots par latgalīšu volūdys lūmu myusdīnu izgleiteibys sistemā. Sacynuojumūs ir īzeimātys nuokūtnis perspektivis i prīšklykumi dabuotūs rezultatu izmontuojumam.

1. Merkatora izgleiteibys centra izdavumu sereja: pamatideja

Merkatora izgleiteibys centra (Merkatora centrs) sereja ir vīns nu daudzajim publikaceju veidim, kū voda i kuru izdūšonu nūdrūšnoj itei organizeja. Pietejumu centra reiceibā ir izdavumi par regionalū i minoritašu volūdu lūmu Eiropys Savīneibys izgleiteibys strukturā; tuos ir monografejis, žurnali, serejveida izdavumi i t. t. Merkatora centrs nūsadorboj ari ar konfereņču organiziešonu, cytu pietnīcyskū aktivitašu koordinešonu, nūdrūšnojūt atbolsta pasuokumus vysūs izgleiteibys leimiņūs, suocūt nu suokumškolys i beidzūt ar augstškolom. Kai pīmāru var minēt vīnu nu jūs aktualūs aktivitašu — sātys lopys veiduošona, kontaktu dybynuošona i uzturiešona storp minoritašu školom. Kai dorba volūdys Merkatora centrs izmontoj angļu, holandīšu i frīzu volūdu. Juopīzeimoj, ka Frīzejis provinciis

¹ Latgalian. The Latgalian language in education in Latvia / H. F. Marten, I. Šuplinska, S. Lazdiņa. Leeuwarden, 2009 (http://www.mercator-research.eu/research-projects/regional-dossiers/090603.regional_dossier_latgalian_in_latvia.pdf).

cis oficiāli atzēituo regionaluo volūda ir frīzu volūda, kurā myusu dīnuos runoj ap pusmiljona cylvāku, tys zeimoj, ka ir radzama leidzeiba ar latgalīšu volūdys lītuoju skaitu.

Regionalūs dosje sereja (saeisynuotai — dosje) ir laidīņš angļu volūdā, kura pamataizdavums ir dūt eisu puorskotu par minoritašu voi regionalū volūdu lītujumu kaidys vaļsts izgleiteibā, kū varātu izmontuot pietnīki, izgleiteibys politikys veiduojuji, volūdys aktivī lītuojuji i itymā vaicuojumā aiziņteresātu sabīdreibys daļa. Par tū itam laidīņam ir izstruoduota standartizāta bukleta forma, kurys bīzums ir 30–40 puslopu. Itī bukleti ir pīejami breivā veidā ari Merkatora centra sātys lopā: <http://www.mercator-education.org/research-projects/regional-dossiers/regional-dossiers>.

Tai kai tys ir standartizāts laidīņš, tod pamatstruktura ir leidzeiga vysim ituos serejis izdavumim. Taidā veidā tyka apkūpuots i itys pietiejums. Taitod suokumā ir dūts vyspuoreigs puorskots par volūdys statusu, juos ruņuojujīm, viesturiskū atteisteibu, volūdys funkcejom sabīdreibā, tuoļuk ir sistemisks izkluosts par volūdys lītujumu vysūs izgleiteibys leimiņūs, atseviški izdolūt pyrmsškolys, suokumškolys, pamatškolys, vydsškolys, profesionaluos izgleiteibys (orūdškolys, koledžys i tml.), augstuokuos i pīaugušūs izgleiteibys leimiņūs. Tei ir oficialuo informaceja par lykumim, kas nūsoka izgleiteibys politiku, kai ari statistiska par školū, školānu skaitu, ari par metodiskajom īspiejom, metodiskajim izdavumim (ka taidi ir), ari vysim īspiejamajim izgleiteibys īgivis atbolsta veidim. Pošā nūslāgumā ir dūts rezumiejums par pietiejumim izgleiteibā voi tuos rūbežzynuotnēs, kai ari pīduovuots nuokūtnis perspektivu skatejums. Dosje ir īkļautys puorskota tabulys par atseviškim statistikys ruodeituojujīm, taipat dūts publikaceju saroksts par latgalīšu volūdu, byutiskuokajim filologiskajim ci metodiskajim pietiejumim i leidzeklim, pīvīnuots tūs organizaceju adreesis, sātys lopu nūruodis, kas itymā breidī guodoj par latgalīšu volūdys lykumdūšonys, atteisteibys ci pietiešonys jūmom.

Nu 20. godusymta 90. godu ir izdūti 38 regionalī dosje, i Merkatora centra mierkis ir piec kotru nazcik godu izdūt atkuortuotu dosje ar vysjaunuokajim pīejamajim datim. Izdūtī dosje aptver volūdu raksturojumu 17 ES valstīs. Kab publiciešonys amplituda byutu skaidruoka, nazcik pīmāru: „Sāmi Zvīdrejā“ (2001), „Ukraini Pūlejā“ (2006), „Ungari Slovakejā“ (2005), „Vuocīši Beļgejā“ (2004), „Baski Spānejā“ (2. izdavums 2005), „Galicīši Lelbritanejā“ (2001). Vysvairuok dosje publikaceju itymā breidī ir par Fraņcejis volūdu situaceju (puorstuovātys ir vasalys sešys volūdys): „Basku volūda“ (2. izd., 2007), „Bretoņu volūda“ (2. izd., 2003), „Kataloņu volūda“ (2005), „Korsikaņu volūda“ (2000), „Vuocīšu volūda Elzasā“

(2. izd., 2001), „Oksitaņu volūda“ (1996). Latvejis minoritašu volūdu situaceju īvoda pirmuo publikaceja par latgalīšu volūdu. Da šam ir bejuši divi dosje par Baļtejis regiona valstīm: „Pūļu volūda Lītuvā“ (2006) i „Veru volūda Igaunējā“ (2007).

Dosje par latgalīšu volūdu ir projekta rezultats, kas tyka veikts sadarbībā ar Merkatora centru nu 2007. goda. Rēzeknis Augstškolys pietnīku īsaiste itymā projektā nav najaušeiba. Jau nu 2005. goda Filologejis katedrys docātuoji pīsadola aktivitātēs, kas ir saisteitys ar regionalūs i minoritašu volūdu izpieti. Dorba strukturys, vītejuos volūdys vidis specifikys apzynuošonai ir bejušys divejis dorba vizeitis: Ilga Šuplinska, Sanita Lazdiņa i Heiko F. Martens cīmovā Ļuvortā 2007. goda beiguos; 2008. goda martā sekova atbiļdis braucīņs, kurā frīzu zynuotnīki K. van der Mērs (Cor van der Mer) i T. de Grāfs (Tseard de Graaf) apmeklēja Latgolū.

Itys pietejums, pirmom kuortom, var rūsynuot pošus latgalīšus apjaust, kaida ir ituo breiža situaceja, paruodeit, kurys idejis teik atteisteitys. Ūtrom kuortom, atguodynuot svuorsteigajim latgalīšim, ka jī ar sovim natrysynuotajim vaicuojumim nav vīni pasaulī. Trešom kuortom, padzylunuot zynuošonys par latgalīšim angliski skaitūšai auditorejai Eiropā. Autori izsoka cereibu, ka itys pietejums ir lobs veids īlīkt latgalīšus Eiropys kontekstā, kai ari apvīnuot tū cylvāku īnteresi, kurī dūmoj par regionalūs i minoritašu volūdu vaicuojumū Eiropys Savīneibā.

2. Pietejuma praktiskuo realizaceja

Ir skaidrs, ka iz itū breidi cīš moz ir dareits sistematiskai latgalīšu volūdys apzynuošonai izgleiteibys laukā. Partū veiktuo pietejuma pamatā vairuok ir lykta personiskuo dorba pīredze izgleiteibys sistemā, kai ari diskusejuos, individualuos sarunuos, īntervejuos dabuots materials. Tuo ir vairuok kai zynuotnisku ci statistisku publikaceju. Tys zeimoj, ka, suocūt pietejumū, beja juodybynoj kontakti ar školom, izgleiteibys administrativajom īstuoDEM, organizacejom, kas struodoj ar latgalīšu volūdu izgleiteibā voi ari ir atbiļdeiguo īnstituteja izgleiteibys vaicuojumūs. Nu vīnys pusis, pietejumā jiuatama personiskuo pīredze, kas aktualizēja īprikšējū dorba pīredzi izgleiteibā, ari latgalīšu volūdys, literaturys vuiceišonā augstškolys i tuoluokizgleiteibys programuos. Nu ūtrys pusis, tyka dybynuoti jauni kontakti, puorbaudūt praksē tū informaceju, kas beja īgiuta, studejūt pīejamuos publikacejis, meklejūt nūruodis sātys lopuos. Vyss tyka dareits, lai dabuotais rezultats atkluotu vysus darbeibys aspektus Latgolā, paruodeitu piec īspiejis piļneiguoku aktivitašu geografiskū i statistiskū ainu. Partū var vaicuot i ituo roksta skaiteituojam: ka ir zynomys jaunys aktivitatis latgalīšu volūdys īsaistei izgleiteibys procesā voi kaida aktivitate, kas jau

ilguoku laiku dorbojās, bet tei nav paruodeita dosje, byusim pateiceigi par sevkuru komentaru i papyldu informaceju.

Dosje paruoda latgalīšu volūdys tradicejis pyrmuos Latvejis breivvalsts laikā (1920–1940), kas, prūtams, ļaun runuot par latgalīšu volūdys tradicejis kontinuitati myusu dīnuos. Juopīzeist, ka tradicejis ītekme iz myusu dīnu izgleiteibys situaceju ir minimala, tū spieceigi ītekmej divi pamatfaktori: 1) latgalīšu volūdys zamais prestižs lelā Latvejis sabīdreibys daļā, 2) naskaidrais latgalīšu volūdys ci dialekta statuss.

3. Pietejuma rezultati

3.1. Pyrmsškolys izgleiteiba

Nuokušuos pietejuma dalis teik atkluotys atbylstūši regionalūs dosje strukturai. Situaceja ar pyrmsškolys izgleiteibu ir vysā biedeiga. Latgolā ir tikai nazcik bārnuduorzu, kas lītoj latgalīšu volūdu piec pošu iniciativis. Kai parosts, latgalīšu volūda teik lītuota folklorys — dzīšmu, daņču, rytualu — vuiceibuos. Taida informaceja ir par Rēzeknis rajona Nautrānu, Makašānu, Gaigolovys bārnuduorzim ci pyrmsškolys grupenom, taipoš Upeitis (Bolvu rajons) i Gaļānu (Preiļu rajons) pyrmsškolys īstuodem. Svareigi ir uzsvērt, ka pilņeigi vyss ir atkareigs nu individualuos iniciativis i attīksmis. Tī ir sova dorba entuziasti, kas īkļaun latgalīšu volūdu bārnim dūmuotuos aktivitātēs, kai ari vuoc dzīsmis i tekstus, pīmārojūt nūteiktīm pedagogiskim mierkim. Par nūžāluošonu taidu entuziastu skaits ir cīš nalels.

3.2. Pamatškolys izgleiteiba

Iz itū breidi var nūsaukt septenis pamatškolys Latgolā, kur latgalīšu volūdu vuica fakultativi: Nautrānu i Makašānu Rēzeknis rajonā, Baļtinovys i Tiļžys Bolvu rajonā, Kuorsovys Ludzys rajonā, Gaļānu Preiļu rajonā i Dagdys Kruoslovys rajonā. Latgalīšu stuņdis kai fakultativu vuicuos dažaida vacuma bāрни nu 5. da 9. klasei vīnā grupā. Taidu vuiceibu formu godā praktizej 150–200 školānu. Prūtams, par latgalīšu volūdys vuiceišonu ite juorunoj vysai nūsaceiti, partū ka pīduovuotī fakultativi atsašķir. Latgalīšu stuņdis teik sauktys i par „Nūvodzineibys“, i „Latgalīšu kulturis vies-turys“, „Latgalīšu literaturys“, īspiejamys i cytys niaņsis nūsaukumā, tik byuteiba ir vīnaida: teik apgiuti kulturviesturis pamatfakti, apsavārti atsevišķi raksteibys vaicuojumī, vairuok viesturiski, mozuok praktiski, tod, atšķireibā nu školuo-tuoja pamatprofesejis, ir padzylynuojums voi nu literaturā, voi geografējā ci viesturē.

Sūpluok fakultativim, kuru nav daudz iz kūpejuo Latgolys školu skaita (120 školys), latgaliskuos aktivitatis pasaruoda školu folklorys kūpu, deju kolektivu repertuarūs. I taidis kolektivs vys vēļ ir gondreiz kotrā pogostā.

Latgališu volūda teik lītuota naformalā vidē uorpus školys dzeivis. Var satikt diametrāli preteju attīksmi pret latgališu volūdys lītuojumu gon školuotuoju, gon tāva ar muoti pusē: nu spieceiga atbolsta da aktivai aizlīgšonai. Latgališu volūdys lītuojuma intēnsitate otkon lelā mārā ir atkareiga taišni nu vītejūs autoritašu — školuotuoju, administracejis puorstuovu, vacuoku — nūstuojis. Nu ūtrys pusis, nav ari oficialu barjeru latgališu volūdys programys apstyprnuošonai, kod tū pīduovoj školys voi vacuoki.

Sacynojūt var atzeit, ka latgališu volūdu kai programys sastuovdaļu vuicuos 7 školu školāni, kas ir apmāram 200 školānu godā, tok latgaliskajuos aktivitātēs pīsadola školāni nu 51 školys. Te golvonom kuortom dūmuoti tī školāni i tuos školys, kas pīsadola ikgadejā runys konkursā „Vuo-lyudzāni“, tok ir paratam ari kaidis literarais konkurss latgaliskajim dorbim, teatru puļceņu skatis i tml.

3.3. Vydsškolys izgleiteiba

Vydsškoluos situaceja ir leidzeiga. Sešuos školuos latgališu volūdu vuica fakultativi: Nautrānūs i Makašānūs (Rēzeknis rajons), Baļtinovā i Tiļžā (Bolvu rajons), Ludzys rajona Kuorsovā i Kruoslovys rajona Dagdā. Leidzeigi kai pamatškolā nūdarbeibys nūteik vysu vydsškolys klašu intēsentim vīnlaiceigi. Fakultativu godā videji izalosa ap 150 školānu. Naformalajā vidē latgališu volūdys lītuojuma bīžums i intēnsitate ir atkareiga nu individualūs attīceibu, kaidys volda školuotuoju, školānu i vacuoku vydā. Atseviški ar latgališu rokstu volūdys vaicuojumim saisteiti aspekti teik apgiuti latvīšu volūdys i literaturys pīrkšmatā. Prūtams, gryuši atbīldēt iz vaicuojuma, cik izvārsti teik apsavārti latgališu rokstu volūdys vaicuojumi latvīšu volūdys i literaturys stuņdēs.

Juopīzeimoj, ka atseviškuos školuos dorbojās dramatiskī kolektivi, kuru repertuarā naregulari, bet pasaruoda ari latgališu autoru dorbi voi latgaliski uzvadumi. Vydsškolāni nu 22 školu kas gods pīsadola olimpiadē „Latgališu volūda, literatura i kulturis viesture“. Taipoš praktiskuos latgališu volūdys stuņdis ir jaunīšu (15–19 godu) vosorys nūmetnis „Atzolys“ programā (godā nūmetni apmeklej ap 30 školānu).

3.4. Profesionaluo (omotu školu) izgleiteiba

Nav faktu, kas apstyprnuotu, ka latgališu volūda teik lītuota profesionalajā izgleiteibys sferā. Piec naoficialys informacejis, praktiskajuos nūdarbeibuos var pasaruodeit latgališu volūdys lītuojums spontani, disku-sejis rezultatā, ka meistars, praktiskūs nūdarbeibu vadeituojs, pats runoj latgaliski. Kūpumā juopīzeist, ka latgališu volūdys lītuojums ir pilņeigi spontans kai studeju procesā, tai ari uorpus tuo.

3.5. Augstuokuo izgleiteiba

Par augstuokū izgleiteibu var runuot partū, ka latgalīšu volūdys apmuoceibai te ir vairuok sistemisks raksturs. Rēzeknis Augstškolā akademiškuos latvīšu filologejis bakalaura programys obligatajā daļā ir 18 kreditpunktu, kas paredz latgalīšu literaruos volūdys, literaturys, folklorys studeju priķšmatu vuiceišonūs. Krītni mozuokā kreditpunktu apmārā i kai fakultativs kurss latgalīšu literaruos volūdys viesture teik pīduovuota Latvejis Universitatis (Reiga) i Daugovpiļs Universitatis latvīšu filologejis studentim.

Sova nūstuoja latgalīšu volūdys sakarā ir Katuoļu Gareigajam seminarā (Reigā). Studentim, kas vuicuos seminarā nu Rēzeknis-Aglyunys diecezis, latgalīšu volūdys kurss 3 kreditpunktu apmārā ir obligats.

Uorpus Latvejis rūbežu ari ir pīredze latgalīšu volūdys kursa pasnīgšonā. Nazcik godu atpakaļ tū pīduovuoja Sanktpīterburgys Vaļsts universitatē, i vairuoku godu garumā latgalīšu volūda teik pasnāgta Zīmys školā Ačynskā (Sibirī), kur vys vēļ dzeivoj naasimilāti latgalīšu 19. godu symta beigu, 20. godu symta suokuma ībraucieju piecteči.

Juopībylst, ka vyspuorejs augšzemņiku dialekta raksturoojums teik dūts vysuos latvīšu filologejis voi latvīšu volūdys i literaturys studeju programuos. Kūpejuo nūskaņa ari augstuokajā izgleiteibā ir taida, ka latgalīšu volūda nav patstuoveiga volūda, bet ir dialekts.

3.6. Pīaugušūs izgleiteiba

Nazcik vuordūs par atseviškom aktivitatem pīaugušūs izgleiteibys sakarā. Nu 2000. da 2006. godam latgalīšu volūdys, metodiskū aspektu izzynuošonai tyka reikuota vosorys škola „Vosoruošona“, kuramā pīsadaleja golvonom kuortom Latgalīšu volūdys, literaturys i kulturviesturis školuo-tuoju asociacejis bīdri. Nu 2005. goda atseviškūs projektūs profesionalom vajadzeibom (saceisim, masu sazinis leidzekļu puorstuovim) teik reikuoti latgalīšu volūdys kursi, kurūs vuicuos raksteibys pamatīmanis.

Puorskota tabula par latgalīšu volūdys izmontuojumu izgleiteibā:

Pyrmsškola	Nav statistikys par bārnim, kas vuiceitūs latgalīšu volūdu, atseviškūs bārnuduorzūs lītoj latgalīšu volūdys elementus (folklorys izgleiteiba).
Pamatškola	150–200 školānu kas gods kai fakultativu vuicuos latgalīšu volūdu, literaturu, kulturis viesturi 7 školuos. 120 školānu nu apmāram 50 školuo kas gods pīsadola skotivis runys konkursā „Vuolyudzāni“ i cytuos latgalīšu volūdys aktivitātēs.
Vydsškola	Ap 150 školānu 6 školuos fakultativi vuicuos latgalīšu volūdys kursu. Ap 60 školānu nu 22 školuo pīsadola kasgadejā olimpiadē „Latgalīšu volūda, literatura i kulturviesture“. Ap 30 vydsškolānu kas gods pīsadola vosorys nūmetnē „Atzolys“.

Profesionaluo izgleiteiba	Nav specialu kursu latgalīšu volūdā, ir atsevišķi pīmāri praktiskūs nūdarbeibu organiziešonā latgaliski.
Pīaugušūs izgleiteiba	Vosorys školys kursi (2000–2006, 159 daleibnīki-školuočiuji), volūdys kursi profesionalim (atsevišķūs projektūs).
Augstuokuo izgleiteiba	Nu 1993. goda vairuok kai 200 studentu ir klausejušīs latgalīšu volūdys, literaturys, folklorys kursus Rēzeknis Augstškolā. Latgalīšu raksteibys vaicuočumi kai latvīšu filologejis programys volūdys viesturis kursa daļa pasaruoda DU, LU studentim, taipat latgalīšu literaruo volūda teik pīduovuota Reigys Katuoļu seminara audzieknim.

3.7. Latgalīšu volūda pietnīceibā

Taipoš kai augstuokuos izgleiteibys leiminī, tai i pietnīceibā situaceja ir vaira sakuortuota. Latgalīšu vaicuočumu pietnīceiba ir aizsuokta trymdā (1960–1980). Piec Latvejis naatkareibys atgiušonys ir pīaudzs praktiskū pietejumu i zynuotniskū aktivitašu skaits Latvejis zynuotnīku vydā. Tū ruoda i pirmuos storptautyskuos latgalistikys koņferenčis laidīņs. Tok itymā breidī vajadzātu na tik daudz vērtīs iz padareituo, kai koncentrētīs iz doromuo, saceisim, metodiskūs leidzekļu, vuiceibu gruomotu sagataveišonu.

Byutu juoakceņtej vēļ vīna svareiga līta. Byutu juopanuok, ka sevkurs izstruoduotais metodiskais materials ir zynuotniski augstā leiminī, atbylstūši pošys modernuokuos metodologejis praseibom. Byutu juobyun leluokai variativitatei gramatiku i lementaru (ābeču) pīduovuojumā. Ari tai sauktū ūtrreizējū resursu, t. i., dailliteratura, publicistika voi kaids cyts teksts, kū školuočiuji lītoj volūdys vuiceišonā, latgalīšu volūdā nagona. Metodiskī materiali, kas ir izstruoduoti pirmuos Latvejis Republikys laikā ir voi nu gryuši dabojami voi ari nūsaceiti pīmāruojami myusu dīnu vuiceišonys praseibom. Nu vīnys pusis, juopīzeist, ka atsevišķi pietnīki, školuočiuji ir samārā daudz darejuši itymā vaicuočumā, nu ūtrys pusis, nav pīteikami, ka tū rysynoj tik entuziasma leiminī.

3.8. Sacynuojumi

Ir skaidrys, ka intuitivi zynomais par latgalīšu volūdys situaceju tyka konkretizāts, faktologiski pīruodeits itymā pietejumā, tok ir daudz doromuo, lai garantātu latgalīšu volūdys pīejameibu izgleiteibā sevkuram latgalīšu volūdys runuočiujam. Sevišķi daudz byutu juodora izgleiteibys lykumdūšonā (pyrmsškolys i suokumškolys izgleiteibys leiminī), kas ir baze volūdys puormontuošonai nuokūtnis paudzēs. Tys ir ari vaicuočums par latgalīšu volūdys zaudātū prestižu; volūdu vajadzātu lītuot daudzveideiguokuos sociolingvistiskuos sferuos.

Izdavums par latgalīšu volūdu ir cīš svareigs taišni akademiskuo leimiņa īrūsmei, bet tys nūteikti navar byut vīneigais veids, kai ītekmēt izmainis attīksmē pret latgalīšu volūdu, tys navar byut ari pats sevī nu sabīdreībā voldūšuos nūskanis. Vyss ir sovstarpeigi saisteits: latgalīšu volūdys lītuojums izgleiteībā var pīaugt, ka byus uzlobuojumi volūdys prestiža vaicuojumā, ka maineisīs attīksme vys leluokā i leluokā sabīdreibys daļā, ka atbylstūši vuiceibu mierkim tyks izstruoduoti adekvati vuiceibu leidzekli. Cīš svareigi otkon uzsvērt, ka attīksmis mainai ir juoīt na tik viņ nu uorspusis, a, pats svareiguokais, taišni nu Latgolā dzeivojūšū školuoju i vacuoku pusis. Ir vajadzeiga cīša sadarbeiba izgleiteibys administracejis, pietnīku, volūdys politikys veiduoju, vītejūs autoritašu vydā, kab veicynuot aktivu organizaceju i individualūs aktivitašu pīaugumu kai pietnīceībā, tai motivacejis izskaidruojuma kampaņuos. Kai vīns nu pamata mierķu — ir vajadzeigs styngrys atbolsts latgalīšu volūdys lītuojumam sabīdreibys prestižajuos sferuos. Tys ir seviški svareigi, partū ka pietejuma rasšonuos gaitā vairuoki informacejis devieji, aktivuokī Latgolys problemu rysynuotuoji, nūruodeja, ka nuokūtnis perspektive ir vysā pesimistiska, deļtuo ka latgalīšu volūdys uzplaukuma periods ir puorguojs, ir sajiuta, ka vysleidza kaida vierzeiba itymā vaicuojumā ir apsastuojuse.

4. Pietejums vysim i sevkuram

Pādejā roksta daļā grybātūs vēļ reizi uzsvērt, ka itys pietejums, nasa-verūt iz sova akademiskuo rakstura, pymom kuortom, ir vārsts iz pošu latgaliski runojūšū auditoreju. Saprūtams, vīns nu īmaslu, parkū ir radīs itys pietejums angļu volūdā, ir gribiešona informēt par latgalīšu volūdys situaceju akademiskū auditoreju i parostu volūdys entuziastu publiku (adresatu) Eiropā, bet pats svareiguokais — uzrunuot pošu latgalīti. Taišni partū ir napīcīšama aktiva skaiteituoja lūma, kab itys pietejums byutu uzskotoms par pabeigtu i realizātu. Taitod tys ir aicynuojums sevkuram roksta skaiteituojam — syuteit komentarus, īrūsynuojumus, pīzeimis. Voi nav koč kas damiersts? Voi koč kas nav pretruneigi saprūtams? Gadejušīs faktologiskys klaidys? Kaidys jaunys aktivitatis teik planavuotys iz cyta gods?

Rokstā apsaveramais pietejums nav uztverams kai līta par sevi, vysā pesimistisks lītu konstatiejums, bet gon kai saucīņs, impulss konkretai darbeibai. Sevkurs, kuru īnterešej latgalīšu volūdys lūma, ir aicynuots paruo-deit sovu lingvistiskū nūstuoju, kab dūt zynomu praktisku īguļdejumu jau-nuos i vacuos paaudzis runuoju i volūdys apgivieju sadarbeibai, kab pa-ruodeit, ka ir pīteikama kapacitate latgalīšu školuoju, školū, izgleiteibys autoritašu rynduos. Navajag pīļaut, ka latgalīšu volūda ir tik sātys volūda. Mozū volūdu pīmāri vysā Eiropā ruoda, ka, tikai lītojūt volūdu dažaiduos

sferuos (i sātys, i izgleiteibys statuss ir vīns nu svareiguokajim), ir īspie-
jams nūdūt volūdu nuokūtnis paaudzis volūdys runuotuojim.

Pošā nūslāgumā ir dereigi atguodynuot, ka sevkurs skaiteituojs var breivi izmontuot ite atrūnamū informaceju, cik lelā apmārā i kaidim mier-
kim jis grib. I ituos publikacejis, i dosje mierkis iz uzrunuot piec īspiejis
vaira i padzylynuoti kotru volūdys lītuotuoju. Itymā koņtekstā var dūt ari
intelektualu aizdavumu skaiteituojim — kai panuokt, kab ituos idejis zy-
nuotu piec īspiejis leluoka sabīdreibys daļa?

The Latgalian Language in Education

Our paper presents the most important results of a research carried out through-
out 2008 in cooperation with the Mercator Education Centre, the Netherlands. A
detailed account of our research has been published in English in the “Regional
Dossier Series” of the Mercator Centre.

We provide an overview of where the Latgalian language is today present in
education, and conclude with an outlook into the future and some suggestions for the
use of our results.

In our paper we stress that both educational efforts, research and motivation
campaigns are needed — for which educational staff, researchers, language policy
makers, local authorities, and active organizations and individuals have to cooperate.
As a major aim, Latgalian would strongly need support through additional presence
in the prestigious domains of language use in society. This is in particular important
since some of our informants stressed that they have rather negative expectations for
the future — according to some Latgalian activists, a period of enthusiasm after Lat-
vian independence has been replaced by a dominant feeling of resignation. Examples
of small languages from all over Europe have shown that only a combination of ef-
forts in several language domains, of which the homes and the educational systems
are the most important ones, may have an effect on creating new generations of
speakers.

SANITA LAZDIŅA
sanita.lazdina@ru.lv

HEIKO F. MARTEN
heiko.marten@ru.lv

ILGA ŠUPLINSKA
ilga.suplinska@ru.lv

Rēzeknis Augstškolys
Humanitarūs i juridiskūs zynuotņu fakultatis
Filologejis katedra

Atbreivuošonys aleja 115
Rēzekne, LV-4604, Latveja

Lideja Leikuma
(Latvejis Universitatis Filologejis i muoksls zynuotņu fakultate)

Latgalīšu raksteibys normiešona Padūmu Krīvejā

Roksta mierkis ir eisumā raksturuot latgalīšu volūdys atteisteibu Padūmu Krīvejā, ruodūt svareiguokūs izdavumus, kurim ir nūzeime ari kai normativim olūtim — Ontona Skryndys 1908. godā deļ Latgolys tautīšu sagataveituo i Pīterburgā izdūtuo gramatika nabeja vīneigais taidis dorbs. Roksts sapazeistynoj ar svareiguokajom Krīvejā izdūtajom gramatikom, cytim olūtim, tymā storpā vuiceibu leidzeklim deļ Krīvejis latgalīšu bārnu, atguodynoj par pareizraksteibys lāmumim, pījimtīm jau taišni Krīvejā. Var drūši saceit, ka 20. g. s. 20.–30. godu partejis darbinīku i školuočiu pada-reitais Krīvejis latgalīšu lobā veicynova dzymtuos volūdys lobuoku izvuikšonu vysaiduos vacuma grupuos, stimulēja juos naaizmiersšonu, leidza ar tū aizkavejūt izceļuočiu puorsatautošonu.

Cara imperejis vadeituos jaunu zemu apdzeivuošonys politikys, taipat Pyrmūs pasauļa vaidu nastajūs sajukuma laikūs Krīvejā pateik i palik dzeivuoč tyukstūšom vysaidu tauteibu puorstuovu, jūs storpā i latgalīši ci Vitebskys gubernis latvīši. Nav myusu reiceibā informacejis, kas līcynuotu par latgalīšu patikšonu Sibīrī eiropīšim tradicionalā veidā — sūdam par kaidim navīņ grākim pret pastuovūšū īkuortu. Latgolys ļaužu tyukstūšys Krīvejis Eiropys daļā, a vēl vairuok Sibīrī sadzan seņsenejs zemnīku sapyns — dabuot zemis i byut iz juos par saiminīku. Tū sūleja i P. Stolypina agraruo reforma, puorceļuočiu skaitu nu Latgolys dorūt vēl kupluoku. Na vīns viņ pietnīks izceļuočiu raudzejs provizoriski saskaiteit. Viesturnīks Boleslavs Brežgo, atsasaukdams iz žurnala „Вестник Европы“ 1902. goda maja numera, roksta, ka laikā nu 1895. da 1902. goda nu Latgolys iz vysaidim Krīvejis apgobolim izceļovs 68 217 cylvāku (Brežgo 1954: 115). Precizs izceļuočiu skaits iz Sibīri navā zynoms nivīnam.

19. g. s. beiguos i 20. g. s. suokumā Krīvejā apsamatušūs latgalīšu bārni koč kū vuiceitīs sovā mēlē varēja tik pa sātom — nu tāva ar muoti ceļā pajimtūs bazneicys gruomotu. Dziļuokūs laukūs dzeivojūšūs kristti-ceigūs latgalīšu golvonuos vajadzeibys apmīrynova babenis (kristeišona, myrušuo palaiššona pādejā ceļā, Bazneicys svātdīnis) i ratī katuoļu bazneickungi (lauleibys jaunūs puoru pulkam par nazcik mienešu vīnā kurā svātdīnē kaidā centrā), a školys vajadzeibys natyka apmīrynuotys nikai — deļ latgalīšu bārnu suokumā školu nabeja. Koč taidu nabeja i izbraucieju

dzimtinē — 19. g. s. beigys i 20. g. s. suokums Latgolai ir pastyprynuotys puorkrīvuošonys laiks. Nu ūtrys pusis, Latgolā tureiguoku i uzjiemeiguoku zemnīku atlasis varēja īt krīvu školuos, tai izagleitova i vysa myusu pyrmuo latgalīšu īnteligençcis paaudze ci tai saucamī pīterpiliši, a izbraucieju jaunūs dzeivis vītu tyvumā vysbīžuok beja meži da pūri, cytur — kolni. Tai augdami, puoçeļuotuoju bārni, leli byudami, bīži „pasaraksteja“ pa vacam — paruodeitajā vītā īvalkūt treis kristeņus.

Vareiba atteisteit sovu nacionalū kulturu Padūmu Krīvejā nakrīvu tautom roduos na par reizi i piec izdaudzynuotuos 1917. g. revolucejis — paprīšku beja juosakuortoj saimistiskuos lītys, tūlaik — juopuorlaiž Piļsūņu vaidi i juoaizleidznoj jūs pādi. Sibira puoçeļuotuojus vystaisnuokā veidā aizker ceinis storp sorkonajim i boltajim, vaidi ar kolčakīšim.

Pyrmuos Padūmu Krīvejā deļ latgalīšu bārnu izdūtuos gruomotys — ābecis „Mozi draugi Sibirī“ (Tomska, 1918) i „Dorbs un rūtaļa myusu barnim“ (Pleskova, 1920) eisti nalīcynoj, ka juos byutu dūmuotys Krīvejis latgalīšu bārnim. Mozajim sibirīšim adresātajā gruomateņā nikas specifiskys par Sibiri napasaruoda, Pleskovā izdūtuo ābece ir Indriķa Rītiņa paraugu puorlykums latgaliski (školuotuojs I. Rītiņš skolys vajadzeibom beja sastejys skaitomū gruomotu „Avots“ i „„Avotā“ ābece mājām un skolai“) (Briedis 2003: 486–487). Obeju latgaliskūs dorbu sagataveituojus (na cīš i zinim, kas jī taidi) var slavēt par latgaliskys leksikys izmontuošonu i boguoteigū fantazeju stuosteņu izdūmuošonā ci lokaliziešonā. Izdavumā „Dorbs un rūtaļa“ — ābecē i skaitomgruomotā reizē — skaitomys raibraibuos situacejis ar mozū Oņti i drusku leluokū juo muosu Ani, a, kab vairuok varātu apspēlēt, saceisim, divskani *ai*, sābru Jurs net naviļši īgrīž rūkā ar streiči, saprūtams, **aizaklīgdams**: „**Ai-ai!**“ Šur tur pīmynātys Latgolys vītys, pīmāram, 124. pl. praseits nūsaukt treju Latgolys piļsātu vuordus.

Gruomotys „Dorbs un rūtaļa“ raksteibā vārojami skaņu atbiļsteibu mekliejumi grafiskajā sistemā, burti papyldynuoti ar diakritiskom zeimem. Patskaņu garums apzeimuots nakonsekveņti (koč gruomotys 76. pl. dūti vysi: *ā, ē, ī, ū*; tīpat i *ō* divskaņa *uo* vītā, saleidzynomūt lītvuordu nominativa i lokativa formys), divskaņš *uo* vītom ruodeits ar *ō* (*lopōs = lopuos, ar krōsotom pučem = ar kruosuotom pučem, kauns pasarodit mosai = kauns pasaruodeit muosai*). Iz vysa svareiguok, ka ituos gruomotys tekstūs raudzeits apzeimuot na tik *l* (*toļok = tuoļuok*) i *n* (*skaņ*), a i vairuoku cytu leidzskāņu meikstynuojumu: *đ* (*laiđas = laidēs*), *ç* (*daliç = dalic*), *ş* (*zivş = zivs*), *ţ* (*atrasţ = atrast*), *ţ* (*vezş = viezs, cytā vītā ezş = ezs, lauţa = lauze*), *ŷ* (*izroŷa = izruove*). Itaidi mekliejumi jau godu četradesmit nūdarbynova vysus latgalīšus, kurī raudzeja kū naviņ pīraksteit muotis volūdā. Kab ob-

jektivuok nūviertēt izdavumu satura originalitati, latvīšu gruomotu puorstruoduojumus latgaliski, saprūtams, vajadzātu saleidzynuot ar originalim.

Cytu „losomū gruomotu latgalīšu školom“ sakuortova i nūdrukova Aleksandrs Eisulš ar Veru Daškeviču, itys izdavums jau beja guoduots Krīvejis latgalīšim. 1924. godā Moskovā Krīvejis latvīšu koloneju školom beja izdūta latvīšu losomgruomota „Darbs“, sagataveita piec krīvu pedagoga P. Blonska hrestomatejis „Красная зорька“. Niule, ar nūsaukumu „Dorbs“, jei beja puorstruoduota ūtram izdavumam latgaliski. Gruomotys pīškvuordūs Jānis Čūlītis (J. Čūlits) izsoka cereibu, ka gruomota byus gona loba i deļ latgalīšu, koč pagaidom vēļ nav piļneibā pīmāruota latgalīšu apstuoklim i praseibom. Satura saroksts (163.–167. pl.) labi paruoda, kurs gruomotys gabaleņš nu kurīnis jamā īguojis. Autorūs — pazeistami latvīšu literati: Rainis, Aspazija, Plūdonis, Blaumanis, puorlyktys latvīšu tautys dzīsmis, daudzi gabaleni taiseiti piec izdavuma „Darbs“. Tulkuotuoju pīškvuordūs skaitoms, ka „gromotas „tulkošona“ nu baltīšu izluksnes, pormeļut tikai izluksni, naw iteicama“ (5. lpp.), ka taidš dorbs juopuorstruodoj i volūdys ziņā, i obeji puorstruoduojuoju tū ir darejuši. Gruomotys „Dorbs“ (Moskova, 1925 (iz vuoka 1926)) par mehanisku puorlykumu saukt navar, Eisulš ar Daškeviču daudzūs gadīņūs padarejuši jū eisti latgalisku.

Ilustracejai nalels puorlykums latgaliski nu Blonska teksta (7. pl.):

ATGOJA NU ŠKOLAS.

Jonits un Wirgina atgoja nu školas uz satu.

— Putras, Putras! Mama, dud putras!

— Barni, wajag apsegt goldu!

Jonits un Wirgina nas bliudas, lizeikas.

Jamūt vārā latvīšu izdavuma „Darbs“ starpnīceibu, varātu gaideit lejslatvysmu „muojas“, „karūtes“, „skūlas“, „atnōce“, tok nikuo tamleidzeiga gabaleņā nav, puorlicieji bejuši uzmaneigi pret taidom lītom (koč i „uz“ latgaliskuoka „iz“ vītā patics). Izaruoda, vēļ vairuok: gruomota gola variantam tykuse sagataveita Sibira Rēzeknē (15 verstu nu Tomskys), i tulkuotuoju pīškvuordūs riezeknīšim soka paļdis par paleigu (5. pl.). Kai ruoda nagrais paraugs, skaitomgruomotys raksteibā cikom kas nav atrysynuota garūs patskaņu paruodeišona, leidzskāņu meikstynuošonys vaicuojums, latgaliskajom izlūksnem rakstureigu pīdiekļu lītuojums — faktiski tei ir tei poša pīterpilišu 1907. godā pījimtuo i O. Skryndys gramatikā (1908) ruodeituo raksteiba.

1926. gods Sibira latgalīšu dzeivē izaruoda vysā izškireigs. Piec diskuseju partejis organūs par Krīvejis mozuokuma tauteibom, garu puorrunu i veidūkļu apmainis presē gaidomajā Vyssavīneibys tautskaitē bejušs

Vitebskys gubernis latvīšus teik nūlamts definēt kai atsevišku, nu Vydzemis i Kūrzemis īceļovušūs latvīšu škiertu, tauteibu — kai latgalīšus. Tū jīm rauga īskaidruot i nu 1926. goda deļ jūs drukuotuo avīze „Taisnība“, kurei piec desmit numeru nūsaukuma raksteibu precizej — „Taisneība“. Lobuojums ruoda, ka vīna ūtra latgalīšu pareizraksteibys līta Krīvejā tykuse padzeita iz prīšku dreīžuok nakai Latvejā. Saisteiba ar pareizraksteibys rysynuojumim Latvejā, Latgolā, taipat cytu Krīvejis latvīšu dareitū Sibira latgalīšim ir vysu laiku. Tū aplīcynoj jaunos latgalīšu avīzis „Taisneība“ pyrmuo goda diskusejis par izdavumā lītojamū pareizraksteibu. Lela autoritate i acimradzūt ar lelu nūsaceituoja spāku volūdys vaicuojumūs latgalīšim bejs volūdņīks Jānis Loja, kurs avīzē stateits prīškā kai „Leningrada Universiteta zynotniskais darbiniks“. Nu 15. da 18. avīzis numeram teik publicāts juo roksts „Latgalīšu rokstu voluda“ — patīseibā Jāņa Endzelīna 1921. goda receņzejis atstuotejums par Fraņča Trasuna „Školas Dōrza“ ūtrū izdavumu. Roksta beiguos J. Loja īsoka divskani *uo* apzeimuo ar *ō* — tys naasūt gryutuok pīrokstoms par *ō*, „bet aizsorgōs nu pōrprotumim“. Tīpat īsaceits divskani *ie* apzeimuo ar vīnu burtu *e*, kuram apgrīzts jumteņš viersā (dūmuots *ē*). Volūdņīks korekti nūviertej, ka *ie* i *uo* nav taidi poši „divskani“ kai *ai*, *ei* i cyti, i meklej jīm grafiska rysynuojuma. Juo īsacejums atbolsta nadabova, varama līta, partū, ka drukuotovā, kur avīzi „Taisneība“ sagataveja, taidu burtu nabeja.

Avīzis 13. numerī J. Loja atstuosta F. Trasuna īskotus vaicuojumā, kuruos Latgolys izlūksnis ir „teiruokuos“, i atkluoj, ka Latvejis kompartejis 23. konferencē (1926. goda 1. junī) pījimts lāmums „par pilneigu latgalīšu tautas (tai tod ari voludas) patstoveibu“. Vysys iz prīšku izdūdamuos gruomotys byušūt veiduoctys iz teiruokūs izlūkšņu. Diskusejis par raksteibu avīzē „Taisneība“ skaitomys ik pa laikam, tai 1926. g. 14. nr. ir runa par tū, ka rokstūs vajadzātu pīsaturēt pi Skryndys gramatikys, cytuvīt Skryndys i Kambalys gramatikys sauktys par maituotuojom. Avīzē raudzeits izdiskutēt plotuo meikstuo *e* i meikstūs leidzskāņu apzeimuošonu, avīzis 8. nr. J. Kolps aizruoda, ka izrunā skaņ: „...na „tele“, bet rikteigi „tealea (tialia)“ — ŧaļa“. Suokumā avīzē šur tur leidzskāņs *t* (na tik *l* i *ņ*) ari teik apzeimuots kai meikstais, a J. Kolps žālojās, ka tipografejā nav burtu ar „sameikstynojumu zeimeitōm“, partū taidu „d(i)“, „c(i)“, „m(i)“ navarūt korekti paruodeit.

Kod Novosibirskā izīt Aleksandra Eisuļa i Juoņa Silinīka veiduoctuo „Latgalīšu volūda (etimologija)“ (1928), tamā daudzi taidi meikstī leidzskani apzeimuoti ar komateņu zam burta, i vyspuor itei gramatika byutu peļnejuse, kab par jū raksteitu atseviški. Prīškvuordūs autori paskaidroj, ka

jūs gramatikys rasšonūs dzynuse vajadzeiba — pīmāruotu gruomotu tryukums kavej školu dorbu. Ka kur navīņ latgalīšu volūdu vuica, tū dora sova cīma izlūksnē. Autori nauzskota sovu dorbu par piļņeigu, bet jī kārušīs pi izdavuma izstruodis partū, ka da šam nav bejs vīna kūpeiga ceļa muotis volūdys atteisteibai. Ar sovu gruomotu jī grybūt dūt školuojuojim, kulturys i sabīdriskajim darbinīkim „minimumu formalu zineibu par sovu voludu un raksteibu“ (2. pl.). Ka taidys gramatikys vajag, daruodejuši i 1928. goda Sibira latgalīšu školuojuoju kvalifikacejis ceļšonys kursi. Autori sovā „Latgalīšu volūdā (etimologijā)“ īvāroj II Vyssavīneibys latvīšu-latgalīšu izgleiteibys darbinīku konference pījimtūs lykumus. Ka izdavumā byutu palykušys klaidys, lai syutūt aizruodejumus iz avīzi „Taisneiba“ ci Tautys izgleiteibys komisariata latvīšu instruktoram.

Gruomotā atrūnamys vēļ cytys zinis par latgalīšu raksteibys normiešonu Padūmu Krīvejā. Tai 5. pl. skaitoms, ka pīmyntuo konference nūtykuse 1927. goda septembrī Leninpilī i ka tamā nūsprīsts: „Akcenta apzeimošonai vysūs gadejumūs litoļ tikai vinu guļušū „—“ zeimi, taipat i jumteņa vītā, pim.: *satā, pilsatā*.“ Dīvamžāl tamā reizē teik izsprīsts, ka taida zeime lītojama tik tymūs gadīņūs, kod bez juos var ceļtīs puorprotumi: *puds — pūds*. Kas pīmyntajā konference par pareizraksteibu sarunuots vēļ, var skaiteit J. Lojas atstuostejumā, kurs nūdrukuots 1927. g. „Taisneibys“ pīlykuma „Gaisma“ oktobra numerī (Nr. 10). Lāmums saucās: „Spriodums par latgalīšu raksteibu“. Izaruoda, jū ir izstruodovuši treis latgalīšu kulturys darbinīki: Eisuļs, Daškeviča, Logins, i golvonais pryncyps, kurs izvierzeits gruomotai — kab latgalīšu raksteiba byutu vīnkuorša i labi saprūtama plašim latgalīšu dorba ļaužu sluonim. Pi *j* ir atsasaukts iz S. Kambalys gramatiku. Asūt juoroksta *mōte*, bet na *mōtia*; deminutīvu pīdiekli raksteiti korekti: *brōleits, upeite*; asūt *gudeigs, laimeigs*, bet na *gudigs, laimigs*. Ar pādejū vēļ reizi puorsalīcynojam, ka pīdiekļu raksteibys normaliziešonā Krīvejīs latgalīši ir sūli prīškā pareizraksteibys kūpiejim Latvejā. Sovukuort darbeibys vuordu pīdiekļu vīnaiduošona beja nūtykuse bez koč kaida zynuotniska pamata — vajagūt: *stōveit, ticeit, atbildeit, raksteit, skaiteit*, vēļ pīsokūt, ka na *-it* voi *-et* (dūmuots *-ēt*), bet *-eit* te vajadzeigs. Konference nūsprīstais Eisuļa i Silinīka gramatikā teik īvāruots konsekvēnti, i sistematiskais puorskots par vuordu škirom i golvonajom pareizraksteibys lītom, kas juoīvāroj, juovierterj kai izadevs. Kab nūškiert veirīšu dzimtis vuordus nu sīvīšu, teik pīduovvyuots jim prīškā likt vītnīkvuordus „muns“ voi „tys“ ci „muna“ voi „tei“. Nu *kaļvs* sīvīšu dzimtis formai juobyun *kaļviņa* (8. pl.); deminutivu pīdiekli ir *-eņš, -eņa* (13. pl.); *gudrys, tuklys* navarūt raksteit, partū ka *y* vairs nivīnā lūcejumā napasa-

ruoda (16. pl.) (itys pats saceits i „Gaismys“ „Sprīdumā“). Cytys lītys, pi kuo varātu kavētīs atsevišķi, ir: *piktajs*; *zeimuļs*, *Latvija*; *mozeņš*, na *moziņks*; *septeinpadsmytajs*, *deveinpadsmiņ*; *tevis*; *myusim* / *mums*, *kimā* / *kamā*, *pašs* — *pate*, *pošam* / *patim*; *raksteiņ*, *raksteju*, *raksteišu*, *rakstejuša*; *apsažaloj*, *josalomoj*. *Beju pi sabru*. *Strodoju deļ bogotus*. *Deļ barnim* / *deļ barnu*. Kai redzim, autori nav vairejušīs paralelformu, kod obejis ir plotai pazeistamys. Pīvārsta uzmaneiba i volūdys kulturys lītom.

Gruomotys beiguos pīvīnuots J. Lojis „Sintaksiss“ (31. pl.) i „Klaidu izlobošona“ (32. pl.).

Golvonais pareizraksteibys kūpšonys rūsynuotuojs ir latgalīšu periodikys suokums (pareizuok, atsasuokšona) leidza ar avīzi „Taisneiba“, kurei izīt nu 1926. da 1937. goda, taipat muotis volūdys pasaruodeišona Sibira nakrīvu školuos. Kai atrūnams „Latgalīšu kalendarā 1937. godam“ (Moskova: Prometejs, 1937), pyrmuo latgalīšu škola atkluota 1923. godā Tjažynys rajona Poperečnajā, 1924./25. vuiceibu godā taidu vysa ir 6, a 1925./26. g. — jau 19, 1926./27. g. skaits izaudzs leidz 22 (77. pl.). Školom vajag i pedagogu, i vuiceibu leidzekļu. Latgalīšu skolys Sibīrī lītovušys ābeci „Dorbs un rūtaļa“ (1920), 1926. g. izguojuse skaitomuo gruomota „Dorbs“ (78. pl.), tik ar jom vysleidza ir par moz. Leidza ar latgalīšu pasludynuošonu par atsevišķu tautu latgalīšu školu vaicuojums palīk vėl suopeiguoks. Kab itom školom gataveit kadrus, 1931. godā Ačynskā pi Pedagogiskuo tehnikuma teik atdareita Latgalīšu nūdaļa. 1934. g. tehnikumu beidz vīna latgalīte, 1935. g. — 7 jauni skoluojuoju, 1936. g. jau 12 cylvāku, tik ari tys vėl nav nikas: 1935./36. vuiceibu godā latgalīšu školuos vuicuos jau ap 1500 školānu (79. pl.). Muotis volūdu i cytys zineibys jaunī pedagogi vuicuos eisūs (vīna ci treju mienešu) jim organizātūs skoluojuoju kursūs Ačynskā.

Svareigs ituo laika izdavums deļ vuiceišonuos skaiteit ir V. Daškevičys i A. Eisuļa sastateituo ābece „Oroju zeme“ (Moskova, 1926) — „Букварь на латгальском наречии латышского языка“, gruomota ar styprī politisku nūkruosu i pylna tuo laika sabīdriski politiskajom aktualitatem. Tai, saceisim, Donots dīnēja „Sorkonajâ Flotâ par awiatoru“, bet juo bruoļs Ontons īsaroda nu Sibira, kab Moskovā īsastuot „latwišu strodfakâ“ (45. pl.). Vīnuota teksta ilustracejai teksta gabaleņš nu 5. pl.:

Mora

Morai nabeja sowas zemes un waras.

Kungu beja zeme kungu wara.

Oroju zeme oroju wara.

Morai sowa zeme un wara.

Raksteībā vys vēl teik lītuots dubultais *w*, garuma zeimu nav, golūtnē lykts jumteņš (*patmalês*), ģprĳkšejuo leidzskana meikstums ruodeits ar *i* (*atbraucia*).

Vāluokajuos ābecēs i skaitomajuos gruomotuos teksti palĳk saistūšuoki. Apjūmeiga ir Verys Daškevičys nu krĳvu volūdys „Советская деревня“ tulkuotuo i puorstruoduotuo „Padumiu cims. Dorba gromota cĳmu školom deļ skaiteit-raksteit naprasšonas likvidešonas“ (Moskova, 1930). Koč gruomota ir tulkuojums i jamā taipat monoma stypra sova laika politi-zātuo nūskaņa, izdavumā papylnam ziņu nu latgalĳšu cĳmu vysaiduos Sibira vĳtuos. Dūmojams, ituo ģmesļa deļ skaiteituojim gruomota varēja seviški patikt. Jau 3. pl. stuostenā „Drozdovkas cĳma sasnaĳumi“ viesteits par latgalĳšu cĳmu Tomskys apvyda Taigys rajonā:

Myusu cimā 41 saimesteiba. Mes jau seņ porsaceliam nu Latgolas uz Sibira taigu. Nusametiam dziļā mežā. Certam kukus, lauziam calmus, celiam mojas.

Vĳneigais progresa sūļs raksteībā itim laikim ir lokativu jumteņa apmaineišona pret garuma zeimi. Myusu dĳnuos gruomota saista taišni satura piļneiguma deļ. Gruomotys 200.–202. pl. dūti pruoteigi „Nurodejumi ško. lotojim“, kur skaidruots, kai vuicoma izjamamuo vĳla, kai struoduot ar le-lajim školānim — gruomota beja dūmuota „deļ izaugušim voji sagatavo-tim beigušim tik likpunktu školnikim“ (200. pl.). Atguodynuots, ka saistei-bai ar dzeivi vajag skaiteit avĳzi „Taisneiba“, ka školys dorbam juobyun sakarā ar vĳtejū dzeivi. Gruomotys beiguos ģlykta nalela riekĳnuošonys vuiceiba i pat divejis shematiskys kartis, kuramuos ruodeita *Socialistisku Padumiu Respubliku Savineiba* i atrūnama *Igaunija, Latvija, Litava* i ari *Sibira mola*.

Sova vierteiba ir M. Zaļānis i P. Gruovera skaitomajom gruomotom, kuruos izdūtys vāluok, — 1934. godā. Originalu pareizraksteibys rysynuo-jumu jamuos nav, tekstūs padaudz tulkuojumu. Zaļānis gruomotā dūti mozi stuosteni ar raksteibys paraugim, lokativā raksteitys garuma zeimis (*pogolmā, sauleitē*). Satura ziņā vairuok saista Gruovera gruomota, jamā originaltekstu vairuok. Lĳtuoti dzeivi latgalĳskūs izlūkšņu vuordi, jom rak-stureigys formys (*dasaguoja, gordi ogurči*). Te patskaņu garums ap-zeimuots jau vysā konsekvēnti (*rūkōs, vērsā, kēneņš, gaidēt*). Zaļānei: *dziadzia*, Gruoveram: *dz'adz'a*.

1934. goda 5.–13. martā nūteik Vyssavĳneibys latgalĳšu volūdys pa-reizraksteibys konference Moskovā, i ar 1934. godu vysa Krĳvejis latgalĳšu gruomatnĳceiba teik nūstateita iz vēl styngruokim i grafiski vĳndabeiguo-kim pamatim. Loba vareiba raksteibys atteisteibys saleidzynyuošonai ir Izi-dora Meikšāna latgalĳšu ābece, kurei izdūta 1933. i 1935. godā. Ar marta

apsprīdi latgalīšu raksteiba Krīvejis izdavumūs teik vairuok konsekventa i vairuokūs gadīņūs ir atškireiga nu Latvejis. Ar lāmumim var īpasazeit 1934. goda „Ceīņas Karūga“ 5. numerī. Guļūšuo streipeņa teik aizvasta iz vysu garūs patskaņu, bet, saleidzinojūt ar Pītera Stroda vadeituos pareizraksteibys komisejis rysynuojumim Latvejā (sal. Strods 1933), Krīvejā vairuokys lītyš izsprīstys atškireigi. Tai piec 1934. goda pareizraksteibys konferenceis iz prīšku vysim ir juoroksta: *skoly* — *skolym*; *gōjam*; *septeini* — *septeitajs*, *ostoini*, *deveini* — *deveitajs*; *rakstēt* — *rakstēsi* — *rakstēdams* (atškireibys nu Stroda izcaltys ar tymsu). Nazcik vaicuojumu palīk naatrysnuots, i eistyns Gordeja mozgys latgalīšim pa šudiņ dīnai ir plotūs meikstūs *e* [ä], *ē* [ā] apzeimuošona. Na par veļti Vera Daškeviča ir atkuortovuse: „Nivīns latgalīts nasoka *mēle*“, tik nivīns obeju skaņu grafiskuo atveiduojuma tai i nav variejs izdūmuot kai cytaiži.

Literatura

- Brežgo 1954 — B. Brežgo. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas. 1861–1914. Rīga, 1954.
- Briedis 2003 — R. Briedis. Rītiņš Indriķis // Latviešu rakstniecība biogrāfijās. Rīga, 2003. — 486.–487. lpp.
- Strods 1933 — P. Strods. Pareizraksteibas vōrdneica. Rēzekne, 1933.

The Standardization of the Latgalian Orthography in Soviet Russia

Due to historical circumstances a great number of Latgalians — Latvians of the Vitebsk Province the Russian Empire — had arrived in Soviet Russia. In the 20–30s of the 20th century textbooks were prepared for Latgalians as for a national minority of Soviet Russia. The periodicals in Latgalian were published — the newspaper “Taisneiba”, the magazine “Ceīņas Karūgs”, also the calendar “Latgalīšu kalendars”. Many issues of orthography became urgent.

Unlike in Latvia, Latgalians of Siberia marked the palatalized consonants more consistently, the word endings were written differently (*sūly*, *rakstēt*). The most important decisions were made in 1927 and 1934; the former one can be read in the supplement “Gaisma” of “Taisneiba” (1927, No. 10), the latter one — in “Ceīņas Karūgs” (1934, No. 5). “Latgališu voluda (etimologija)” by Aleksandrs Eisulš and Juoņš Silinīks is an original publication (Novosibirsk, 1928) — it is the first grammar for those who cultivate the native language in Siberia.

LIDIJA LEIKUMA
lleikuma@inbox.lv

Latvijas Universitātes
Filologijas un mākslas zinātņu fakultātes
Baltu valodniecības katedra
Visvalža 4a
Rīga, LV-1050, Latvija

Latvieša tēls latgaliešu folklorā

Pētījuma mērķis ir raksturot latvieša tēlu latgaliešu folklorā latviešu kā etnosa un latgaliešu kā subetnosa attiecību kontekstā, atklājot latvieša tēla māksliniecisko savdabību.

Viens no avotiem, kas ļauj skatīt starpetniskos kontaktus to izcelsmē, attīstībā un mākslinieciskajā veidojumā, ir folklorā. „Saskaņā ar tādām folkloras pazīmēm kā objektivitāte, tradicionālitate, novatorisms un mākslinieciskums“ (Juško-Štekele 2006: 93) tiek noteikta daudzu gadsimtu garumā veidojušos priekšstatu saglabāšana un nodošana tālākām paaudzēm. Savukārt folklorai piemītošais novatorisms liek tradicionālās zināšanas skatīt konkrētā laikmeta aktuālo problēmu prizmā.

Folklorā ir saglabājusī senākos priekšstatus par dažādām tautībām un starpetniskajām attiecībām. Šie priekšstati atklājas arī latgaliešu folklorā, kas sniedz atšķirīgu skatījumu par latvieti un latvietību gan latvieša, gan latgalieša uztverē. Tā kā viena no kultūrvēsturiski stabilākajām un noturīgākajām grupām ir etniska grupa, ir rodams pamatojums latgaliešu kā latviešu subetnosa folklorai. Ar jēdzienu ‘latgaliešu folklorā’ (Juško-Štekele 2007) tiek apzīmēta latgaliski stāstītā un pierakstītā folklorā, kas pauž latgaliešu tradicionālās vērtības, paražas un mākslinieciskās tradīcijas. Nozīmīgākie pētījuma avoti, kas izmantoti rakstā, ir publicētie latgaliešu folkloras teksti, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves materiāli, raksta autores pierakstītie latgaliešu folkloras teksti.

Samērā niansēta ir jēdzienu ‘nācija’, ‘tauta’, ‘etnoss’ izpratne. Nereti starp jēdzieniem ‘nācija’, ‘etnoss’ tiek likta pat vienādības zīme, tomēr uzsverot, ka „nācija nav tikai etnoss, bet gan tā augstākā forma“ (Семёнов 2008). Pētījumā tiek pieņemts un apzīmēts, ka latvieši ir viena nācija (tauta, etnoss), bet, skatot šķirti, latgalieši — tās neatņemama daļa — subetnoss, ko tradicionāli raksturo vienota teritorija, valoda, vēsture, etniskā pašapziņa. Tā var būt divpusēja — „piederības apziņa pie etnosa un piederības apziņa pie subetnosa“. Tas ļauj apzināties konkrēto sabiedrību, kultūru kā „savu“, pārējo — kā „svešu“ (Семёнов 2008; tulkojums mans — I. L.).

Problēmas risinājumā izmantota lingvokulturoloģiskā pieeja. Tā ir samērā jauna zinātne, kuras aizsākumi rodami 20. gs. 60.–70. gados. Pats termins ‘lingvokulturoloģija’ noformējies pēdējā desmitgadē saistībā ar V. Telijas frazeoloģisko skolu, J. Stepanova, V. Vorobjova, V. Maslovas u. c. pētnieku darbiem (Маслова 2007: 9), un tās uzmanības centrā atrodas gan valoda, gan kultūra (Хроленко 2006: 4). Tāpat latvieša tēla raksturošanai latgaliešu folklorā izmantota semiotikas metode, konkrētāk, — samērā jauns tās atzars — etnosemiotika. Tās teorētisko izklāstu un metodoloģisko pamatojumu pārskata veidā sniedzis krievu antropologs J. Stepanovs (Степанов 2007: 1–14). Pie būtiskākajiem etnosemiotikas principiem J. Stepanovs nosauc etnosu raksturojošo zīmju sistēmu saikni ar citām kultūras zīmju sistēmām un šo zīmju sistēmu noturību etnosa kultūrvēsturiskajā tradīcijā. Kā palīgmetode lietota strukturālā semiotika. Tās teorētisko izmantojumu folkloristikā pamatojis zinātnieks E. Meļetinskis. Autors norāda, ka strukturālās semiotikas metodes analīzes perspektīva ir gan monolīta, gan robežojas ar citiem virzieniem. Tā palīdz atklāt semantiskajā līmenī esošos dziļākos slāņus: „Folkloras daudznozīmība rodama apstākļi, ka katra folkloras dziesma, pasaka u. tml. saglabā dažādus vēsturiskus slāņus, to skaitā jebkuru uzvedību, kas integrējas, summējas noteiktās stabilās struktūrās“ (Мелетинский 2008; tulkojums mans — I. L.).

Vispārīgais definējums, ko šodien saprot ar vārdu ‘latvieši’, ir tāds, ka tā ir „tauta, Latvijas pamatiedzīvotāji vai, otrkārt, pie šās tautas piederīgie“ (LVV 2006: 382). Lingvistisko pētījumu teorētiķi norāda, ka, runājot par tautu, kādu personu, visprecīzāk to raksturo nacionālā piederība, vārds (Топоров 2004: 228). Skatot folkloras kontekstā, arī citas reālijas (valoda, nodarbošanās, teritoriālā piesaiste, konfesionālā piederība, mentalitāte u. c.) atklāj fundamentālas latvieša tēla īpatnības. Taču viena tēla ietvaros risinās „sava“ un „svešā“ attieksmju pretnostatīšana, „sava“ subetnosa (latgaliešu) aizsargāšana pret citiem etnosiem. Tas nosaka latvieša kā folkloras tēla ambivalento dabu, jo pretstatījums notiek viena etnosa (latvieši) ietvaros, iekļaujot gan latvieti, gan latgalieti kā latvieti.

Izejot no binārās opozīcijas „savs“ — „svešs“, latvietis hipotētiski varētu tikt uztverts kā pārnovadnieks, tāds, kas nav Latgales pamatiedzīvotājs, tomēr latgaliešu folklorā ar etnonīmu *latvīts* viennozīmīgi nav apzīmēti tikai pārnovadnieki. *Latvīti* raksturojošā etniskā piederība visbiežāk atklājas tikai folkloras teksta kontekstā. Ir nosakāmas vairākas kontekstuālās nianšes, kas iezīmē latvieša tēla ambivalento raksturu. Ar etnonīmu *latvīts* ‘latvietis’, pirmkārt, var būt apzīmēti latvieši kā tauta, ietverot šajā

apzīmējumā arī latgaliešus un veidojot vienotu „mēs“ apziņu. Otrkārt, ar etnonīmu *latvīts* ‘latvietis’ var tikt apzīmēti tikai pārnovadnieki, binārajā opozīcijā „savējie“ — „svešie“, nostājoties „svešo“ pozīcijā pretstatā latgaliešiem kā „savējiem“.

Latvīts „mēs“ pozīcijā folkloras tekstos parādās trīs situācijās. Pirmkārt, kad *latvīši* atrodas trimdā. Nostāstos pausti vēsturiski notikumi, kas tēlo trimdinieku dzīvi:

Tys beja trimdā, Bavarijā, Neietingas piļsātā, Paulusštifta **latvīšu** nūmetnē 1947. goda pavasarī. Tūreiz tai sauktī dipeiši (emigranti) dzeivōja dīzgon saspīsti šaurōs telpōs un parosti sovu montu globōja zam gultom skreineitēs, kasteitēs un vysaidūs koferūs. (Trūps 1968: 209)

Traunšteinā 1948. godā beja **latvīšu** emigrantu nūmetne, un tur beja škola. (Trūps 1968: 217)

Otrkārt, tās ir situācijas, kad Latvijas teritorijā ienāk skaitliski un ietekmes ziņā varenāki citu tautību spēki. Folkloras teksti vēsta par kungu laikiem (LFK [1930], 3335), notikumiem kara gados (Trūps 1968: 25), ar Latvijas okupāciju saistītām norisēm (Trūps 1968: 75). *Latvīši* saglabā šo vienoto nācijas nosaukumu, ko piešķir citu etnosu pārstāvji, lai gan kontekstuāli redzams, ka atsevišķās situācijās notikumi risinājušies Latgalē, piemēram, Zilupē:

Kod sorkonō armija ībruka Latvijā 1940. goda 17. junī, Zylupē beja šaids gadejums. Vīns sorkonarmīts īgōja **latvīšu** pōrtykas veikalā un papraseja dasu. (Trūps 1968: 75)

Treškārt, *latvīša* „mēs“ nozīme parādās saskarsmē ar citiem etnosim. Visbiežāk tie ir ebreji (*žydi*), krievi (*krīvi*), čigāni (*čyguoni*), poļi (*pūli*). Ir vēstīts, ka:

Pymō pasauļa kara laikā Latgolā zemnīku ustobōs beja nūvītōti krīvu karaveiri. Tī nūsaklausejuši, ka vokorā **latvīši** soka: īsem gulātu! Runoj sovā storpā: „**Latvīši** gon ir jūceigi cylvāki, jī soka: īsem pastaigōtu (krīvu gulatj ‘pastaigōt’), naīt vys pastaigōtu, bet līn gultā.“ (Trūps 1968: 92)

Teicējs atminas, ka reiz poļu kungs Savickijs zemniekus augstprātīgi dēvējis par *latvīšu syudim*, bet viņš esot augstu dzimis. Kāds zemnieks viņam atvaicājis: „Voi tova muote eglē kuope, kad tu dzymi?“ (LFK [1930], 3335). Poļi, dzīvodami Latgalē, necentās iemācīties runāt latviski, bet bez vietējo ļaužu palīdzības iztikt nevarēja. Kāds polis rīkojis talku un lūdzis palīgā arī *latvīšus* (Trūps 1968: 46).

Komiskas situācijas starp *krīvu* un *latvīti*, *žaidu* un *latvīti* nereti rodas valodas pārpratumu dēļ (Trūps 1968: 134, 46). Viltībā viens otru cenšas

pārspēt *čyguons* un *latvīts*. Abi, kopā nopirkuši sivēnu, nevar vienoties, kurš ēdīs. Beigās *čygōns* apmāna *latvīti* un apēd kopējo mantu viens pats (Trūps 1968: 92). Turpretim sakāmvārds: „**Latvīts** bruoļam nikod pravdys nateiks, a svešam gon“ (LFK [1930], 3440) lietots, spriežot par latviešu savrupo un nesabiedrisko raksturu. Šajos piemēros pēc „mēs“ pozīcijas, kas apliecinātu, vai tiek tēlots latvietis vai latgalietis, kontekstuāli nav izšķirams.

Latvieša kā „svešā“ apzīmējumam tiek izmantoti konkrēti katoikonīmi (jeb toponīmiski personu nosaukumi pēc dzīves vai izcelsmes vietas), piemēram, *puornūvodnīki* ‘pārnovadnieki’, kas raksturo tos „citus“. Par *puornūvodnīkim* tiek saukti citu novadu iedzīvotāji, kas ir atbraukuši uz Latgali, vai arī tie ir Latgalē dzīvojošie citu novadu pārstāvji, kuri joprojām tiek uztverti kā „svešie“. Latvieša kā „svešā“ pozīciju paspilgtina vispārinājuma līmenis: nav svarīgs ne tautību raksturojošais etnonīms, ne personvārds:

Nu piļsātys un apkōrtnes sabraukuši vysaidi „načalnīki“, vairums ari pōrnūvodnīki. (Trūps 1968: 31; pasvītrojumi mani — I. L.)

Pārnovadnieki atsevišķos gadījumos Latgalē nav īpaši gaidīti viesi, jo līdzdarbojušies K. Ulmaņa režīma politikā:

Garum gōjis vīns uz Rēzekni atsyuteitais pōrnūvodu īrēdnis, lels 15. maja bungu reibynōtōjs un Latgolas latviskōtōjs. (Trūps 1968: 84)

Pozitīvu ieguldījumu izglītības jomā Latgalē deva skolotājas — *puornūvodneicas* (Trūps 1968: 130). Atšķirīgās izlokšņu formas starp pārnovadu skolotājām un latgaliešu skolēniem reizēm radīja humoristiskus pārpratumus:

Tai vīna skūlōtōja, pōrnūvodneica, Latgolā, vīnā pamatskūlā, izskaidrōdama Latvijas vēsturi, saceja: „Jau trīs gadus valdīja ķēniņš N a m e i z i s.“ Vīns puika pacēlis rūku un vaicōjis: „Kai jys tū varēja izdariat? Es nabyutu varējis treju dīnu nūvaļdeit!“ (Trūps 1968: 136)

Zemgaļu cilts vadoņa vārds Nameisis (anekdotē — *Nameizis*) šajā gadījumā tiek uztverts kā latg. vulg. *nameizt* ‘nemīzt’ divdabja forma *nameizis*.

Citu novadu iedzīvotāji tiek saukti arī konkrēto Latvijas novadu (vai pilsētu Rīgu) apzīmējošos vārdos: *kūrzemnīki*, *vydzemnīki*, *reidzinīki*, un tiem ir atšķirīga valoda, izturēšanās manieres u. tml., taču viens no visbiežāk lietotajiem etnonīmiem pārnovadu latvieša nosaukšanai latgaliešu folklorā ir *čyuļs*, kam piemīt arī stilistiski ekspresīva nozīme. „Latgales etnogrāfisko terminu skaidrojumos“ teikts, ka *čyuļs* ir „Kurzemes, Vidzemes vai Zemgales latvietis (vārds ar pejoratīvu nozīmi)“ (Strods 1991: 13).

K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā“ minēts vārds *čulītis* (*čulīte*) (ME I: 419). „Latviešu valodas slenga vārdnīcā“ vārdam *čulis*, arī *čūlis*, ir šādi skaidrojumi: I. „kādam sabiedrībai nepieņemams cilvēks“, II. „četriņieks (atzīme skolā)“ (Bušs, Ernstsona 2006: 110). Latgaliešu folkloras, valodas pētnieku darbos skaidrots, ka „*čyuļs* — nievājošs apzīmējums luterānim (parasti vidzemniekam vai kurzemniekam)“ (Kursīte, Stafecka 2003: 357). Līdzīgi „Kalupes izloksnes vārdnīcā“ atzīmēts, ka *čyuļs* — „niev. Vidzemes, Kurzemes, Zemgales iedzīvotājs“ (Reķēna 1998: 227).

Etniskā stereotipa¹ (heterostereotips — citas tautas tēls, autostereotips — paštēls) kontekstā latvietis, no vienas puses, tiek atzīts par „savējo“, no otras — par „svešo“. Nostāstos atklājas *čyuļu* kā „svešo“ interpretācija un izpratne. Pirmkārt, *čyuļs* visbiežāk tiek pretstatīts *latgalim*, *latgalīšim*, par ko liecina, piemēram, šāds nostāsts:

Veikala atkluošanā 2003. godā Riezeknē pi veikala priekšņikim latgalīšim beja atbraukuši priekšņiki **čyuļi** nu Reigas. (Ločmele 2006)

Otrkārt, *čyuļs* ir Latgalē nokļuvušais citu novadu iedzīvotājs:

Latgalie zīmā ai rogovom pa celi brauc **čyuļs**. (Cybuļs 1999: 32)

Nūbrauc kuods **čyuļs** iz Latgali iz zaļumballi. (Cybuļs 1999: 32)

Treškārt, *čyuļs* pretstatīts *čangaļam*, kur *čangalis* attieksmē pret *čyuli* iegūst „svešā“ pozīciju (Trūps 1968: 303). Tomēr rodami pozitīvi pretstata piemēri, kas starp atšķirīgajiem personāžiem apliecina draudzību:

Dzeivova diveji draugi: **čangaļs** Sprukuļs i **čyuļs** Škibrics.

(Cybuļs 1999: 88)

Myusu un *jiusu* binārais pretstatījums visbiežāk un visspilgtāk ļauj konstruēt latvieša kā tēla veidošanos autostereotipa un heterostereotipa kontekstā. *Čyuļi* — tie ir citi, „svešie“, ko raksturo atšķirīga teritoriālā piederība, valoda u. tml.:

Da, kas ta tī pi **čyuļu**! Nu nikuo! Vot, pi myusu! (Cybuļs 1999: 21)

Myusu pusie **čyuļu** cīkpat kuo nabie. (Cybuļs 1999: 32)

Čyuļu puse kai celt izcalta, tod byus nalaiks. (LFK [1871], 107)

Myusu cylvāks strōdōjjis pi „**čyuļa**“ par kolpu. (Trūps 1968: 303)

Dieļ tuo daudzi runova latgaliski, a na čyuluski. (Cybuļs 1999: 32)

Latgaliešu folklorā latviešu literārā valoda apzīmēta kā *čyuļu volūda* arī gadījumos, kad to lieto citu tautu pārstāvji, piemēram, lietuvieši (Cybuļs 1999: 13).

¹ Emocionāli iekrāsots, shematisks, standartizēts etniskās grupas tēls (Apine 2001: 17).

Etnonīma *čyuls* lietojuma kontekstā tautasdziesmās spilgti atklājas latviešu kā „svešo“ un latgaliešu kā „savējo“ attieksmju īpatnības. Piemēram, latgalietis nolīdzis par kalpu pie pārnovadu saimnieces. Tā pret viņu izturas skarbi, aukstā laikā agri dzenot ganos:

Troka, troka **čyula** sīva,
Agri mani gonūs dzan.
Solst man rūkys, solst man kuojis,
Solst man plikuo paviedere. (Ločmele 2006)

Minētajā folkloras tekstā attieksmes veidošanos nosaka arī nevienlīdzīgais sociālais stāvoklis.

Tautasdziesmas rāda, kā pārnovadu latvietis ir attālinājies no lauku dzīves darbiem, vairs nezina dabas likumus:

Čyuli, čyuli, auzu sātu
Jau dzīduoja lakstīgola;
Tei nabeja lakstīgola,
Tei jau beja pūrva varde. (Ločmele 2006)

Tādā tautasdziesmas piemērā kā

Čyula meita gauži raud,
Čyulam stute nūlyuzuse.
Voi tu dzīdi, voi tu raudi,
Naaugs jauna atvasīte. (Ločmele 2006)

eifēmiski apzīmēta latvieša (*čyula*) nespēja turpināt dzimtu, kas ir ļoti svarīgi, tāpēc „**čyula** meita gauži raud“.

Savukārt, skatot brahiloģismus, kuros kā folkloras lakoniskākajā žanrā sniegta kāda koncentrēta atziņa, iezīmējas atsevišķas vispirms latvieti jeb *čyuli* raksturojošas īpašības, kas vēlāk tiek attiecinātas uz to vai citu parādību, lietu, piemēram:

Brauc kai **čyuls**. (Latviešu sakāmvārdi)

Sociālā stāvokļa statuss raksturots parunā:

Bogots kai **čyuls**. (Latviešu sakāmvārdi)

un sakāmvārdā

Čyuls loktā, a latgaļs kuktā. (Latviešu sakāmvārdi: 19508059)

Arī konkrētajā mīklas piemērā apliecināta *čyulu* mantiskā labklājība:

Čyula cyuka, jo veļas, jo rasnuoka. (Atminējums — Rateņa spūle)
(LFK [1940], 1664)

Latgaliešu folkloras teksti rāda, ka latgaliešiem galvenie „savu“ pozīciju raksturojošie faktori ir: piesaiste ģeogrāfiskai vietai, latgaliešu valoda,

pretstata attieksmes ar „citiem“, kas nav „savi“. Primārais Latgales latviešu raksturojošais (paš)nosaukums latgaliešu folklorā ir *latgalīts*, arī *latgaļš*, *latgolīts*, bet tas nemaina šī etnonīma semantisko jēgu. Folkloras tekstu kontekstā tie kļūst par sinonīmiem. *Latgalīts* visbiežāk ir „savā“ vidē esošais. To raksturo piesaiste ģeogrāfiskās atrašanās vietai — konkrēti toponīmi:

Tys beja trimdā, Reišachā 1945. godā uz rudiņa pusi. Tod tymā pogostā **latgali** vīns pi ūtra bīži gōja cīmūs un sprīde, kū daries, kas byus un kai byus. (Trūps 1968: 261)

N. Rancāns Rēzeknē latgaliešiem bija sarīkojis lielu lauksaimniecības izstādi. (Trūps 1968: 315)

Rēzeknē beja vacajūs laikūs **latgaļam** vīsneica.

(Trūps 1968: 322; pasvītrojumi mani — I. L.)

Latgalisko identitāti saglabā paši teicēji, *latgalīši*, nošķirot „savu“ vidi no „svešas“:

Seņuok **latgaleiši** guoja uz Reigu voi Pēterburgu būrlakūs — peļņā.

Būrlakūs brauce pavasara laikā. Ībrauc Izvaltā podračiks (uzņēmējs) ar desjatņiku. Es struoduoju pi podračika Zaiceva. Jis dzelzceļu taisēja i tyltus.

(LFK [1950], 5895)

Otrs būtiskākais „savu“ identitāti apliecinošais faktors ir valoda, ko var pretstatīt citai, „svešajai“ valodai:

Sazateik divejas latgaļu vecenītes. Vīna ūtrejai žālojuos: „Tu zyni, kuo man napateik pa čyuliskam runuot. Pusstundi parunuosi — vysa mugara slapņa i miele gradzanā sasagrīž.“ (Cybuļš 1999: 3)

latgalieši „dzeršonus dzīdova dzīsmes latgalīšu, krīvu i čyūļu volūdā“ (Cybuļš 1999: 21), bet vidzemnieki, braucot no viesībām Latgalē, vienojās dziedāt vienu dziesmu vai, „kai jī runōja Reigas mēlē, dziedās vienu ziņģi“ (Trūps 1968: 200; pasvītrojums mans — I. L.).

Treškārt, sadzīvīskās situācijas pretstatā *latgalīšam* (*latgaļam*) darbojas citu Latvijas novadu pārstāvji, piemēram, *kūrzemņiks* (Trūps 1968: 21), rīdzinieki. Kāds *latgaļu* ierēdnis, strādājot Latgales apgabaltiesā, vada svinīgo desmit gadu jubilejas pasākumu un izrīko, kā parasti to ir darījis: „Sūds nōk! Pīsaceļt!“ (Trūps 1968: 228). Rīdzinieki latgaliešu vārdu *sūds* (latv. *sods*) uztver citā nozīmē, bet latgaliešiem rīdzinieku pārsteigtās sejas izsauc slēptu jautrību. Ierēdnim šķietami necenzētas leksikas lietojums maksāja amatu, jo viņš ticis nomainīts pret „*eistu latvīti*“ jeb latviešu literārās valodas pratēju (Trūps 1968: 228). Pretstatā latgaliešiem nonāk arī citu konfesiju pārstāvji — luterāņi (Trūps 1968: 163), pops (Trūps 1968:

305). Arī folklorā rodams baltiešu un latgaliešu pretnostatījums vēsturiskās un politiskās situācijas kontekstā:

„Kas **latgalim** pi komunisma vysvairōk pateik?“ — „Ka tys uzspīsts ari **baltīšim**.“ — „Un kas **latgalim** pi komunisma vysvairōk napateik?“ — „Ka **baltīši** taipat volda ari pi komunistu īkōrtas.“

(Trūps 1968: 121; pasvītrojums mans — I. L.)

Jāņem vērā, ka leksēmai *baltīši* latgaliešu folklorā ir atšķirīga sematika. Ar to apzīmēti tikai pārnovadnieki — ārpus Latgales ģeogrāfiskās robežas dzīvojošie. Tas nav ne baltu tautas (latvieši, lietuvieši), ne arī padomju gados ieviesies apzīmējums *pribalti* (kr. val.), kas apzīmē triju PSRS sastāvā bijušo republiku (Latvijas, Lietuvas, Igaunijas) pārstāvjus.

Ja iepriekš tika minēts, ka atsevišķos folkloras tekstos, kuros atainota *latvīša* un citu etnosu saskarsme, skatoties pēc „mēs“ pozīcijas, kontekstuāli nebija izšķirams, vai tiek tēlots latvietis vai latgalietis, tad ir arī tādi piemēri, kas tieši apliecina *latgalīša* un citu etnosu: *krīvu* (Trūps 1968: 43), *žaidu* (Trūps 1968: 20, 157), *pūļu* (Trūps 1968: 30), *armeņu* (Trūps 1968: 170) vienlaicīgu darbību dažādās situācijās.

Latgaliešu folkloras tekstos samērā reti sastopami etnonīmi, kuri latgalieti rādītu kā *čangali*, kas ir „nievājošs apzīmējums latgalietim“ (Reķēna 1998: 222) vai arī „slikts saimnieks, dzērājs“ (Strods 1991: 12). Folklorā atklāj latvieša un latgalieša attiecību specifiku, priekšplānā izvirzot draudzības nozīmi cilvēku dzīvē:

Dzeivova diveji draugi: **čangals** Sprukuļs i **čyuļs** Škibrics. Sprukuļs tuods jorkuoks byudams, parasti izspruka nu vysuodu nabyušonu sveikā. A Škibrics beja lānuokas dobas i bīži vīn ītyka sprukuos. Draugs Sprukuļs toža reiziem jū izjūkova, bet tys draudzeibai nakaiteja. (Cybuļs 1999: 88)

Abām personām svarīga ir draudzība, viens ir aktīvais personāžs, otrs — pasīvais. Šis ir viens no retajiem folkloras tekstiem, kur sastopams gan *čyuļa*, gan *čangaļa* apzīmējums vienlaikus. Ne tik draudzīgas attiecības ilustrētas parēmijā:

„**Čyuļs** čyuļam ir kei rods, bet **čangals** čangaļam kei īnaidnīks.

(Trūps 1968: 467)

Tāda pārnovadu latvieša īpašība kā iedomība atklājas arī sadzīviskā situācijā, kad saimnieks (pārnovadnieks) pats neapzinās savus trūkumus, bet latgalieti uzskata par muļķības iemiesojumu:

Ko tu jautā tādas muļķības, stulbais **čangali** tāds? (Trūps 1968: 303)

Apzīmējumam „čangali tāds“ šai gadījumā ir spilgti izteikti nievājošs raksturs, ko spēcina vārdi *mulķības*, *stulbais*. *Čangalis* konkrētajā gadījumā ir aloetnonīms.

Latgalietis tiek raksturots ar toponīmisku nosaukumu, balstoties pēc savas izcelsmes vietas. Daudzi vietējo ļaužu apzīmējumi atrodami publicētajos folkloras tekstos: *gribaļvīts*, *ludzuonīts*, *makašuonīts*, *drycānīši*, *kolupīši*, *kuorsovīši*, *preilīši*, *sakstagalīši*, *vyškuonīši* (visi — Trūps 1968) u. c. Tie visbiežāk atklāj konkrētās apdzīvotās vietas iedzīvotāju grupas paradumus, tradīcijas u. tml.

Taču latgalieši no šaurās, lokālās vides nokļuvuši citā, tās atšķirīgo semiotisko telpas robežu tulko pēc sev saprotamiem priekšstatiem:

Diveji **latgalīši** brauc iz Reigu. Abeji ira sābri šoperi. Brauc vīnā žigulītie. Juglā iz krustojuma satiksmi regulej policists. Tys, kurs ira pi styures, sazatryukst i prosa: „Tu nazyni, kuo tān braukt?“ Ūtrs padūmoj i soka: „Ka pazagrīss ai mugaru, tuo raun puori!“ (Cybuļs 1999: 62)

Kāds latgalietis, iebraucis Rīgā, Stacijas laukumā izkāpj no vilciena un, ieraugot galvaspilsētas lielās ēkas, pārsteigumā iesaucas: „Kas par klāvīm, kas par dvorīm!“ (Cybuļs 1999: 32)

Folklorā kā kolektīvā mākslā, ētisko un estētisko priekšstatu sistēmā vistiešākajā veidā saglabājušās visai noturīgas mentalitāti (fr. *mentalité* < lat. *mens* (*mentis*) ‘prāts, saprāts’) izsakošas īpašības. Kā pētījumos tiek atzīts, mentalitāte (tāpat kā kultūra) drīzāk ir aprakstāma, nevis formulējama, nosakāma (Хроленко 2006: 44). Latgaliešu folklorā latvieša tēla savdabīgais etniskais diferencējums ietekmē arī mentalitātes īpatnību atainojumu. Tas sastāv it kā no divām daļām, pirmkārt, kad latgalietis tieši raksturo sevi un citus latgaliešus (latviešus), un no tā, kā viņš atklājas caur latvieša kā „svešā“ raksturojumu. Iepriekš jau tika aplūkoti sociālās vides, valodas u. c. aspekti. Būtībā tie ir tikai vieni no daudzajiem mentalitāti veidojošajiem fenomeniem, tāpēc šobrīd uzmanība vērsta uz latvieša tēla dažu atsevišķu spilgtāko iezīmju atklāsmi latgaliešu folklorā.

Pastāv uzskats, ka reliģija un Baznīca ir viens no svarīgākajiem latgaliešu raksturīgāko īpatnību veidotājfaktoriem (Škutāns 1981: 9). Viena no reliģiozo pasauleskatzījumu apliecinošām izpausmēm atklājas arī ikdienas saskarsmē, kad satiekoties lietota īpaša sveicinājuma formula:

Pagūdynoits lai Kungs Jezus ir Svātuo Marija! (LFK [1930] 3481)

Taču reizēm katoliskā morāle tiek satuvināta ar apokrifiskām izpausmēm, piemēram, luterāņu mācītājs, apglabājot mirušo, sācis dziedāt šim gadījumam nepiemērotu dziemu:

Ņyu mes ar tim plykim paurim aizīsim uz debess maurim.

(Trūps 1968: 160)

Grybuļu cīma Praņcs, īdams pi grāku syudzēšonas, pastōstēja, ka jys bīži pīminūt valnu. Bazneickungs vaicōja: „Cik bīži?“ Praņcs drusku padūmōjis, atbiļdēja: „A valns jū zyna, cik bīži!“ (Trūps 1968: 112)

Velns savu mītisko klātbūtni nezaudē cilvėku ikdienas izpausmēs. Viens no tipiskākajiem piemēriem ir *valnuošonus*:

Lyudines laikā Sutrūs pi Edaka sataiseita lela pasaceļšona. Īlygts ari Linūžu Pirags, kurs pīdzēris lītōja vysaidus jālus teicīņus. Edaks, pats lels „valnōtōjs“ un ari jau labi īreibis, klausōs sābra runu un beidzūt grib jam pavuicēt lobōku uzvedeibu: „Tu Pirag, valns, byutu lobs cylvāks, valns, ka tu tikai navalnōjis, valns! Nudi, tev, valnam, kai vōrds tai i valns, i vēļ vuss kas cyts valns jāls nu mutes!“ (Trūps 1968: 173; pasvītrojumi mani — I. L.)

Latgaliētis, aizkaitināts par likstām, kļūst emocionāls:

Saimineica taiseidamōs iz maizes cepšonu, uz breiteņu atstōjuse pogolmā sātivi ar myltim. Teļš pīgōjis un sātivi apgōzis. Saimineica pamanejuse škōdi, īsaklīguse: „Valnāns myltus izgōze!“ — „A Lucipers tai i laizōs!“ pīskrējis klōt, īsaklīdzis ari saiminīks. (Trūps 1968: 28)

„Tys valna zirgs paspēja īpyust trūbeņā paprīšku,“ kōsādams un pēc gaisa gyudams, izdvesis Onupris. (Trūps 1968: 33; pasvītrojumi mani — I. L.)

Parasti šādi un līdzīgi afektēti saucieni nav saturiski adekvāti, tie attiecīgā situācijā galvenokārt adresēti pret palaidnīgas rīcības (šajā gadījumā — dzīvniekiem) veicējiem. Tie uztverami visai nosacīti, taču atklāj noteiktu temperamenta izpausmi.

Latgaliēti raksturo zināms kopības, sabiedriskuma gars, kad pret tuvāko līdzcilvėku izturas ar vislielāko sirsnību, brālīgumu, uzrunājot *muos!*, *bruo!* Anekdotiski atgadījumi ilustrē divpusēju attieksmi: no vienas puses latgaliētis pašreizējā ir gatavs dalīties visā, no otras — tomēr vispirms izvēlas parūpēties par sevi, šķietami aizbildinoties ar kaut ko sliktu, tādu, ko otrs nebūtu pelnījis:

Pīter, brōļ, kū tu ēd?“ — „Oknas.“ — „Dūd maņ ar!“ — „Kū ta dūsi? — kauls vīn ir!“ (Trūps 1968: 34)

Latgaliēti iespējams raksturot kā asprātīgu, piemēram, kad mūrniekam *Muoleņam* draugi jautā, kāda ir starpība starp ‘maz’ un ‘daudz’, viņam atbilde jau gatava:

„Redzit,“ bez kavēšonōs atbiļd Mōleņš, „jo byutu tikai vīns ceglys cepļa myurēšonai, tod byutu moz, bet jo tys ceglys uzkrystu kaidam nu jyusim uz pleša, tys byutu daudz.“ (Trūps 1968: 308)

Ja skatās binārās opozīcijas „savš” — „svešš” diskursā, tad atšķirības starp latvieti (pārnovadnieku) un latgalieti vērojamas arī rakstura iezīmēs, kad, piemēram, *čyūlam* piedēvēta neizlēmība, kūtrums attiecībā pret darbu:

Taisās kai čyūls iz kuļšonu. (Latviešu sakāmvārdi: 19302446)

uzsvērtā viņa šķietami haotiskā rīcība:

Sajaukts kai čivļa cibā. (LFK [1930], 2106)

Pierakstītajos folkloras tekstos rodama paruna:

Čivļi, čivļi, najai tivļi — dabosi ar pupu ķivli. (Dempelsons 2003: 4)

kura skaidrota kā *čangaļu* labas gribas apliecinājums īstajiem latviešiem. Skatoties no cita redzespunkta, *čangaļi* (latgalieši) pauž nedraudzīgu, pat draudīgu attieksmi, taču viņu draudu īstenošanas līdzeklis — pupu kūlis ir diezgan nenozīmīgs. Tāpēc šeit drīzāk meklēts ceļš kompromisa attiecībām.

Latgaliešus raksturo zināms pašlepnums, atsevišķu īpašību izcelšana pretstatā *čyūļiem*. Šim mērķim lietots arī ekspresīvs izteiksmes stils, vienkāršrunas vārdi:

Da kuodi tī gosti tī čyūļi: puiši kuo ūzuli, pipši kuo dīgi, a vot myusejīm — kuo mīti. Pi čyūļu i jūku navā, na tuo kuo pi myusu. Kas par jūkim, kas par smīklīm! Čyūļi sied, gembu atkārušs. A pi myusu kuo bišu kūzulā šumej da gamanej. (Cybuļš 1999: 21)

Divi reidzinīki ībraukuši Rēzeknē un gribējuši pōrnakšņōt Donota vīsneicā. „Nu, cik tad maksā tāds cūku stallis pa nakti?” vīns lapni prasejis vīsneicas regulatoram. Tys, ni acu napamirkšynōdams, atbildējis: „Trejs lati par vīnu vepri, bet par divim veprim pīci lati.” (Trūps 1968: 154)

Dotajā piemērā latgaliētis demonstrē savu attapību, ironizējot par rīdziniekiem. Savukārt tie šeit ieradušies ar attiecīgiem stereotipiem par Latgali kā atpalikušu, tādējādi demonstrējot savu zemo inteliģences līmeni.

Latgaliētis mēdz būt izveicīgs, jo veikli prot rast risinājumu sarežģītā situācijā (Trūps 1968: 170), pēc dabas ļoti vienkāršs un pat vientiesīgs (Trūps 1968: 175), dievbijīgs (Trūps 1968: 314). Latgaliešu vīru pašraksturojums atklājas teicienā:

Latgolīši sovi puiši, sovs karūgs, navar njast, vjalc pa zemi.“

(Dempelsons 2003: 5)

Pirmkārt, uzsvērtā „savu” izsakošā apziņa, otrkārt — cīņas spars neatkarīgi no grūtībām.

Ņemot vērā, ka latvieša tēla sarežģītību un ambivalento dabu noteikuši vairāki apstākļi, piemēram, ģeopolitiskie, mentālie, vēstures u. c., tad

latvieša kā folkloras tēla mākslinieciskā savdabība un variativitāte latgaliešu folklorā vislabāk atklājas caur to apzīmējošajiem etnonīmiem, valodu, teritoriālo piesaisti un konkrētu pasauleskatījumu. Šī divdabība — viena etnosa, latvieši, ietvaros vēsturiski izveidojies subetnos — latgalieši, sakņojas simboliskajā pretstatījumā „savs“ un „svešs“, vienlaicīgi saglabājot arī „savs“ monolītumu konkrētās vēsturiski noteiktās situācijās. Tāpēc, balstoties vienotajā latviešu nācijā „mēs“ apziņā, vienlaikus nenoliedzot latgaliešu kultūru, valodu, mentalitāti, kopējās kultūras daudzpusīga tapšana un funkcionēšana top tikai bagātināta.

Avoti

- Cybuļš 1999 — Īdzer veina, lai dzeive ira feina / Sast. J. Cybuļš, J. Ločmeļš. — Rīga: Elpa 2, 1999.
- Dempelsons 2003 — R. Dempelsons. Kontroldarbs latgaliešu folklorā. Rēzekne, 2003 (Manuskripts.)
- Latviešu sakāmvardi — Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves interneta vietnes materiāli (<http://www.lfk.lv/sakamvardi>)
- LFK — Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves materiāli. LFK sakārtoto kopiju materiālu mapes Nr. [1930], [1940], [1871], [1950].
- Ločmele 2006 — I. Ločmele. Latgaliešu folkloras teksti. Rēzekne, 2006 (Manuskripts.)
- Trūps 1968 — Latgaļu folklorā. 1. Tautas jūki, meikles, parunas / Red. J. Trūps. [Minchene], 1968.

Literatūra

- Bušs, Ernstsone 2006 — O. Bušs, V. Ernstsone. Latviešu valodas slenga vārdnīca. Rīga, 2006.
- Juško-Štekele 2006 — A. Juško-Štekele. Etniskie stereotipi latgaliešu folklorā // *Le-tonica. Humanitāro zinātņu žurnāls: literatūra, folklorā, māksla*. 2006, Nr. 14. — 93.–113. lpp.
- Juško-Štekele 2007 — A. Juško-Štekele. Latgaliešu folklorā. Rēzekne, 2007.
- Kursīte, Stafecka 2003 — J. Kursīte, A. Stafecka. Latgale: valoda, literatūra, folklorā. Rēzekne, 2003.
- LVV — Latviešu valodas vārdnīca. Rīga, 2006.
- ME I — K. Mīlenbahs. Latviešu valodas vārdnīca. 1. sējums / Red. J. Endzelīns. Rīga, 1923.
- Reķēna 1998 — A. Reķēna. Kalupes izloksnes vārdnīca. 1. sējums. Rīga, 1998.
- Strods 1991 — H. Strods. Latgales etnogrāfisko terminu skaidrojums. Rīga, 1991.
- Škutāns 1981 — St. Škutāns. Latgaļu mentalitātes veidotāji faktori // *Dzeive*, 1981, Nr. 148. — 9.–12. lpp.

- Маслова 2007 — В. А. Маслова. Лингвокультурология. Москва, 2007.
- Мелетинский 2008 — М. Е. Мелетинский. Фольклор и постфольклор: структура, типология, семиотика // www.ruthenia.ru/folklore/publications.htm (20.02.2008).
- Семёнов 2008 — Ю. Семёнов. Этносы, нации, расы // http://scepsis.ru/library/print/id_75.html (14.03.2008).
- Степанов 2007 — Ю. С. Степанов. Семиотика // <http://lib.vvsu.ru/books/semiotika1/default.asp> (22.11.2007.)
- Топоров 2004 — В. Н. Топоров. Еще раз о неврах и селах в общебалтийском этноязыковом контексте (народ, земля, имя). Из истории и.-евр. **neur-*: **nour-* и **sel-* // *Onomastica Lettica* 2. Rīga, 2004. — 152.–231. lpp.
- Хроленко 2006 — А. Т. Хроленко. Основы лингвокультурологии. Москва, 2006.

The Image of a Latvian in the Latgalian folklore

Folklore is one of the sources which have preserved the oldest perceptions about different nations and subethnic relationships. In spite of a varied ethnic interpretation of Latgalians, there is a reason to think that Latvians are one nation (ethnos), but Latgalians are an integral part of it, i.e. a subethnic group. A binary opposition ‘one’s own people’ and ‘strangers’ is developed within one ethnic group and it determines the ambivalent personality of the image of a Latvian – both Latvians and Latgalians. The aim of the research is to describe the image of a Latvian in the Latgalian folklore, Latvians in the ethnic and Latgalians in the subethnic relationship context.

INESE LOČMELE
inito@inbox.lv

„Vējkalni“, p/n Briežuciems, Briežuciema pagasts
Balvu novads, LV-4595, Latvija

F. Trasuna fabulas: teksta interpretācija un iestudējuma recepcija

Franča Trasuna literārā mantojuma neapšaubāmi lielākā vērtība ir fabulas. Kas noteica viņa izvēli pievērsties fabulu žanram?

Pirmkārt, adresāts — latgaliešu lasītājs, kura uztvere 19. gadsimta beigās bija uz robežas starp tautas poēziju un moderno literatūru. Tieši šai tautas izglītošanas periodā fabula ir ļoti populāra, jo fabulu sižeti un motīvi ir atpazīstami no tautas mutiskās daiļrades. Mēs nedrīkstam aizmirst, ka, ņemot vērā vēsturisko situāciju, Latgales lasītājs bija mazizglītot.

Otrkārt, literārās daiļrades mērķis — tautas valodas un formu daudzveidības, bagātības apliecināšana — ļoti veiksmīgi bija sasniedzama ar fabulas žanra palīdzību, jo tas pieļāva visdažādākos valodas slāņus: gan literārās valodas normas, gan dialektu un tautas sarunvalodas īpatnības.

Treškārt, fabulas žanra struktūrā ietilpstošā morāle ļoti skaidri izsaka autora klasicistisko pasaules skatījumu. F. Trasuns centās apliecināti atbildēt uz jautājumu, ka cilvēkam ir jārespektē augstākās pamatvērtības — Dievs, tautas vajadzības, valstisks labums, darbs un pienākums.

F. Trasuns „Fabulu“ priekšvārdā atzīstas:

Muna korstō vēlēšonōs beja paceļt Latgolas zemnīku goreigi un materiali, radeit Latgolā vaidzeigūs inteligentūs spēkus un apvīnōt latvīšu tautu vīnā organismā, naōrdūt jōs īpatneibu, un īkarōt tautai breiveibu.

(Trasuns 1964: 45)

Ļoti iespējams, ka ar izrādi „Tu navaicoj manis, kaidis asu...“ Rēzeknes amatieru tautas teātris, gribot vai negribot, taču realizēja fabulu autora karstāko vēlēšanos — tapt sadzirdētām un saprastām.

Pārvarot līdzīgas grūtības (kā jebkurš cits amatierteātris Latvijā), arī Rēzeknes tautas teātris turpina popularizēt aktiermākslas tradīcijas Rēzeknes pilsētā un Latgalē kopumā, meklējot skatītājus savām izrādēm. Fenomenāli — taču teātra veiksmīgākā „reklāma“, skatītāju piesaistīšana un iesaistīšana, līdzdzīvošana izrādes notikumos sakrita ar novadnieka — F. Trasuna fabulu iesaistīšanu teātra programmā.

Tiem skatītājiem, kas ieradās uz izrādes „Tu navaicoj manis, kaidis asu...“ pirmizrādi, noteikti nebija viegli, jo, iespējams, Rēzeknes teātra skatītājs nebija gaidījis tādu F. Trasuna fabulu interpretāciju, lai gan jāat-

zīst, ka tēli izrādē ir vistipiskākie — tie ir dzīvnieki: suns, cūka, lācis un citi. Taču maniere un līdzekļi, ar kādiem tiek uzrunāts teātramīlis, ir neparasti, netradicionāli un no vispārpieņemtā atšķirīgi. Aktieri it kā sazinās cauri laikiem, ar norautām telefonu klausulēm rokās sarunājoties gan savā starpā, gan veidojot dialogus ar skatītājiem. Fabulu teksti netiek atdalīti, tie kļūst par vienotu un plūstošu dzeju prozā, veidojot vienotu sižetisko līniju.

Pārsteidzošākais šajā izrādē kļūst F. Trasuna un fabulu veiksmīgā mijiedarbe, spēja saplūst kopā un kļūt par vienotu veselumu (veiksmīgu un modernu izrādi latgaliešu rakstu valodā): no vienas puses — F. Trasuna fabulas, latgaliešu rakstu valoda, bet no otras — veiksmīgs to interpretējums un skatījums caur netradicionālu prizmu, izmantojot tekstu tikai kā instrumentu vai līdzekli mūsdienu negāciju aktualizēšanai.

Šis iestudējums kļūst par Rēzeknes tautas teātra vienu no veiksmīgākajām (galvenā balva 16. starptautiskajā amatierteātru festivālā „Theaterstage am See“, pie Bodenezera, Frīdrihshāfenā (Vācija, 2000) un 1. godalga Latvijas amatierteātru skatē „Gada izrāde 2000“), populārāko (lielākais apmeklētāju skaits vienā izrādē) un modernāko izrādi latgaliešu rakstu valodā.

Izrādes panākumi slēpjas gan autora talantā — F. Trasuna fabulas ir kolorītas (valoda, tēli, sižeti), gan veiksmīgajā aktierspēlē. To spilgti apliecina šīs izrādes dalība 16. amatierteātru festivālā Frīdrihshāfenē Vācijā un vācu teātra kritiķu Betinas Sklorcas-Kugleres (2000) un Aleksandras Karabelas (2000) recenzijas par skatīto.

Luga dzīvo no teksta kā literāra kolāža, kuras priekšā skatītāji diemžēl var būt tikai skaļu svētku vērotāji aiz sētas. Tāpat kā lugas personāži, kuri no tumsas ar mazu naktslampiņu seko patiesības gaismai, tā maldās skatītājs ar zinātkāri caur šo fabulu pasauli un cenšas atrast kādu atskaņu viscaur spilgtajā, idejām bagātajā un spilgti inscenētajā ainu savirknējumā, kuru pavada sarkanie telefonu vadi un daudzveidīgās klausules.

Latviešu skatuviskais eksperiments māca to, cik mūsu teātra uztvere atkarīga no skaidra, nepārprotama teksta un cik maz mēs sev ļaujam to prieku pievērsties kustībai, horeogrāfijai, skaņai un valodas ritmam. Cik daudz mīmika un ķermenis spēj aizvietot valodu un spēj ietekmēt citus jēgu uztverošus „reģionus“, rāda skatītāju konfrontācija ar teikumiem, kuru jēgu var uztvert caur ķermeni un kustību. Vēl labāku paraugspēli Amatierteātru festivālā grūti iedomāties. (Sklorz-Kugler 2000)

Mūsdienās gan lasītājs, gan arī teātra izrādes skatītājs tiek uztverts kā līdzradītājs. Tātad lasītājam/skatītājam jābūt nepārtrauktai saiknei ar autoru. Mainoties mākslas darba formai, iedarbības aspekti mēdz būt spilgtāki, jo palīdz lasītājam kļūt par skatītāju un, it kā, par savu un autora ie-

domu augļu vērtētāju. Tādējādi autors un lasītājs/skatītājs kļūst vēl tuvāki viens otram, daiļdarbs kļūst saprotamāks, vieglāk uztverams.

Teātris spēj panākt brīnumu lietas. Skatītājs, pat nezinot un nesaprotot valodu, kādā aktieri izsakās, pēc mīmikas, intonācijām, kustībām, skaņas, apgaismojuma, dekorācijām var iegūt pietiekami daudz spilgtu iespaidu un emociju. Grāmatā lielākā vai mazākā mērā iegūstam kailu informāciju, savukārt teātris ir sintētiska mākslas forma, līdz ar to informācija tiek pasniegta no dažādiem skatpunktiem, ļaujot skatītājam brīvi grozīt zināmu informāciju, kura tiek paspilgtināta ar ārējiem iedarbības laukiem: žestiem, mīmiku, skaņu, dekorācijām u. c.

Daiļdarba teksts ir noslēgta struktūra ar jēgpilnu un estētiski vērtīgu iekšējo organizāciju, kas spēj dehermetizēties un stāties mijiedarbībā ar mainīgu sociālo un kulturālo kontekstu. Mijiedarbība ar kontekstu piešķir daiļdarba tekstam jaunu mākslas darba ontoloģisko statusu, kā rezultātā realizējas tekstā potenciāli iedzīvinātā papildu jēga un vērtības: atklājas, kāda nozīme un vērtība ir daiļdarba ārējām saitēm ar tajā attēloto īstenību, ar jaunā vēstures laikmeta realitāti, ar autoru un viņa personību, ar teksta sacerēšanas radošo procesu, ar citiem mākslas veidiem, ar visa tā laikmeta kultūru, kura ietvaros daiļdarbs radies, ar iepriekšējām un nākamajām mākslas un kultūras tradīcijām, ar sabiedrisko domu utt. Mākslas darbs stājas mijiedarbībā ar lasītāju, skatītāju vai klausītāju un šajā mijiedarbībā iegūst jaunu ontoloģisko statusu — mākslas recepcijas objekta statusu (Borevs 1986: 162).

Fabulas žanrs literatūras attīstības vēsturē ir ļoti maz mainījies. Tas ir viens no veidiem, kā tiek noskaidrotas cilvēku savstarpējās attiecības sadzīviskās situācijās, kā tiek iepazīti cilvēku raksturi.

 Tod es gribēju vēl pīrōdeit, ka myusu volūda ir dīzgon bogōta ar vōrdim un formom, lai mes varātu iztikt bez vōrdu un formu sagrūzeišonas. Tipus maņ deve pādejūs laiku politiskas un sabīdryskas personas un grupas, kuru darbeiba tai i prasejōs, lai tū uzmastu uz papeira. (Trasuns 1964: 45)

Lai arī F. Trasuns ir iestājies pret to, lai latgaliešu rakstu valodā darinātu un ieviestu vārdus no citām (vācu, krievu, poļu) valodām, pašam autoram, rakstot fabulas, no tā nav izdevies izvairīties. Tomēr jāatzīst, ka aizgūtie vārdi F. Trasuna fabulās atklāj gan latgaliešu rakstu valodas kolorītu, gan paspilgtina fabulu valodas izteiksmi, jo autors izmantojis aizgūtus vārdus no krievu valodas un latviešu literārās valodas (*slons, fronts, pīnōce* u. c.). Šajā gadījumā būtiskākais nav tas, no kuras valodas ir nākuši konkrētā leksēma, bet gan tās nozīme un funkcijas, kādas tā pilda dotajā

tekstā. Tādēļ aizgūtos vārdus autora tekstā varam uztvert kā valodas bagātības un izlokšņu specifiskas saglabātājus.

Arī frazeoloģismi autora fabulās veic latgaliešu rakstu valodas bagātības un tās daudzveidības nozīmju paspilgtināšanu, tos lieto, lai panāktu ironijas un sarkasma paspilgtinājumu tekstā un kontekstā. Skatot frazeoloģismus un vērtējot to lomu fabulās, tika ņemta vērā to atbilstība noteiktas vārdšķiras vispārinātajai nozīmei: izšķirami substantīvu, adverbiālie, adjektīvu, interjektīvie un verbālie frazeoloģismi. Daudzviet autora tekstā ir grūti nošķirami frazeoloģismi no tautas mutvārdu folkloras, kas arī norāda uz F. Trasuna vēlmi parādīt latgaliešu rakstu valodas bagātību, kā arī to, ka tā ir sena un bagāta valoda, kas nepelnīti nonivelēta un nenovērtēta. Tādēļ uzskatāms, ka autors apzināti izmanto tautas parunas, kuras kontekstā drīkstam uztvert kā frazeoloģismus:

Kod pats jys m a l n s

K a i v a l n s . (Trasuns 1964: 62)

Savukārt fabulu metra kontekstā nākas secināt, ka autors nekādas novatoriskas iezīmes šajā ziņā neievieš, piedāvājot tradicionāli kā latviešu tautasdziesmās savus tekstus trohajā un jambā. Tomēr autors izmanto arī brīvās vārsmošanas sistēmu, kad netiek ievērots konkrēts uzsvāru skaits rindā. Tomēr, lai saglabātu vienas vai divu rindiņu tekstā uzsvērto un neuzsvērto zilbju skaitu, autors mēdz īsināt un pagarināt vārdus.

Jāteic, ka Rēzeknes amatieru tautas teātra radītā izrāde „Tu navaicoj manis, kaidas asu...“, kas veidota no F. Trasuna fabulām, un tās postmodernais skatījums uz reālijām mudina skatītājus iedziļināties ne tikai aktieru spēlētājā, bet arī autora radītajā fabulu teksta daudznozīmībā, latgaliešu rakstu valodas bagātībā un iespējās izteiksmi variēt, rosina pārdomāt konkrēto redzamo tēlu un problēmsituāciju izspēles kārtību un nepieciešamību.

Tomēr nākas arī atzīt, ka autora fabulu un teātra izrādes interpretācija un recepcija ir atkarīga no lasītāju un skatītāju subjektīvā skatījuma, ko iespaido gan konkrētais laiks un telpa, gan noskaņojums un daudzi citi blakusfaktori, kuru dēļ ir iespējami atšķirīgi konkrētu fabulu un izspēlēto mizanscēnu risinājumi un skaidrojumi.

Avoti

Trasuns 1964 — F. Trasūns. Fabulas. 2. izdavums ar M. Bukša apceri par Fr. Trasunu un jō literarū darbeibu. [Minhene], 1964.

Literatūra

- Borevs 1986 — J. Borevs. Mākslas uztveres teorija un receptīvā estētika // Karogs, 1986, Nr. 7.
- Karabelas 2000 — A. Karabelas. Nevaicā, ko spēlēju (Frag nicht, was ich spiele) // <http://teatris.rezekne.net/lv/raksti.htm> (tulkojuma pirmavots: Südkurier, 17.04.2000).
- Sklorz-Kugler 2000 — B. Sklorz-Kugler. Telefona klausules maģiskā dzeja (Die fabelhafte Poesie der Telefonschnüre) // <http://teatris.rezekne.net/lv/raksti.htm> (tulkojuma pirmavots: Schwäbische Zeitung, 17.04.2000).

F. Trasuns's Fables:

Text Interpretation and Reception of Theatrical Performance

The paper analyzes some aspects of F. Trasuns's fables discovered and actualized by the performance of the Amateur theatre of Rēzekne (2000): the aim of Trasuns's literary activities to demonstrate the richness of the Latgalian language; his personal point of view which is expressed by morality in the fables; peculiarities of the Latgalian reader's and spectator's perception.

ROLANDS NAGLIS
rolands.naglis@axel.lv

Riebiņu novada dome
Saules iela 8, Riebiņi,
Riebiņu novads, LV-5326, Latvija

„Noteikta gramatika“ Stefānijas Uļānovskas pasakās

1. Ievads

Poļu etnogrāfes Stefānijas Uļānovskas (Stefania Ulanowska) 19. gs. beigās pierakstītajām un 1895. g. publicētajām pasakām (Ulanowska 1895)¹ Viļānu izloksnē ir liela vērtība ne tikai folkloristikā, bet arī valodniecībā. Jau Jānis Endzelīns ir cienījis šo materiālu kā latviešu valodas (te ieskaitot latgaliešu paveidus) pētāmo īpatnību avotu, par ko liecina vairāki piemēri viņa zinātniskajā gramatikā (Endzelin 1922; Endzelīns 1951). Tomēr līdz šim šo pasaku valodas izpētei veltīts tikai pavisam neliels skaits zinātnisko darbu. Pirmais varētu būt Emīlijas Soidas diplomdarbs (Soida 1950), kas arī uz ilgu laiku palika vienīgais. Tikai nesen latgalisti atsākuši pievērst uzmanību šiem tekstiem, kā arī citiem Uļānovskas sakrātiem materiāliem (sk. Leikuma 2001; Stafecka 2003).

Liela daļa no Uļānovskas pasakām ir ietverta P. Šmita sastādītajās un rediģētajās „Latviešu pasakās un teikās“ (LPT). Krājuma ievadā Šmits uzsver: „Vislabākās pasakas gan ir tās, kas uzrakstītas taisni no teicēju mutes tīrā tautas valodā ar visām izlokšņu savādībām“ (LPT, Ievads, 1. Pasaku vākšana un kārtošana; <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/ievads01.htm>). Šim kritērijam Uļānovskas pasakas lieliski atbilst. Taču tieši izlokšņu savādības redaktoram izraisījušas grūtības, par ko viņš raksta: „Visvairāk raizes man ir darījušas no Latgales piesūtītās pasakas, tā kā pie latgaliešiem vēl nav nodibinājusies ne noteikta gramatika, ne arī noteikta rakstība. (..) Kā lai nu šē izšķir izlokšņu savādību no gramatikas un rakstības trūkumiem?“ (LPT, Ievads, 1. Pasaku vākšana un kārtošana; <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/ievads01.htm>).

Citātā izteiktais jautājums ir viena no šī raksta tēmām, bet raksta nosaukumā atļaujos mazliet polemizēt ar Šmitu. Tas, ka autors izceļ latgaliešu valodu kā īpaši grūtu, vismaz daļēji skaidrojams ar to, ka viņam pašam augšzemnieku izlokšnes bija svešas, mazāk saprotamas nekā vidusdialekta vai lībiskā dialekta izlokšnes. Taču principā problēma (kā izšķirt izlokšņu savādību no gramatikas trūkumiem) ir tā pati visās izloksnēs, jo izlokšne pēc definīcijas nav apzināti izstrādāta un normēta valodas pa-

¹ Turpmāk, citējot piemērus, lietots saīsinājums U un lappuses numurs.

veids. Šķiet, ka Šmitu traucējis nevis tas, ka teksts ir izloksnē, bet tas, ka šī izloksne viņam bija mazāk saprotama un tā vairāk atšķiras no lejaslatviešu literārās valodas (kas, starp citu, Šmita laikā arī vēl tikai tapa). Rezultātā viņš, sagatavojot pasakas publikācijai, samērā bieži rediģēja tekstu atbilstoši lejaslatviešu literārajai valodai, šādā veidā samazinot izloksnes īpatnību skaitu; daži piemēri tiek aplūkoti raksta gaitā.

Šajā rakstā es gribētu parādīt, ka arī izloksnei ir „noteikta gramatika“, ja ar to saprot valodas līdzekļu lietojumu atbilstoši noteiktai sistēmai. Tieši Uļanovskas pasakās atrodams liels skaits gramatisko paradību, kuras ir vērts pētīt, jo tās ir nozīmīgas arī lielākā kontekstā — vēsturiskajā valodniecībā, valodas tipoloģijā, areālajā lingvistikā.

Vispirms (2. nodaļā) pievērsos metodiskam jautājumam, kā var „noteikt gramatiku“ (aprakstīt sistēmu), balstoties uz tekstu kā uz korpusa analīzi. Pēc tam (3. nodaļā) aplūkošu dažas paradības, kas ir raksturīgas pasakām kā noteikta žanra tekstiem. Abās nodaļās savus novērojumus salīdzināšu arī ar to, kas par attiecīgo tēmu lasāms latgaliešu deskriptīvajās gramatikās, it sevišķi Antona Skrindas gramatikā, kam ir veltīts šis rakstu krājums (Скринда 1908). Nav mans mērķis norādīt uz deskriptīvo gramatiku trūkumiem, visās šajās gramatikās atrodams ļoti daudz vērtīga, un tieši mazāk aprakstītai valodai (kāda, diemžēl, ir latgaliešu) katra deskriptīva gramatika ir liels sasniegums. Taču gribētu atgādināt, ka tekstu pētīšana ir nepieciešama — kaut vai tāpēc, ka tekstos parādās daudz saistošu lietu, par kurām gramatikas klusē.

2. Korpusa pētījuma priekšrocības

Pētāmā materiāla liela priekšrocība ir tā, ka to veido saistīti teksti, turklāt pietiekamā apjomā, lai veiktu korpusa pētījumus — 53 pasakām Uļanovskas krājumā kopumā ir ap 52 360 vārdu². Turpmāk šajā rakstā uz Uļanovskas pasakām atsaucos kā uz korpusu. Korpusā var pētīt:

- 1) formu un konstrukciju lietojumu tekstā, par ko deskriptīvās gramatikās parasti maz teikts;
- 2) formu un konstrukciju biežumu, kas, piemēram, ļauj secināt, kurš no diviem variantiem ir izplatītāks, parastāks.

Ar korpusa pētījumiem var iegūt no normatīvās gramatikas neatkarīgas atbildes uz Šmita jautājumu — kā izšķirt izloksnes (konkrētā teksta valodas) īpatnības no teicēju vai pierakstītājas kļūdām. Tā var „noteikt“ gramatiku un vienlaikus saglabāt izlokšņu savādību.

² Lai atvieglotu materiāla izpēti, esmu pārrakstījusi tekstus oriģinālrakstībā un saglabājusi vienā teksta datnē. Interesenti var dabūt šo datni no raksta autores.

Kā piemēru aplūkošu divas formas, kas parādās 30. pasakas sākumā („Ap trejs mosys“) un kas izraisa šaubas, vai tur nav pieļauta kāda kļūda; abas formas Šmita rediģētajā LPT ir labotas.

Pirmā no tām ir sieviešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva forma *wysis*:

- (1) *Biejuszi motiaj trejs miejtyš, — wysis trejš saza-ladas i goja iz ružu dorza doncot*. (U: 321)

LPT šī pasaka ir publicēta kā pasakas „Trīs māsas velnam par sievām“ variants ar numuru 8. A. 311. Attiecīgajā vietā parādās forma *vysas*:

- (2) *Bjejuši muotjai treis mjeityš, vysas trejš sazaladas i guoja iz rūžu duorza doncuot*.

(<http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/gr03/0300708.htm>)

Forma *vysas* ir raksturīga, piemēram, tādām latgaliešu valodas paveidam, kāds aprakstīts Skrindas gramatikā (Скринда 1908). Taču tekstos dokumentētajai izloksnei šī forma ir sveša vai labākajā gadījumā margiņāla — korpusā tā atrodama tikai vienu reizi (U: 242). Parasta vārda *wyss* sieviešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva un vienskaitļa ģenitīva forma korpusā ir *wysys* (44 reizes). Forma *wysis*, turpretī, bez minētā piemēra sastopama tikai vēl vienu reizi (U: 354), un var pieņemt, ka tā ir kļūda, jo maz ticams, ka divas reizes teicējas izrunājušas šo vārdu ar mīkstinātu *s*. Tātad korpusa pētījums ļauj labot šo formu ar *wysys* — bet ne ar *vysas*.

Otrais piemērs ir forma *pi mani* tās pašas pasakas ceturtajā teikumā:

- (3) *Nu-wiežszu iz soūu satu, tieū byūš labi dziejwot' pi mani!* (U: 321)

Prievārds *pi* latgaliešu valodā, tāpat kā lejaslatviešu prievārds *pie*, parasti pārvalda ģenitīvu. Korpusā tam var atrast vairāk par 200 piemēriem (*pi ciepla, pi luga, pi zyrga, pi walna, pi wiejra, pi tawa, pi motis, pi siwys, pi klet's, pi myūsu, pi jyūsu, pi jô, pi jos* utt.). Tāpēc var piekrist redaktoram, kas acīmredzot uzskatījis *pi mani* par kļūdainu un to labojis, lietojot ģenitīvu. Taču kāda ir vārda *es* ģenitīva forma? Skrindas gramatikā dota forma *manis* (Скринда 1908: 36), un tā arī parādās LPT: *tjev byus labi dzejvuot pi manis* (<http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/gr03/0300708.htm>). Pētot korpusu, atkal ir jākonstatē, ka izloksnei ir cita sistēma: parasta ģenitīva forma ir *mania* (tāpat arī *tiewa* ‘tevis’), kas korpusā parādās 31 reizi (no tām 8 reizes tieši vārdkopā *pi mania*), turpretī *manis* lietots tikai vienu reizi (U: 437: *Nust no maniš!*). Tātad, ja ir vēlme labot pieņemto kļūdu un saglabāt izloksnes savādību, teikums jālabo kā *tieū byūš labi dziejwot' pi mania*. Taču jāņem vērā, ka arī *pi mani* varētu būt

nevis kļūda, bet, kaut reta, tomēr šajā izloksnē iespējama forma³. Akuzatīvu aiz prievārda *pi* korpusā var atrast vēl divās vietās: pasakā par vēžu ķēniņu četras reizes lietota konstrukcija *pi wiežu-kieniniu* (U: 353, 354), bet pasakā „Ap Pałnuruszku“ aiz prievārda *pi* atrodams vietniekvārds *kurs* akuzatīva formā (U: 406). Interesanti, ka abos gadījumos tajā pašā vietā ar citiem vārdiem tomēr lietots ģenitīvs (*pi wiejra, pi jô*), kas liecina par akuzatīva lietojuma marginalitāti:

(4) *wajcoj, woj jej is pi wiejra pi wiežu-kieniniu?* (U: 354)

(5) *Wot tiat', tys ir Jońc Pałnuruszka, pi kuru es paza-jemu iz-it pi jô par sîwu!* (U: 406)

Nākamā aplūkojamā parādība ir vajadzības izteiksmes un konstrukcijas *wajadziet* + nenoteiksme konkurence. Abas konstrukcijas atrodamas korpusā, piemēram:

(6) *jaŭniewia soka taj iz jaŭniczi: „Myŭsim niejkod gulatu, myŭsim jôbag tagad!..“* (U: 434)

(7) *a ji at-soka taj: „Ok, cyłŭaks! mums poszim wajaga nu tianiniś biagt!!..“* (U: 371)

Cik man zināms, abi šie nepieciešamības izteikšanas veidi sastopami visos latviešu (un latgaliešu) valodas paveidos, bet valodas paveidi atšķiras ar to, kurai konstrukcijai tiek dota priekšrocība. Deskriptīvās gramatikās parasti sīki aprakstīta vajadzības izteiksmes veidošana, jo tā pieder pie darbības vārda morfoloģijas, taču maz tiek teikts par to lietošanu. Konstrukcija ar vārdu *wajadziet* netiek minēta visās gramatikās (piemēram, nepiemin Скринда 1908, bet apraksta Kossowski 1853).

Korpusa analīze dod iespēju ne tikai precīzi noskaidrot, kuru no abām konstrukcijām lieto biežāk, bet arī pētīt abu konstrukciju atšķirību. Reti divi varianti kādā valodā ir pilnīgi sinonīmi — parasti tie atšķiras vai nu nozīmes niansēs, vai stilistiski, vai ar to, ar kādiem vārdiem tos lieto.

Uļanovskas pasakās konstrukcija ar vajadzības izteiksmi tika atrasta 19 reizes, bet konstrukcija ar vārdu *wajadziet* un nenoteiksmi — 68 reizes, tas ir, tā parādās vairāk nekā trīs reizes biežāk. Abas konstrukcijas korpusā lieto pārsvarā vienkāršajā tagadnē: vajadzības izteiksmē tikai 1 reizi (no 19) lietots palīgdarbības vārds formā *bieja*, visos citos gadījumos palīgdarbības vārda nav⁴; darbības vārds *wajadziet* pētītajā konstruk-

³ Pateicos Annai Stafeckai par norādi, ka Viļānu izloksnē akuzatīvs aiz prievārda *pi* ir iespējams.

⁴ Šajā sakarā interesanti, ka Skrindas gramatikā 47. lappusē tabulā vajadzības izteiksmes tagadnes forma ir uzrādīta bez palīgvārda, kaut arī aprakstā 41. lappusē teikts,

cijā⁵ pagātnē parādās 2 reizes (*wajadzieja*), nākotnē 2 reizes (*wajadzies*), bet tagadnē 64 reizes (*wajag* vai *wajaga*).

Pēc nozīmes, manuprāt, konstrukcijas neatšķiras. Ar abām konstrukcijām var paust dažādas modālas nozīmes: ārējo apstākļu uzspiestu nepieciešamību, paša izjustu vajadzību, morālo pienākumu u. c. (sīkāk par modalitātes izpausmes līdzekļiem Uļanovskas pasakās no teorētiskā un areālā skatpunkta sk. Nau II).

Formālā atšķirība ir tāda, ka konstrukcijā ar vajadzības izteiksmi bieži tiek pausts darbības veicējs (14 gadījumos no 19, no tiem 10 reizes ar pirmās personas vietniekvārdu *man*), bet ar vārdu *wajadziet* darbības veicējs sastopams daudz retāk (16 gadījumos no 68, no tiem 5 reizes *man*). Vērā ņemami ir vēl divi fakti. Pirmkārt, vajadzības izteiksmi korpusā lieto pārsvarā ar vienkāršiem tiešajiem darbības vārdiem: tikai vienam no 19 darbības vārdiem ir priedēklis (*jôpamat*), tikai viens no 19 ir atgriezeniskais darbības vārds (*jozagļoboj*). To varētu skaidrot ar runātāju tieksmi vairīties no vairākiem priedekļiem vienā vārdā. Korpusā atrodami „minimālie pāri“, kur vienkāršais darbības vārds lietots vajadzības izteiksmē, bet darbības vārds ar priedekli lietots konstrukcijā ar *wajadziet*:

moksot / ajz-moksot'

(8) *Nu, i jaũ biejdzas⁶ jam gods, tam kolpam, jam tagad jomoksoj!*
(U: 469)

(9) *niũ, iszkys iz satu, ka jam biejdzš trejs godi jaũ i jam wajag ajz-moksot'*. (U: 348)

gļobotis / pazagļobotis

(10) *soka iz ju: „Skriñ otkon, myšim jozagļoboj, kab na at-rastu!“*
(U: 435)

(11) *i soka: „Jaũ skriñ piec myšsu tawa sulajni, — wajaga myšsim paza-gļobotiš kab myšsu na-at-rastu!“* (U: 435)

Otrkārt, ir konstatējama tendence vajadzības izteiksmi lietot ar kustības darbības vārdiem (11 no 19 gadījumiem: 6× *jô-it/jô-ej*, 2× *jô-bag*, 1× *jô-staigoj*, *jô-joj*, *jô-braũkoj*), bet konstrukciju ar *wajadziet* lieto ar visādiem darbības vārdiem.

ka vajadzības izteiksmi veido ar darbības vārdu *byut* attiecīgajā laika formā (*ir, beja, byus*) (Skrinda 1908: 41; 47).

⁵ Netika skaitīti gadījumi, kur *wajadziet* savienojas ar lietvārdu, piemēram, *wajaga jim kolpa* (Ulanowska 1895: 448).

⁶ Tekstā: *biejdas*.

Pētījuma rezultāti apkopoti šajā tabulā:

vajadzības izteiksme: 19 piemēri	wajadziet + d. v. nenoteiksmē: 68 piemēri
18 bez palīgvārda, 1 <i>bieja</i> 14 ar darbības veicēju datīvā, 5 bez tā <i>man</i> = 10, <i>myūsim</i> = 2; <i>wysim</i>; <i>durakam</i> 14 bez objekta, 5 ar objektu (akuzatīvā) 11 kustības verbi (6× <i>jô-it/jô-ej</i>, 2× <i>jô-bag</i>, 1× <i>jô-staigoj</i>, <i>jô-joj</i>, <i>jô-braūkoj</i>) 18 vienkārši d. v. (bez priedēkļa), 1 ar priedēkli (<i>jôpamat</i>) 18 tieši, 1 atgriezeniskais d. v. (<i>jozagłoboj</i>)	64 <i>wajag(a)</i>, 2 <i>wajadzieja</i>, 2 <i>wajadzies</i> 16 ar darbības veicēju datīvā, 52 bez tā <i>man</i> = 5, <i>mums/myūsim</i> = 2; <i>tieū</i> = 1; <i>jam/jej</i> = 4, <i>szam</i> = 1; <i>mužikam</i>, <i>winam pujkam</i>, <i>wacokom</i> ļoti dažādi darbības vārdi

Novērojumi ļauj secināt, ka parasts vajadzības un nepieciešamības izteikšanas veids šajā izloksnē ir konstrukcija *wajadziet* + darbības vārds nenoteiksmē, taču vajadzības izteiksmei ir sava lietojuma niša, kaut arī lietojums ir noteiktā veidā ierobežots.

Sinhronskais pētījums nevar dot atbildi uz tādiem jautājumiem kā, piemēram, kura no šīm konstrukcijām ir jaunāka, vai viena konstrukcija izplatās, kamēr otra tiek lietota arvien retāk. Tomēr korpusa pētījuma rezultāti varētu būt nozīmīgi arī diahroniskajiem pētījumiem par debitīva izcelšanos un attīstību. Latgaliešu izloksnes atrodas vajadzības izteiksmes areāla perifērijā. Lietojuma īpatnības šajās izloksnēs varētu vai nu atspoguļot agrīnu šīs izteiksmes attīstības stadiju, vai arī otrādi, tās var liecināt par vajadzības izteiksmes noārdīšanos perifērijā. Abos gadījumos šeit prezentētie dati varētu palīdzēt saprast, kādā veidā šis process notiek.

Arī par citām latgaliešu izloksnēm ir zināms, ka konstrukcija ar *vajadzēt* ir parastāka nekā vajadzības izteiksme. Savā pētījumā par darbības vārdu Krāslavas apkaimes izloksnēs to konstatējusi Lidija Leikuma (Leikuma 1993: 124). Pēc viņas domām, vajadzības izteiksmes lietojums šajās izloksnēs mūsdienās skaidrojams ar lejaslatviešu literārās valodas ietekmi. Uļanovskas pasaku valodā šāds skaidrojums neder, jo literārās valodas ietekme te ir maznozīmīga. Lai to parādītu, īsi aplūkošu divus „lejaslatviskuma“ indikatorus: vietniekvārda *viņš* un saikļa *un* lietojumu.

Kaut arī īstais trešās personas vietniekvārds latgaliešu valodā ir *jis*, daudzos latgaliešu valodas paveidos tam blakus lieto arī *viņš*. Visvairāk to sastop ziemeļu izloksnēs, kā arī vecākajā rakstu valodā. Arī Skrindas gra-

matikā personas vietniekvārdi („personas wòrdi“) uzskaitīti šādi: *es, tu, jīs, jej* (*wiņš, winia*), *mes, jyus, jì, jòs* (Скринда 1908: 35). Viļānu izloksnei šis vārds tomēr nav raksturīgs. Visā korpusā to atrodam tikai 9 reizes, turklāt tikai 4 dažādās vārdformās, proti, 6 reizes lietota vīriešu dzimtes daudzskaitļa forma *wini*, pa vienai reizei formas *winim* (v. dz. dsk. datīvs), *winis* (s. dz. dsk. nominatīvs), *winia* (s. dz. vsk. nominatīvs). Salīdzinājumam: vārdforma *jis* lietota 1219 reizes, forma *jej* — 919 reizes, forma *ji* — 330 reizes. Tātad var secināt, ka vārda *viņš* (*wińsz*) lietojums Uļanovskas pasakās ir izņēmums, varbūt daļēji skaidrojams ar vienas teicējas valodas īpatnībām (4 no 9 gadījumiem sastopami 1. un 2. pasakā). Interesants var būt fakts, ka 8 gadījumos no 9 vārds lietots daudzskaitlī. Pētot vietniekvārdus senos latgaliešu rakstos, arī Anna Stafecka ir secinājusi, ka vārda *viņš* lietojums daudzskaitlī dominē (Стафецка 1989: 111–112). Var izvirzīt tēzi, ka lejaslatviešu vietniekvārds *viņš* latgaliešu valodā „ielien“ vispirms daudzskaitlī.

Vēl retāk nekā *viņš* (*wińsz*) korpusā sastopams lejaslatviešu saiklis *un* latgaliešu *i* vietā: atrasti tikai 3 gadījumi (bet *i* parādās 3029 reizes!). No tiem 2 reizes *un* parādās nobeiguma formulā:

(12) *I eš kozos bieju, ježu un dzieru..* (U: 301 un 406)

Šādas formulas, tāpat kā pasaku sižeti, viegli ceļo no vienas tautas, no vienas valodas uz citu. Iespējams, līdz ar to izplatās arī vārdi un konstrukcijas.

3. Pasaku valoda: žanram tipiskas konstrukcijas

Uļanovskas pasakas veido specializētu korpusu: visi teksti ir viena žanra. Līdz ar to mums ir dota iespēja pētīt konstrukcijas un konstrukciju lietojumu, kas ir raksturīgi tieši šim žanram, kas ir saistīti un ko var skaidrot ar citām pasaku ka žanra īpašībām. Tātad — kāda ir pasaku gramatika? Aplūkošu trīs jomas, kur to var redzēt.

3.1. Darbības vārda laiki stāstījumā

Deskriptīvās gramatikās darbības vārda vienkāršo laiku lietojumu parasti skaidro tā, ka tie norāda uz darbības norisi pagātnē, tagadnē vai nākotnē atbilstoši runas situācijai. Pasakās darbība vienmēr norit kādā nekonkrētā, bieži mistiskā pagātnē, tomēr stāstījumā lieto ne tikai vienkāršo pagātni, bet arī vienkāršo tagadni un vienkāršo nākotni. Tātad laika formām bez norādes uz absolūto laiku ir arī citas funkcijas, un tās šajā žanrā

parādās īpaši spilgti⁷. Šeit gribētu ieskicēt tikai dažas laika formu lietojuma tendences korpusā. Lai sīkāk noskaidrotu visas to funkcijas, ir vajadzīgs daudz apjomīgāks pētījums.

1. Sevišķi pasaku sākumos vienkāršo pagātņi lieto, aprakstot situāciju vai notikumus, kas ir pasakas fonā: kas bijis vai noticis pirms tam, par ko tagad tiks stāstīts. Par pašiem aktuālajiem notikumiem turpretī tiek stāstīts teikumos, kuros izteicējs ir vienkāršajā tagadnē. Piemēram, 3. pasaka („Ap wistieniu“) sākas šādi:

(13) *Turieja sajminiks winu win wistieniu wyss klawâ i-špid's, na lajdia jos ora* ^[fons]. *It gajlejts pa cielu i riadz, ka jej tup iz luga i soka taj: „Iz-sit', wištienia, styklu i ej ar manim pacielu, diel tam, ka ziamia dâg!...“ Jej iz-syt styklu i it ar gajli i satiejk ji dziarwi..* (U: 242)

Šajā piemērā pirmajā teikumā dots fons, bet otrajā teikumā jau sākas stāstījums par aktuāliem notikumiem. Tendence lietot vienkāršus laikus šādā funkcijā ir ļoti izteikta, vairums pasaku sākas šādā veidā. Ievads — fona apraksts — var būt vienu vai vairākus teikumus garš, bet reizēm tas arī ir ļoti īss, aptverot tikai divus vārdus, kā šādā piemērā (14. pasaka, „Ap duraku“):

(14) *Bieja duraks* ^[fons], *idams jis pa cielu, atrun naūdys kapiejku i klidz: Kab wajrok! kab wajrok!* (U: 264)

2. Retāk korpusā sastopams modelis, kur fons tiek dots, lietojot salikto pagātņi, bet aktuālus notikumus apraksta teikumi ar vienkāršo pagātņi. Piemēram, 2. pasaka („Ap kazieniom“):

(15) *Bieja dziejwojuszi wiećs ar wiaci* — ^[vispārīgs fons]
tiej wiacia iz-goja ora nakti, miejztu — ^[notikums]
i muszeņ ji saza-najdawojuszi bieja, pa tam, ka ^[nākamo notikumu fons]
wiećs pa-jemia i ajz-miata durs piec wiaciś. ^[notikums] (U: 239)

Ja fona aprakstā lietots darbības vārds *byūt* eksistences vai saitiņas nozīmē, tad saliktās pagātnes vietā lieto darāmās kārtas pagātnes divdabi bez palīgvārda, piemēram, *bieja biejuszi* vietā lieto *biejuszi*. Tas varētu būt skaidrojams ar vēlmi vairīties no divu vārda *byūt* formu savienojuma, jo ar visiem citiem darbības vārdiem palīgvārds vienmēr tiek lietots. Piemērs ir 30. pasaka („Ap trejs mosys“):

⁷ Par vienkāršās tagadnes un pagātnes lietojumu lietuviešu pasakās sk. Cotticelli-Kurras (2000), kur arī aplūkota teorētiskā literatūra par šo tēmu. Par fonu (backgrounding) un aktualizēšanu (foregrounding) kā universāliem stāstījuma veidošanas principiem un to gramatiskajām izpausmēm dažādās valodās sk. Hopper (1979).

- (16) *Biejuszi motiaj trejs miejtyš, — wysis trejs saza-ladas i goja iz ružu dorza doncot'. Da-skriñ pujszkins i soka taj iz wacoku mosu..*
(U: 321)

Šajā piemērā redzami pat trīs līmeņi: pirmais — vispārīga situācija (kādai mātei bija trīs meitas), otrais — aktuālā situācija (viņas gāja uz rožu dārzu...), kas savukārt ir fons nākamajiem notikumiem (pieskrēja puisis un teica...), par kuriem tiek stāstīts, lietojot vienkāršo tagadni. Līdzīgi ir arī iepriekšējā piemērā (2. pasaka „Ap kazieniom“), tikai tur ievads ir garāks, aktuālie notikumi sākas tikai trešajā teikumā, kur vienkāršo pagātni no-maina vienkāršā tagadne:

- (17) *A wiacia nu goja sieu pacielu i jej it, it, i-it miezâ — wieras, ka ustobienia stoū miezâ wydâ — i-it jej tymâ ustobieniâ i wieras, ka..*
(U: 239)

3. Vienkāršo nākotni stāstījumā lieto, runājot par iecerētu, bet vēl ne-notikušu darbību, par to, kam kāds sagatavojas, ko kāds taisās darīt⁸. Parasti šādos teikumos parādās arī partikula *jaū*. Lūk, divi piemēri, kuros var arī redzēt iepriekš aprakstītās vienkāršās pagātnes un vienkāršās tagadnes funkcijas:

- (18) *Bieja diūpaćmit žydu i wysi goja pulka, — [fons]
it ji i da-it pi upis, [aktuāli notikumi]
nū i maūšš ji wysi jaū, — [iecerētā darbība]
a ti driczi bieja, na upia. [fons] (U: 257)*
= ‘viņi taisās peldēt / grib peldēt (pāri upei)’

- (19) *suniejts iz-platia muti, jaū kaczejts miašš mutiâ gradzynu — kaj jis miatia, krejt gradzyns jiūrôs i nu-šlejkst! (U: 343)*
= ‘kaķītis taisījās mest gredzenu (sunim) mutē’

Dažas reizes korpusā finītā verba vietā šajā funkcijā lietots darāmās kārtas nākotnes divdabis, piemēram:

- (20) *A tys jaūns kienińcz sa-swotoja soūu kieniniejtī, jaū ženieszkys i syūta piec Aleksandri, taj braūć iz kozom. (U: 421)*
= ‘taisījās apprecēt (savu princesi)’

Taču pārsvarā darāmās kārtas nākotnes divdabi lieto citā funkcijā — varoņu runu attēlojumā, kam ir veltīta nākamā apakšnodaļa.

⁸ Par šo vienkāršās nākotnes funkciju latviešu valodā sk. arī Endzelin (1922: 747); Endzelīns (1951: 966).

3.2. Varoņu runu attēlojums

Pasaku tekstos ļoti svarīgu vietu ieņem varoņu runas attēlojums. Blakus vēstījumam, kurā dzirdam stāstītāja balsi, tas ir otrs galvenais stāstīšanas paņēmiens, būtiska pasaku teksta veidošanas tehnika. Stāstītājs atkāpjas, un mēs dzirdam tēlu balsis. Stāstīdams teicējs var atveidot dažādus tēlus, ar prosodiskiem līdzekļiem (intonāciju, balss pacelšanu utt.) katram tēlam dialogā dodot savu īpatnēju balsi, kas atšķiras no neitrālās stāstītāja balss. Ja pasaka ir uzrakstīta, grafiskie līdzekļi (pēdiņas, kols, domuzīme) lasītājam signalizē par balss maiņu. Bez tam ir arī leksiski un gramatiski līdzekļi, ar ko atšķir tēlu balsi no stāstītāja balss. Uļanovskas pasakās ļoti regulāri varoņu balsu attēlojumā izmantoti divi šādi līdzekļi:

- 1) divdabis izteicēja funkcijā finīta verba vietā,
- 2) logoforiskais pronomens *szys*, kas norāda uz attēloto runātāju (tēlu, kura balsi dzirdam).

Abus līdzekļus parasti kombinē, kā redzams šajā piemērā no 53. pasakas („Ap Ziernieji“); piemērā teikumi, kas pieder stāstītāja balsij, ir kursīvā:

- (21) *Igoja wydâ, a ti jaũ bažnijckungs soka taj: „Stoj pi mania par kołpu!“ — Jis soka taj: „Stoszkys jaũ pi tiewa!“ — „A cik ta tu moksys jimsi iz gods?“ — „Szys dorgi na jimszkys nu tiewa, bažnijckungs!“ — „Nu, cik tu jimsi nu szo?“ — „A ku ta szys nu tiewa jimszkys? Ka atdziejwoszkys jaũ godu, iszkys iz satu, tu mañ pibiersi tu capuri naũdys i winu majsieniu mañ rudzu i utru mižu!“ — A jis dumoj, tys bažnijckungs: „Kas itys ir mañ pibiert' jam tus diũ majsieñcz i tu naũdys capuri?“ — Nu, jis soka: „Łabi, szys tieũ ajzmokszkys, tolki dziejwot' jaũ!“ (U: 467)*

Divdabja kā izteicēja lietojums attēlotajā runā sastopams arī citos latviešu valodas paveidos, tāpat lietuviešu valodā. Parasti to apzīmē ar terminu atstāstījuma (vai atstāstāmā) izteiksme jeb modus relativus. Taču raksta autores pētījumi liecina, ka Uļanovskas pasakās divdabjiem ir mazliet cita funkcija un arī citas īpatnības nekā, piemēram, atstāstījuma izteiksmei lejaslatviešu literārajā valodā (sīkāk sk. Nau I).

Pirmkārt, varoņu runas attēlojums nav gluži tas pats kā atstāstījums. Teicēja nevis norāda, ka par kaut ko ir uzzinājusi no citu cilvēku teiktā vai rakstītā, bet atšķir tēlu balsis no stāstītāja balss. Teikumos, kas pieder pie stāstītāja balss, nelieto divdabi, bet finīto verbu, pat kontekstos, kas it kā „prasa“ atstāstījuma izteiksmi, piemēram:

- (22) *Soka waci laũd's, ka na-war piertî gulat', diel tam, ka, soka, ti walns bidiej.* (U: 313)

Uz atstāstījumu (šaurākajā nozīmē) šeit norāda nevis darbības vārda forma, bet teikuma sākums un iespraustais vārds *soka*.

Otrkārt, divdabja lietojums attēlotajā runā Uļanovskas pasakās nenozīmē, ka tā ir netiešā runa. Var šaubīties, vai tradicionālais iedalījums tiešajā un netiešajā runā šajā gadījumā vispār der (jāatceras, ka šie jēdzieni valodniecībā izveidojušies sakarā ar literāro rakstu valodu analīzi, bet runātās valodas paveidu aprakstā tos var lietot tikai nosacīti). Ja tomēr pieņem šo iedalījumu, tad jākonstatē, ka Uļanovskas pasakās divdabjus lieto abos veidos. No nākamajiem diviem piemēriem pirmais uzskatāms par tiešo runu, bet otrais — par netiešo.

(23) *It, it ji otkon, satiejk wucynu, — soka wucyns: „A kur jiūs iszkusysz?“* (U: 242)

(24) *i wajcoj iz ju, woj klaūšieszkys? — Jis soka, ka klaūšieszkys!* (U: 360)

Šķiet, ka arī šī izlokšnes īpatnība ir viena no tām, kas krājuma „Latviešu pasakas un teikas“ redaktoram izraisīja raizes. Jau agrāk minētajā pasakā „Ap trejs mosas“, resp. „Trīs māsas velnam par sievām“ atrodama vieta, kur redaktors raksturīgu divdabi ir aizvietojis ar finīto verbu:

Origināls: *Jej iskoj jam gołwu, a jis soka taj: „Kas tia ir, ka śmird kriściejta cyłūaka smoka? Woj tu bieji ti?“ — Jej soka: „Na biejusia!“* (U: 322)

LPT: *Jej īskuoj jam golvu, a jis soka tai: „Kas tja ir, ka smird kristjeita cylvāka smoka? Voi tu bjeji ti?“ Jei soka: „Nabjeju.“*

(<http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/gr03/0300708.htm>)

Uļanovskas pasaku valodas fakti ir nozīmīgi atstāstījuma izteiksmes izcelsmes noskaidrošanai, kā arī pētījumos par evidencialitāti un modalitāti.

Ar terminu *logoforiskais pronomens* vispārīgajā valodniecībā apzīmē vietniekvārdu, kas norāda uz attēlotās runas autoru⁹. Latvijā termins vēl nav pierasts, taču pati parādība ir zināma jau sen (sal. Endzelin 1922: 394; Endzelīns 1951: 536). Uļanovskas pasakās (un arī citās latgāliešu izlokšnēs) vietniekvārdu *szys* kā logoforisko pronomenu lieto ļoti regulāri gan tiešajā runā (sk. piemērus (21) un (25)), gan netiešajā runā (26).

⁹ Terminu valodniecībā ieviesis franču valodnieks Claude Hagège, aprakstot Āfrikas valodu faktus; sīkāk par šo parādību ar piemēriem no augšzemnieku izlokšnēm sk. Nau (2006).

(25) *A lopsa soka taj: „Wial szej iszkiejtia kumus!“* (U: 281)

(26) *Jej soka klusieniom, ka szej slutu nawa, ar ku piartis!* (U: 314)

Attēlotajā runā, kur lietots logoforiskais pronomens ar norādi uz attēloto runātāju, trešās personas vietniekvārds *jis* norāda uz citu, runas aktā nepiedalošos personu, bet uz attēloto klausītāju norāda otrās personas vietniekvārds. Tas labi redzams šajā piemērā, kur velns (runātājs) strīdas ar kūmu (klausītāju) par puisī:

(27) *I soka jis bortis par ju, szys [= velns] na pa-duš tieū [= kūmam] ju [= dēlu], szys [= velns] na grib toušys [= kūma] naušdys!* (U: 364)

Neskatoties uz parādības regularitāti un izplatību Latgales izloksnēs, deskriptīvajās latgaliešu gramatikās tā netiek minēta. Gramatikās vietniekvārds *szys* tiek uzskatīts par norādāmo vietniekvārdu, vienā grupā ar *tys* un *itys* — piemēram, Kossowski (1853: 13): „zaimki ukazujące: *Jys* v. *winsz* on, *szys*, *Itys*, *Tys* ten“; Skrinda (1908: 35): „aizròdējuma [wìtnika wòrdi]: *šis*, *šej*, *šitys*, *šitej*; *tys*, *tej*, *winiajs*, -ò“. Korpusa dati tam neatbilst: Uļanovskas pasakās *szys* netiek lietots kā norādāmais vietniekvārds, bet tikai par logoforisko pronomenu, vienīgi vārds *szudin* un vienreiz (U: 393) sastopamā vārdkopā *da szo lajka* vēl liecina par to, ka kādreiz *szys* ir bijis norādāmais vietniekvārds. Taču arī gramatiku autori apzinājuši šo vārdu lietojumu attēlotajā runā — par to liecina citā kontekstā dotie piemēri. Tā Bukša un Placinska gramatikā tiek doti šādi tiešās un netiešās runas piemēri: *Jys sacēja (zeimojūtīs uz sevi): „Es tū izdareišu“*, un: *Jys sacēja, ka šys tū izdareišūt. (Runoj cyta persona par sevi)* (Bukšs & Placinskis 1973: 260). Skrindas gramatikā *szys* parādās atstāstījuma izteiksmes formu tabulās, kur paraugs ir: *es asūt, tu asūt, szys, szej asūt, mes asūt, jyus asūt, šī, šòs asūt...* (Скринда 1908: 46 un citur).

3.3. Darbības vārdu ķēdes

Pēdējā pasakām raksturīgā parādība, kuru es šajā rakstā vēlos kaut mazliet aplūkot, ir darbības vārdu ķēdes, kādas ir redzamas šajos piemēros:

(28) *Saza-jemiaš i nu-goja! Goja, goja, at-goja iz mistu, jaūnâ satâ i-goja i prosas por-gulat'* (U: 371)

(29) *Łajzas jis i it, it iz miežu, da-it da tus zornu, pa-jem, i-liń wydâ, — a wykłs it, riadz ka zornys, giūn i ap-ad!* (U: 297)

Uzkrītošais darbības vārdu daudzums vienā teikumā daļēji skaidrojams ar pasakām raksturīgo tendenci vienā teikumā minēt vairākas, sevišķi viena varoņa veiktas darbības, kas tieši seko cita citai. Taču svarīgāks šķiet

cits princips: viena un tā pati darbība tiek izpausta ar vairākiem darbības vārdiem. Šajā sakarā varam izšķirt divus paņēmienus:

- 1) vārda dubultojs: viens un tas pats darbības vārds tiek atkārtots, ieskaitot gadījumus, kur vārdi atšķiras tikai ar priedēkli (*goja, goja, at-goja*);
- 2) viena darbība apzīmēta ar diviem atšķirīgiem darbības vārdiem (*pa-jem, i-liń; giűn i ap-ad*).

Pirmajam paņēmiemam der darbības vārdi, kas apzīmē ilgstošu darbību, piemēram: *jis ar, ar da wokora jaű* (U: 269), *Ji dumoj, dumoj* (U: 361); sevišķi bieži tiek dubultots vārds *it*. Vienkāršs vārda dubultojs norāda darbības ilgumu. Turpretī ar priedēkļiem var akcentēt darbības sākumu un beigas, tādā veidā sadalot vienu darbību uz vairākiem darbības vārdiem. Piemēram, nākamajā piemērā viena notikuma („viņi gāja pie puīša vecākiem“) apzīmējumam lietoti četri darbības vārdi:

(30) *i nu-goja, — goja, goja, da-goja pi jô tawa ar moti.* (U: 436)

Ja teksta mērķis būtu ziņot par kādu notikumu, tad šeit varētu runāt par liekvārdību — to pašu informāciju varētu taču izpaust vienkārši šādi: *i da-goja pi jô tawa ar moti*. Taču pasaku mērķis nav informēt klausītāju, bet izklaidēt viņu, saistīt viņa uzmanību, likt viņam just līdzī varoņiem. Atkārtojot vārdus, teicēja palēnina stāstījumu un saista klausītāja uzmanību.

Līdzīgs efekts ir arī otram paņēmiemam, kur pirmajam no diviem saistītiem darbības vārdiem nav (vai ir ļoti maz) leksiska saturs. (28) un (29) piemērā vārdiem *lajstis* un *saza-jemt* ir līdzīga funkcija kā priedēkļiem: tie norāda uz darbības sākumu. Tā vārdu savienojums *saza-jemias i nu-goja* apzīmē to pašu kā *nu-goja* vien, bet pirmais vārds akcentē darbības sākumu un varoņa apzinātu rīkošanos. Kaut arī formāli šie divi darbības vārdi ir sakārtoti, tomēr semantiski pirmais ir pakārtots otram. Šādas konstrukcijas sastopamas daudzās valodās, Eiropas valodās tās ir izplatītas jau no seniem laikiem un arvien rodas no jauna¹⁰. Uļanovskas pasakās visvairāk šajā funkcijā lieto vārdu *jimt (jemt)* vai *pa-jimt (pa-jemt)*:

(31) *Jej pa-jem, iz-slaűka tiejru, — pa-jem iz-kurinoj ciepli i pi-woriej jej aűt i posza pa-ad jej* (U: 239)

(32) *Leűniks jem, sa-skajta jus i soka..* (U: 258)

¹⁰ Pār attiecīgām konstrukcijām mūsdienu angļu valodā sk. Hopper (2002). Ģeogrāfiski un kultūras konteksta ziņā latgaliešu valodai tuvāka ir jidiša valoda, par ko ļoti interesants raksts ir Taube. Par modeļa „ņem un aiziet“ konstrukcijām un to izplatību visā Eiropā sk. Coseriu (1966).

(33) *Nu, ji pa-jemia, wylku nu-syta, odu nu-plasia, gališ pi-worieja i pa-jedia.* (U: 282)

Savienojumi ar *(pa)jimt* un *lajštiš* ir minēti arī Soidas darbā (1950: 84); autore piebilst, ka šīs konstrukcijas „atgādina krievu valodas konstrukcijas“ (Soida 1950: 85). Taču, manuprāt, mūsu priekšā nevis vienkāršs kalks, bet narratīviem tekstiem raksturīgs paņēmiens, ko šajā žanrā var atrast daudzās valodās. Noteikti ir vērts pētīt sīkāk, kādas īpatnības šīm konstrukcijām ir un kādu vietu tās ieņem tieši latgaliešu valodā.

4. Nobeigums

Stefanijas Uļanovskas pasakas valodniekiem piedāvā tik bagātu materiālu, ka atliek tikai konstatēt — jo vairāk to pēta, jo vairāk pētāmā atklāj. Šajā rakstā bija iespējams sniegt tikai pavisam nelielu ieskatu visā šai bagātībā. Apzinos, ka arī pētījumi, ko esmu iecerējusi veikt nākamajos gados, neizsmels šo materiālu.

Stāstot par pēdējos gados veiktiem un ieskicējot jautājumus tālākiem pētījumiem, vēlējos īpaši uzsvērt korpusa analīzes priekšrocības:

- pētot tekstus kā korpusu, var „noteikt gramatiku“ — saprast izloknes sistēmu un vērtēt atkāpes no tās neatkarīgi no normatīvām gramatikām;
- saistītu tekstu analīze ļauj izdarīt secinājumus par formu un konstrukciju lietojumu, par ko deskriptīvās gramatikās teikts pārāk maz;
- specializētajā korpusā aklājas noteikta žanra īpatnības, šeit — pasaku gramatika.

Priecātos, ja šis raksts mudinātu citus valodniekus analizēt latgaliešu tekstus — sevišķi tādus, kas ir uzrakstīti „taisni no teicēju mutes tīrā tautas valodā“.

Literatūra

Bukšs & Placinskis 1973 — M. Bukšs, J. Placinskis. Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vōrdneica. [Minchene], 1973.

Coseriu 1966 — E. Coseriu. ‘Tomo y me voy’: Ein Problem vergleichender europäischer Syntax’ // *Vox Romanica*, 25, 1966. — S. 13.–55.

Cotticelli-Kurras 2000 — P. Cotticelli-Kurras. Der Tempuswechsel in den litauischen Märchen // *Aspekte baltistischer Forschung* / Hrsg. von J. D. Range. Essen, 2000. — S. 69–88.

Endzelin 1922 — J. Endzelin. Lettische Grammatik. Riga, 1922.

Endzelīns 1951 — J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika. Rīga, 1951.

Hopper 1979 — P. Hopper. Aspect and Foregrounding in Discourse // *Discourse and Syntax* / Ed. by T. Givón. New York, 1979. — p. 213.–242.

- Hopper 2002 — P. Hopper. *Hendiadys and Auxiliation in English // Complex Sentences in Grammar and Discourse: Essays in Honour of Sandra A. Thompson / Ed. by J. Bybee & M. Noonan. Amsterdam, Philadelphia, 2002. — 145.–174. lpp.*
- Kossowski 1853 — *Gramatyka inflantsko łotewska dla uczących się języka łotewskiego ułożona przez Tomasza Kossowskiego. Ryga, 1853.*
- Leikuma 1993 — L. Leikuma. *Darbības vārds Krāslavas, Aulejas, Skaistas un Izvaltas izloksnē. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga, 1993.*
- Leikuma 2001 — L. Leikuma. *Par dažiem tagadnes un nākotnes aktīvajiem divdabjiem S. Uļanovskas pasakās // Valoda — 2001. Humanitārās fakultātes XI zinātniskie lasījumi. Daugavpils, 2001. — 32.–37. lpp. (pieejams Valsts valodas komisijas mājaslapā, <http://www.vvk.lv>; skatīts 2007. gada janvārī)*
- LPT — *Latviešu pasakas un teikas. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits, Rīga 1925–1937. (Izmantota LU MII sagatavotā elektroniskā versija: <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/>)*
- Nau 2006 — N. Nau. *Out of Africa: Logophoric pronouns and reported discourse in Finnish and High Latvian dialects // Acta Linguistica Lithuanica LV. 2006. — P. 55.–87.*
- Nau I — N. Nau. *Non-finite predicates as a voicing device in Stefania Ulanowska's Latgalian fairytales // Perspectives of Baltic Philology / Ed. by J. Niewulis-Grablunas et al. Poznań. (drukā)*
- Nau II — N. Nau. *Modality in an areal context: the case of a Latgalian dialect // New insights into grammaticalization and language contact / Ed. by B. Wiemer et al. (sagatavošanā)*
- Soida 1950 — E. Soida. *Izloksnē uzrakstīto Viļānu pasaku valoda. Diplomdarbs, LVU. Rīga, 1950.*
- Stafecka 2003 — A. Stafecka. *Stefanijos Ulanovskos tautosakos rinkinio tarminės ypatybės (patarlės ir priežodžiai) // Kazimiero Jauniaus 155-osioms gimimo metinėms. Konferencijos pranešimų tezės. Vilnius, 2003. — 57.–59. lpp.*
- Taube — M. Taube. *Verbal hendiadys in Yiddish // Yiddish and Typology / Ed. by N. Jacobs et al. (sagatavošanā) (pirmspublikācijas versija pieejama interneta lapā: http://ling.huji.ac.il/Staff/Moshe_Taube/docs/Hendiadys.pdf (skatīts 01.09.2008))*
- Ulanowska 1895 — S. Ulanowska. *Łotysze Inflant polskich, a w szczególności gminy Wielońskiej, powiatu Rzezyckiego. Obraz etnograficzny. Część III. II Baśnie // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. T. XVIII. Kraków, 1895. — p. 236.–474.*
- Скринда 1908 — А. Д. Скринда. *Латышская грамматика летгальского наречия. Санкт-Петербург, 1908.*
- Стафецка 1989 — А. Стафецка. *Система местоимений в памятниках латгальской письменности (1753–1871) // Верхнелатышский диалект / Отв. ред. А. Б. Брейдак. Рига, 1989. — с. 100–142.*

On the Grammar of Stefania Ulanowska's Latgalian Fairytales

Stefania Ulanowska's collection of fairytales documents an authentic dialectal variety of late 19th century Latgalian. With a total of about 52,360 word-forms the material is well suited for linguistic corpus analysis, especially regarding features characteristic of oral narratives. The paper presents results of the author's previous research on these texts and sketches problems for further investigations. Phenomena discussed include expressions of necessity (concurrence of the synthetic debitive and the construction with a modal verb), backgrounding and foregrounding by tense forms, the use of participles and logophoric pronouns in represented speech, and verb chaining (reduplication and verbal hendiadys).

NICOLE NAU
naunicol@amu.edu.pl

Instytut Językoznawstwa, Zakład Bałtologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

al. Niepodległości 4
Poznań, PL 61-874, Polska

Vera Daškeviča — ievērojama latgaliešu valodas metodiķe Padomju Krievijā

Vera (Veronika) Daškeviča ir izcila latgaliešu kultūras darbiniece, kura būdama ne tikai skolotāja, bet arī tulkotāja, redaktore un autore, savu dzīvi veltījusi vispārējai latgaliešu kultūras attīstības līmeņa celšanai. Veras Daškevičas kā ievērojamas latgaliešu valodas metodiķes un kultūras darbinieces darbībai un dzīves gājumam pievērsušies tādi Latgales vēstures pētnieki kā Miķelis Bukšs (Bukšs 1965: 226–227; 1976: 683–684), Pēteris Zeile (Zeile 2006: 548–549), Antons Anspaks (Anspaks 1993: 3), viņi V. Daškeviču min starp citiem ievērojamiem tā laika Latgales kultūras darbiniekiem. V. Daškevičas biogrāfija publicēta arī nesen izdotajā grāmatā (Paukšte u. c. 2008: 138), tomēr jaunu ziņu tajā ir maz. Kopumā ziņas par pedagoģes dzīvi ir trūcīgas un daudzi fakti par viņas gaitām paliek neizzināti, tātad — būtu turpmāk pētāmi.

Nav īsti skaidri Veras Daškevičas dzimšanas gads un vieta. Kultūr vēsturnieks Pēteris Zeile (Zeile 2006: 548) raksta, ka Vera Daškeviča dzimusi Preiļu rajonā, Silajāņu pagasta Riebiņos 1897. gadā. Agrākos pētījumos vēsturnieks Miķelis Bukšs min 1898. gadu (Bukšs 1976: 683), šo pašu gadu min arī Bronislavs Spūlis (Anspaks 1993: 3). Novadpētnieks Antons Anspaks jaunākajos pētījumos izsaka varbūtību, ka Daškeviča, iespējams, dzimusi Pēterburgā. Nereti personu cilmi, izcelšanās vietu ir iespējams noskaidrot pēc vecākiem dokumentiem. Šādu ceļu gājis arī A. Anspaks, kurš raksta: „Pēc Preiļu un apkārtējo katoļu draudžu metriku grāmatām redzams, ka cilvēki ar uzvārdu Daškevičs 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā dzīvojuši Preiļu, Jasmuižas, Vārkavas, Kapiņu un Višķu pagastos, bet izskatītajos dzimušo reģistros laikā no 1896. līdz 1902. gadam Vera Jāņa m. Daškeviča nav minēta (..). 1930.–40. gados Preiļos, Zaļajā ielā 21 dzīvoja un 1942. gadā mira kalējs Jānis Daškevičs (dz. 1864. g.). Iespējams, ka viņš ir Daškevičas tēvs. Viena Daškeviču ģimene 1930. gados dzīvoja Jasmuižas pagasta Teklenpolē. Iepriekš teiktais liek domāt, ka V. Daškevičas saknes meklējamas, visticamāk, Preiļu pagastā vai arī kādā citā pagastā, kas tagad ietilpst Preiļu rajonā. Te varbūt viņa arī dzimusi, tikai pirms 1896. gada. Nav arī izslēgta iespēja, ka viņa dzimusi Pēterburgā laikā, kad viņas vecāki no Preiļu novada bija uz turieni pārcēlušies.“ Pēte-

ris Zeile par turpmāko pedagoģes dzīves gājumu raksta, ka V. Daškeviča izglītību iegūst Preiļu tautskolā 1911.–1915. gadā, pedagoga izglītību — Pēterburgā (Zeile 2006: 548), tajā pašā laikā Antons Anspaks min tikai Pēterburgu, kur iegūta izglītība un uzsāktas skolotājas gaitas. Par turpmākajām V. Daškevičas gaitām publikācijās sniegtā informācija sakrīt, proti, no 1917. līdz 1918. gadam viņa strādājusi par skolotāju Preiļu tautskolā, tad kādu laiku par Viļānu apriņķa skolu instruktori. Jāmin, ka pedagoģe kopā ar citiem kultūras darbiniekiem — V. Seili, F. Brici, S. Brici, M. Keiču, M. Ezupāni, M. Grebežu, L. Sudnieci, E. Vēžinieci, J. Loču, A. Dirvāni — 1917. gadā dibina Latgaliešu skolotāju savienību, kas tā paša gada 15.–16. aprīlī Rēzeknē rīko pirmo Latgales skolotāju konferenci. Līdz Latvijas brīvvalsts proklamēšanai šī savienība rūpējas par Latvijas daļu apvienošanas, nacionālu skolu dibināšanu (Anspaks 1993: 3). 1917. gada vasarā V. Daškeviča piedalās divus mēnešus ilgajos skolotāju sagatavošanas un kvalifikācijas celšanasursos, 1918. gadā — kopā ar Valeriju Seili un Ūdri — Latvijas skolotāju otrajā kongresā Tartu, Igaunijā.

Kopš 1920. gada V. Daškevičas darbība rit Krievijā, kurp viņa dodas laikā, kad Latgalē krīt lielinieku vara. Krievijā viņa strādājusi kooperatīvajā latviešu kultūrizglītības biedrībā „Prometejs“ kopā ar tādiem kultūras darbiniekiem kā A. Začests, I. Kūkojs, A. Mežule, K. Mežulis, A. Eisulis (Zeile 2006: 549). „Prometejs“ aktīvi atbalstīja latgaliešu kultūras darbu, finansējot, piemēram, Latgaliešu teātri Ačinskā, piešķīra līdzekļus latgaliešu skolu vajadzībām, pašdarbības pulciņu olimpiādēm, konkursu rīkošanai. „Prometejs“ organizēja metodisko palīdzību skolām, izdeva kartes un globusus latviešu valodā, organizēja pārbaudes darbus. V. Daškeviča strādājusi arī šīs biedrības izdevniecībā „Prometejs“, kurā iznāk daudzas latgaliešu grāmatas. Nozīmīgs ir viņas kā pedagoģes darbs Krievijā, strādājot par skolotāju galvenokārt latviešu skolās. Viņa rūpējas par plašu skolu tīkla izveidi Krievijā dzīvojošiem latgaliešiem, ir sastādījusi mācību grāmatas, gramatikas, gādājusi par mācību metodiku latgaliešu skolām, aplūkojusi un pievērsusi uzmanību ar skolu saistītai problemātikai, publicējot aktuālus rakstus latgaliešu laikrakstā „Taisneība“ un žurnālā „Ceīņas Karūgs“.

Ziņas par Veras Daškevičas kultūras darbību sniedz tā laika periodika, īpaši žurnāls „Ceīņas Karūgs“. Būdama šā izdevuma redakcijas kolēģijas locekle, V. Daškeviča laikā no 1933. līdz 1937. gadam žurnālā publicējusi ne mazāk par 16 rakstiem, tostarp 10 rakstus par skolu darbību, 4 rakstus par pareizrakstības aktualitātēm, kopsavilkumu par kolektīvu dzīves atspoguļošanu avīzē „Taisneība“, mudinājumus kopt latgaliešu va-

lodu, latgaliešu grāmatu bibliogrāfija 1935. gadam u. tml. (sk. arī literatūras sarakstu beigās).

Savās publikācijās V. Daškeviča rūpīgi sekojusi līdzī latgaliešu skolu darbībai. Kā Latgaliešu skolotāju savienības biedre viņa labi pārzināja skolu vajadzības un bieži ieteica attiecīgus risinājumus, izceļot steidzamākos un nepieciešamākos darbus skolu attīstības veicināšanai. Piemēram, „Ceļas Karūga“ 1934. gada numurā (Daškeviča 1934, Nr. 7: 3) publicēti latgaliešu skolu uzdevumi jaunajā mācību gadā, kur galvenie būtu seši. V. Daškeviča uzsver, ka skolas attīstās straujāk, ja pastāv savstarpēja sacensība par labākiem sasniegumiem to darbībā, tādēļ latgaliešu skolām būtu nepieciešams „vysu sovu dorbu organizēt uz socialistiskās sacenseibas pamatim, nūslēgt sacenseibas leigumu ar kaimiņu skolu, storp skolotōjim, storp klasem un storp atsevišķim skolnīkim kotrā klasē“, lai ieinteresētu skolas piedalīties konkursā; vēlākos rakstos V. Daškeviča runā par godalgu piešķiršanu labākajiem (Daškeviča 1933: 56). Sacensību gars visos līmeņos palielinātu gan individuālu rezultātu uzlabošanu, gan pašu skolu līmeņa paaugstināšanu. Svarīgs uzdevums ir „padzilināt socialistiskū audzynōšonu skolā: vysur, kur skolotōjs ir komjaunīts vai partijas bīdris, organizēt pioneru pulceņu un pareizi nūstatēt pioneru dorbu“, tas palīdzētu audzināt skolēnos ētiskās vērtības, izpratni par materiālo pasauli, politiskiem notikumiem. Vēl ļoti svarīgs uzdevums, kas uzsvērts arī citos V. Daškevičas rakstos, ir „vysōs latgalīšu skolōs ar bārnim, kuri runoj latgaliski, nūsadorbōt vysūs prīkšmatūs latgalīšu volūdā un pa latgalīšu grōmotom. Latgalīšu bārnim krīvu volūdu pasnēgt tikai sōcūt nu ūtrō goda“. Skolotāja uzdevums ir „ceinētīs ar vysim spākim par tū, lai vysi skolas godu bāрни staigōtu skolā, lai naizlaistu nivīnas dīnas, lai mōceibu goda vydā naaizītu nu skolas“, lai to panāktu, V. Daškeviča rosina, pirmkārt, skaidrot vecākiem skolas nozīmīgumu, otrkārt, sodīt vecākus, kuri tomēr nelaiž bērnus uz skolu. Cits rakstā atgādinātais uzdevums ir praktisks, vajag „pasarypēt par tū, lai vysi skolas sējumi tyktu laikā nūvōkti, izkulti un nūlykti drūšā vītā. Lai nivīns gryuds, nivīna sakne nu skolas ražas naītu pazušonā“. Tā skolēnus visu gadu varētu nodrošināt ar siltām brokastīm, kas savukārt veicinātu labāku skolu apmeklētību. Sestais uzdevums atkal adresēts skolotājiem: „Pareizi jōnūorganizej un kōrteigi jōizvad vysu laiku skolotōju dorba planus, konspektus un jōapsprīž vaicōjums par tō vai cyta prikšmata pasnēgšonas metodem.“ V. Daškeviča uzsver, ka skolā nekas nedrīkstētu būt nejaušs, stundās jālieto noteiktas metodes un, mācot apgūstamo vielu, — rūpīgi izstrādāta sistēma. Vēlākos rakstos V. Daškeviča lielu uzmanību veltī tam, lai skolas censtos iesaistīt bērnus

dažādos pulciņos, lai ikviens bērns būtu kāda pulciņa dalībnieks. Rakstā „Atteisteisim pošdarbeibas mōkslu“ (Daškeviča 1936: 42) viņa runā par pulciņu daudzpusīgajām iespējām, mudina turpināt attīstīt savus talantus, kad stundas beigušās. Pedagoģe augsti vērtē dramatisko pulciņu lomu, jo, tajos darbojoties, var iepazīties ar literatūru, mākslu un vēsturi, skolēniem tāpat vajadzētu vairāk sacerēt, radīt literatūru mātes valodā, veidot skolas avīzes. Savukārt dejās vajadzētu mācīties nacionālās dejas un atteikties no klasiskā baleta, kas nav nepieciešams (Daškeviča 1935, Nr. 4: 42). Saprotais, pirmajā vietā skolēniem būtu jābūt mācībām un tikai pēc tam darbībai pulciņos. Viņa arī norāda, ka nepieciešams visus trūcīgos bērnus apgādāt ar drēbēm un mācībām nepieciešamām lietām. Pedagoģe atkal un atkal uzsver, ka nekad nedrīkstētu apstāties pie sasniegtā.

No publikācijām ir secināms, ka 20. gs. 30. gados V. Daškeviča, labi pārzinādama stāvokli Krievijas latgaliešu skolās, rūpīgi seko to darbībai, materiālajiem apstākļiem, sākot no grāmatām, beidzot ar skolu remontu un mēbeļu iegādi. Skolas tiek mudinātas censties gūt aizvien labākus rezultātus, no visām tiek pieprasītas detalizētas atskaites par paveikto, pedagoģe publicē konkursu rezultātus, minēdama konkrētas skolas, kurās darbs veikts nepietiekami. Nereti vājie sasniegumi ir neieinteresēto pašvaldību, skolotāju un vecāku „nopelns“. Kā viena no lielākajām problēmām latgaliešu skolās tiek norādīta nepieciešamība pēc latgaliešu valodas pasniedzējiem, kvalificētu skolotāju trūkums, jo „pat skolotoji veļ slikti zyna savu mōtes volūdu, runoj un roksta pa pusei kriviski, pilaisdami daudz klaidu teikumu izbyuves un pareizraksteibas ziņā, naprūt izmantōt dobas zineibu materiālus deļ antireligiozo dorba, namōk izskaidrot sabidriskus un politiskus nutykumus“ (Daškeviča 1933: 56). Nepieciešamība īsā laikā sagatavot daudzus skolotājus izskaidro pedagoģu zemo kvalifikāciju. Rakstā „Paceļsim latgalīšu volūdas zynōšonu“ (Daškeviča 1935, Nr. 6: 29) V. Daškeviča uzsver, ka „daudzi nu myusu školōtōjim nikod nūpītni un sistemātiski nav mōcējušis savu mōtes volūdu“, pie tam trūkstot arī latgaliešu valodas plaša, dziļa, sistemātiska kursa — latgaliešu valodas gramatikas un sintakses. Nav grāmatu, no kurām jaunajiem pedagoģiem mācīties. Lai ilustrētu pedagoģu nepietiekamo dzimtās valodas prasmi, V. Daškeviča publicē fragmentus no skolotāju iesūtītajām vēstulēm, turpat labodama piemēru kļūdas, kuru nav maz. Vēl nopietnāka problēma bijusi tā, ka vairums skolotāju priekšmetus skolā turpināja mācīt krieviski. Latgaliešu skolotāji aizbildinoties ar latgaliešu grāmatu trūkumu, vadot stundas krieviski savu latgaliešu valodas vājo zināšanu dēļ (Daškeviča 1935, Nr. 6: 29). V. Daškeviča uzsver, ka, pat ja nav grāmatu latgaliski, nodarbī-

bas tik un tā ir jāvada latgaliski. Tāpat rakstā tiek pārmests Ačinskas Pedagoģiskajam tehnikumam, kurš nav darījis pietiekami, lai visiem priekšmetiem būtu sagatavoti skolotāji latgalieši, lai tehnikums būtu simtprocentīgs latgaliešu pedagoģiskais tehnikums. Pedagoģe vērs uzmanību arī uz skolotāju zemo dzīves līmeni, nelielajiem ienākumiem, kas nestimulējot skolotāju veikt darbu augstākā kvalitātē.

Vera Daškeviča sniegusi daudzus vērā ņemamus ierosinājumus, kā mācību programma uzlabojama, publicēti vairāki raksti ar pedagogiem adresētiem piemēriem skolēnu praktiskai mācīšanai. Tā, piemēram, metodikas un didaktikas jautājumiem veltīts raksts „Latgalīšu volūdas mōceibas metodika“ (Daškeviča 1934, Nr. 9: 31), kurā autore piedāvā veselu mācīšanas modeli, kā un kādā sarežģītības pakāpē katrai klasei būtu jā mācās apgūstamā viela, kādi piemēri būtu dodami, kā tie izskaidrojami. „Školas vyssvareigōkajš uzdavums ir: īmōcēt pareizi skaitēt, rakstēt un runēt. Kotra nu itom zynōšonom pīprosa, lai tyktu izvasta vasala dorba sistēma pi kotra nu itim vaicōjumim, lai dēļ kotra nu jim tyktu izstrōdōta atsevišķa apmōcēšonas metode“. Tas nepieciešams, lai radītu bērnos pilnīgu izpratni par to, ko mācās. Pieredzes bagātās pedagoģes sagatavotais detalizētais apraksts varēja būt liels atbalsts tālaika skolotājiem.

Rakstā „Dorbs ar volūdas daļom“ (Daškeviča 1935, Nr. 1: 49–52; 1935, Nr. 2: 43–47) skolotājiem tiek doti norādījumi, kā mācīt latgaliešu bērnus 1., 2., 3. un 4. klasē, izmantojot grāmatas „Latgalīšu volūdas mōceiba. I daļa“ un „Latgalīšu volūdas mōceiba. II daļa“. Rakstā sniegti konkrēti uzdevumi un paskaidrots, kā tos vislabāk veikt. V. Daškeviča uzsver, ka vielas apgūvē jāievēro sistēma, plānveidīgums, jāsāk ar vienkāršāku lietu izskaidrošanu, pakāpeniski pārejot uz sarežģītākām. Vispirms bērniem jāiemācās atšķirt lietvārdus, jāveido izpratne, uz kādiem jautājumiem kas atbild. Seko izklāsts par otras plaši izmantojamās vārdšķiras — darbības vārda — darināšanu, locīšanu. Turpinot aplūkoti salikteni, īpašības vārds, vietniekvārds, apstākļa vārds, skaitļa vārds, partikulas, prievārdi. Pedagoģe dod padomus, kā skolēniem palīdzēt labāk izprast apgūstamo vielu, atgādina, ka piemēri būtu jāizvēlas atbilstoši bērnu sarunām. Publikācijā iekļauts daudz praktisku norādījumu mācību stundu vadīšanā. Pieminētas arī grāmatās pieļautās drukas kļūdas, kuras skolotājam ir jālabo.

Gatavojoties plānotajai latgaliešu kultūras darbinieku apspriedei par latgaliešu pareizrakstību, 1934. g. V. Daškeviča publicē rakstu „Izkūpsim pareizraksteibu“ (Daškeviča 1934, Nr. 4: 30), kurā runā par jauninājumu iedzīvināšanu latgaliešu valodas pareizrakstībā, vajadzību jaunajās skolās

grāmatās stingri ievērot pareizrakstības noteikumus, jo „vysu leidz šam pastovušu latgališu volūdas pareizraksteibu tryukums ir tys, ka nivīna nu jom nav taida, kura byutu saskaņota ar dzeivu izrunu“. Ierosinājumi ir vērā ņemami: vajadzētu ieviest latgaliešu alfabētā jaunu burtu — skaņu, kas ir vidēja starp *e* un *a*, tādos vārdos kā, piemēram, *mēle*, tāpat vajadzētu lietot garumzīmi visos gadījumos, kad patskani izrunā gari — tas tuvinātu rakstu valodu runātajai. Tiek ieteikts lietot cieto *y* visos gadījumos, kur tas ir dzirdams, ne tikai vārda saknē, bet arī galotnē, piemēram, *oklys*, *gudrys*.

V. Daškeviča sagatavojuši pārskatu par avīzē „Taisneība“ publicēto latgaliešu kolektīvu darbības apskatu (Daškeviča 1934, Nr. 8: 45–55). Raksts palīdz objektīvāk vērtēt kolektīvo saimniecību stāvokli (cik graudu un siena no paredzētās normas tiek novākts, kādas tehniskās iekārtas tiek izmantotas, kā tiek prēmēti lauksaimnieki utt.). Tiek norādīts uz galvenajām problēmām kolektīvos: darbaspēka neracionāla sadale, nepilnīga kolektīvu attīstības programmas izskaidrošana, nolaidība, dzeršana.

No „Ceīņas Karūga“ rakstiem redzams, ka V. Daškeviča rūpīgi sekojusi latgaliešu skolu darbībai, objektīvi vērtējusi trūkumus un sasniegumus, stimulējot skolas tiekties pēc augstāka līmeņa. Viņa ir pārzinājusi ne tikai skolu dzīvi, bet latgaliešu kultūru kopumā, sekojusi līdzī norisēm kolektīvos un centusies celt vispārējo attīstības līmeni, raugot mainīt tautiešu attieksmi pret izglītību un darbu.

Pateicoties V. Daškevičas darbībai, Padomju Krievijā iznākušas daudzas latgaliešu skolas grāmatas (Bukšs 1965: 227; Flīgere, Lāce 1998). Liels devums ir pedagoģes izstrādātie mācību līdzekļi pamatskolai un nepilnajai vidusskolai: „Latgalīšu volūdas mōceības grōmota sōkuma školai“ (1934), „Ortografisku vyingrynōjumu krōjums sōkuma školai 2. klasei“ (1936); „Latgalīšu volūdas gramatika. 1. d.“ (1936), „Ortografisku vyingrynōjumu krōjums napylnōs vydsškolai 5. klasei“ (1937). Ne visas tās Latvijas bibliotēkās ir atrodamas, tā, piemēram, nav saglabājies „Ortografisku vyingrynōjumu krōjums. 3. d. Sōkuma školai 3. kl.“ (1936). V. Daškevičas sūtīts, galveno līdz 1937. gadam Krievijā latgaliski izdoto grāmatu saraksts aplūkojams Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto izdevumu un rokrakstu nodaļā (mikrofilma A96/N62), tomēr pilnīgāku pārskatu sniegušas Ē. Flīgere un L. Lāce (1998). Sarakstā norādītas 69 grāmatas, no tām daudzu grāmatu sagatavošanā un tulkošanā pedagoģe ir piedalījusies pati vai kā citādi sekmējusi to publicēšanu, nonākšanu līdz lasītājam. To skaitā ir kopā ar A. Eisuli sastādītā ābece „Orōju zeme“ (1926) un lasāmgrāmata „Dorbs“, jāpiebilst, ka pēdējai izdošanas gads uz vāka norādīts 1926., bet titullapā 1925. gads. Kopā ar A. Mežuli sastādīta

„Literaturas hrestomatija sōkuma skolai. 2. d. 4. kl.“ (1934), kā arī vairāki daiļdarbu, piemēram, A. Barto „Brōleiši“ (1936), stāstu krājuma „Bārnim par zvārānim“ (1936) un mācību literatūras — M. Grīsles „Matematika: Latgališu skolom“ (1928) — tulkojumi. Pedagoģe ne tikai gatavojusi oriģinālliteratūru, bet arī tulkojusi daiļdarbus latgaliski, jo savas literatūras latgaliešiem tajā laikā bijis ļoti maz un tā pati bieži bijusi tulkojumi.

V. Daškeviča ir veikusi arī citus kultūras darbus — vākusi materiālus par kolēģiem, piemēram, par literātu un pedagogu Izidoru Kūkoju (tas secināms pēc Nacionālās bibliotēkas arhīva materiāliem), rakstījusi recenzijas.

Pēteris Zeile „Skolotāju Avīzē“ publicētajā nekrologā (Zeile 1965) par V. Daškeviču raksta, ka pedagoģe savās vēstulēs izteikusi vēlmi atbraukt uz Latviju, bet nav paspējusi. Tāpat vēl daudzi citi iecerētie darbi saistībā ar latgališu skolu un kultūras līmeņa celšanu palika nerealizēti. 1937. gadā Veru Daškeviču apsūdzēja par buržuāzisko nacionālismu un nosūtīja uz Turkmenistānu, kur viņa, izciešot sodu, pavadīja 20 gadus. Soda izciešanas laikā viņa strādāja par Zolotanas vidusskolas skolotāju un vēlāk Kazahstānā kazahu bērniem mācīja krievu valodu. Pēc rehabilitācijas V. Daškeviča dzīvoja Tulas apgabala Aļeksinas pilsētā, kur mira 1960. gada 10. maijā (Anspaks 1993: 3).

Literatūra

- Anspaks 1993 — A. Anspaks. Ievērojamā latgaliete Krievijā // Novadnieks, 1993, Nr. 2. — 3. lpp.
- Bukšs 1965 — M. Bukšs. Latgali Sibīrijā // Acta Latgalica I. [Minchene], 1965. — 202.–238. lpp.
- Bukšs 1976 — M. Bukšs. Latgaļu atmūda. [Minchene], 1976.
- Flīgere, Lāce 1998 — Latviešu grāmata ārzemēs (1920–1940). Bibliogrāfisks rādītājs / Sast. Ē. Flīgere, L. Lāce. Rīga, 1998.
- Zeile 1965 — P. Zeile. Izcilas pedagoģes piemiņai // Skolotāju Avīze, 1965, Nr. 22.
- Zeile 2006 — P. Zeile. Latgales kultūras vēsture. No akmens laikmeta līdz mūsdienām. Rēzekne, 2006.
- Daškeviča 1933, Nr. 2. — V. Daškeviča. Īsaslēgsim skolu konkursā // Ceīņas Karūgs, 1933, Nr. 2. — 3.–7. lpp.
- Daškeviča 1934, Nr. 4. — V. Daškeviča. Izkūpsim pareizraksteibu // Ceīņas Karūgs, 1934, Nr. 4. — 31. lpp.
- Daškeviča 1934, Nr. 7. — V. Daškeviča. Latgališu skolu uzdevumi jaunajā mōceibas godā // Ceīņas Karūgs, 1934, Nr. 7. — 3.–4. lpp.
- Daškeviča 1934, Nr. 8. — V. Daškeviča. Kai atsaspīgeļoj Latgališu kolektīvu dzeive un dorbi avīzē „Taisneiba“ // Ceīņas Karūgs, 1934, Nr. 8. — 45.–54. lpp.
- Daškeviča 1934, Nr. 8. — V. Daškeviča. Kai latgališu skolas sasagatavōja uz šū mōceibas godu // Ceīņas Karūgs, 1934, Nr. 8. — 41.–44. lpp.

- Daškeviča 1934, Nr. 9. — V. Daškeviča. Latgalīšu valūdas mōceibas metodika // Ceiņas Karūgs, 1934, Nr. 9. — 31.–40. lpp.
- Daškeviča 1935, Nr. 1. — V. Daškeviča. Dorbs ar volūdas daļom // Ceiņas Karūgs, 1935, Nr. 1. — 49.–52. lpp.
- Daškeviča 1935, Nr. 2. — V. Daškeviča. Dorbs ar volūdas daļom // Ceiņas Karūgs, 1935, Nr. 2. — 43.–47. lpp.
- Daškeviča 1935, Nr. 4. — V. Daškeviča. Latgalīšu škoļņiku pošdarbeibas apskate // Ceiņas Karūgs, 1935, Nr. 4. — 39.–42. lpp.
- Daškeviča 1935, Nr. 6. — V. Daškeviča. Paceļsim latgalīšu volūdas zynōšonu // Ceiņas Karūgs, 1935, Nr. 6. — 29.–31. lpp.
- Daškeviča 1936, Nr. 1. — V. Daškeviča. Atteistēsīm pošdarbeibas mōkslu // Ceiņas Karūgs, 1936, Nr. 1. — 42.–47. lpp.
- Paukšte u. c. 2008 — Latgales kultūras darbinieki. 1. / Sast. J. Paukšte u. c. Rīga, 2008.

**Vera Daškeviča —
the Prominent Latgalian Language Methodologist in Soviet Russia**

Vera Daškeviča is a notable public figure in the Latgalian culture. She dedicated her life to Latgalian schools in Siberia in first half of 20th century. Vera Daškeviča had published approximately 16 articles during 1933–1937 in the Latgalian newspaper “Taisneiba” and in the magazine “Ceiņas Karūgs”. In publications she wrote about the issues being topical for Latgalian schools and culture. Vera Daškeviča also had many suggestions how to perfect subject syllabi and she published her practical recommendations. Vera Daškeviča has made a great contribution to the methodology of the Latgalian language teaching.

LAIMA PŪGA
laima.puga@gmail.com

„Vanagi“, Upmalas pagasts
Vārkavas novads, LV-5316, Latvija

Bērns runā latgaliski: vērojumi par valodas īpatnībām

Zināma patiesība ir — lai valoda varētu pastāvēt, ir jābūt cilvēkiem, kas tajā runā, turklāt cilvēkiem sava valoda ir jāatzīst par tik nozīmīgu mantu, ko ir vērts nodot nākamajām paaudzēm. Tātad — ir nepieciešams tajā sarunāties ar bērniem, lai veidotos jaunā paaudze, kurai dzimtā valoda atklāj savai tautai raksturīgo pasaules redzējumu. Kas pirms simt gadiem — latgaliešu pirmās inteliģences paaudzes laikā, kurai pieder arī pirmās latgaliešu gramatikas autors O. Skrinda, Latgales laukos bija pašsaprotami, mūsdienās kļūst aizvien retāka parādība: daudzas ģimenes saziņā ar bērniem cenšas lietot „pareizu“ latviešu valodu, māca to atvasēm arī tad, kad pašu runas prasme „pareizajā valodā“ nav nemaz tik laba. Kādas sekas tas atstāj uz bērna valodu, būtu cita pētījuma uzdevums.

Bērns apgūst un lieto valodu, kurā runā ģimenē. Bērnu valoda, valodas apguves process sen ir piesaistījis pētnieku uzmanību — pirmie vērojumi izteikti psihologu darbos jau 18. gs. nogalē. Latvijā bērna valodas pētījumi intensīvi attīstās kopš 20. gs. beigām, ir tapuši vairāki nozīmīgi darbi, kuros bērna valoda analizēta dažādos aspektos (Markus 2003, 2007; Vulāne 2006). Līdz tam bērna valodas pētīšanā daudz paveikusi Zviedrijā dzīvojušī valodniece V. Rūķe-Draviņa (Rūķe-Draviņa 1992, 1993).

Šajā rakstā aplūkotas to bērnu valodas fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības, kuri ģimenē un ārpus tās runā latgaliski. Raksta pamatā ir Daugavpils Universitātes studentes Ilonas Elisejevas bakalaura darbs „Bērna valodas īpatnības“ (2006) un raksta autore vākums 2008. gadā. Ir veikts neliels pētījums par trīs bērnu valodu vecumā no diviem gadiem līdz diviem gadiem un četriem mēnešiem.

Divi bērni — Aivis un Beāte — dzīvo Aglonas pagastā, bet Einārs — Rēzeknē. Ģimenēs sarunājas latgaliski, bet, tā kā pieaugušie (gan vecāki, gan vecvecāki) labprāt kopā ar bērniem skatās grāmatas un dažādus citus izdevumus, lasa nelielus fragmentiņus, skatās animācijas filmas, bērni gandrīz ik dienu dzird arī latviešu literāro valodu. Viens bērns no divu gadu vecuma apmeklē pirmsskolas izglītības iestādi. Lai arī bērnu novērošana un viņu teiktā pierakstīšana nav notikusi katru dienu, iegūtais vākums ir pilnīgi pietiekams, lai izdarītu noteiktus secinājumus par bērnu valodas iezīmēm norādītajā vecumposmā. Triju bērnu valodā ir saskatāms gan ko-

pīgais un atšķirīgais, gan arī pamanāma valodas prasmes uzlabošanās. Analizējot bērnu valodas fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības, iegūtais materiāls ir salīdzināts ar citu bērnu valodas pētnieku — valodnieku, psiholingvistu, psihologu — atzinumiem.

Fonētiskās īpatnības

Jādomā, katrā valodā ir skaņas, kuru izruna bērniem sagādā grūtības. Tādi grūti izrunājami līdzskaņi latgaliešu atvasēm ir *r* un *l*. Viens bērns vibrantu *r* vārdos konsekventi izlaiž un saka: *as atodu* ‘as atrodu’, *beju bānuduozā, pogobā* ‘beju bārnuduorzā, pogrobā’, *geida* ‘greida’, *jis kuoc* ‘jis kruoc’, *kūzeite* ‘krūzeite’, *maņ i ubis, as muoku ubt* ‘maņ ir urbis, as muoku urbt’, *upucs taidis* ‘rupucs taidis’, *ādu zieņus* ‘ādu ziernus’. Citi bērni šo līdzskani vārdā aizstāj ar citu skaņu, runā vērojama fonētiska substitūcija, piemēram, *bjaucot uotļi* ‘braucam uotri’, *jūka, lūka, ļūka* ‘rūka’, *kuņpis* ‘kurpis’, *ogūļcs* ‘ogūrcs’, *vokoļā, vokonā* ‘vokorā’. Četru mēnešu laikā, kad tika vākts analizējamais materiāls, netika novērota līdzskaņa *r* izrunas tuvināšanās pieaugušo valodai.

Bērniem, vismaz sākumā, nav viegli izrunāt arī līdzskani *l*. To savā pētījumā norāda V. Rūķe-Draviņa: „Visumā *l* bērna valodā vēl nav kļuvis par vārda sastāvdaļu, kā citas skaņas“ (Rūķe-Draviņa 1992: 342) — teikts par viena gada un vienpadsmit mēnešu veca bērna valodu. Tāpat arī divu gadu un trīs mēnešu vecumā šo skaņu „vēl nerunā visos vārdos“ (Rūķe-Draviņa 1992: 375). Savukārt psiholingviste R. Frumkina raksta, ka pat skolas vecumā ir bērni, kuri krievu valodas *l* vietā izrunā skaņu, kas ir tuva [v] (Фрумкина 2001: 108). Ir pierakstīti vārdi, kuros mazuļi vai nu izlaiž šo skaņu, vai arī aizstāj ar citu: *gouda* ‘golds’, *gouva* ‘golva’, *piņc* ‘pylnc’, *ūja* ‘ūla’ u. c. Viens no novērotajiem bērniem *l* vietā izrunā mīksto *l* — *goļa* ‘golva’, *īļa* ‘īla’, *nūļiku* ‘nūlyku’, *ūļa* ‘ūla’ — ja tas atrodas vārda vidū, bet, ja vārds sākas ar *l*, šī skaņa pārsvarā tiek izrunāta pareizi, piemēram, *as lācu, lampa, lobs, lokots, lopsa, luocs*.

Norādītajā vecumposmā neviens no bērniem neizrunā divcentru līdzskaņus, piemēram, *dūsu* ‘dūšu’, *īsu* ‘īšu’, *kaceits* ‘kačeits’, *kaca, kacs* ‘kačs’, *mozguosu zūbus* ‘mozguošu zūbus’, *zbaņc* ‘žbans’.

Vienam no bērniem grūtības radīja līdzskaņa *s* izruna, tā vietā lietoja *t*: *at* ‘as’, *kat?* ‘kas?’. Tomēr jānorāda, ka laika gaitā bērns ir iemācījies artikulēt *s*. Dažkārt tā vietā ir dzirdams *c*, piemēram, *īdūci tān?* ‘īdūsi tān?’.

Tāpat grūtības rada divu blakus esošu līdzskaņu izruna, tāpēc var dzirdēt *gīmezs* ‘glīmezs’, *as kausu* ‘as klausu’, *lūta* ‘slūta’, *ļocka* ‘kļocka’, *nakīdz!* ‘naklīdz!’, *puopa* ‘pļuopa’, *pouva* ‘spolva’.

Minētie piemēri rāda, ka valodas skaņu sistēmas apguvē lielākas pūles sagādā tieši līdzskaņu pareiza izruna. Arī bērnu valodas pētniece D. Markus norāda, ka „kopumā grūtāk bērniem padodas līdzskaņu izruna, un tas veicina viņu izvairīšanos no to izrunāšanas un dažkārt sekmē negatīvu attieksmi pret dažiem līdzskaņiem“ (Markus 2003: 3).

Acīmredzot ir nepieciešams ilgāks laika posms, kamēr valodas skaņu veidošanā iesaistītie orgāni attīstās un spēj veikt ļoti precīzas artikulācijas kustības.

Patskaņus un divskaņus divu gadu vecumā izrunāt ir vieglāk, tomēr dažas atkāpes no pieaugušo valodas ir.

Vokālismā vislielākās grūtības sagādā skaņas [y] izruna, to neizrunā neviens no bērniem, un tās vietā lieto [i].

No divskaņiem grūtāk ir artikulēt [ei], to pareizi izrunā viens bērns, bet pārējie tā vietā lieto patskaņus. Bērni saka, piemēram, *papiļa* ‘papeirs’, *zamit gibu* ‘zeimēt grybu’, *zaminu* ‘zeimeju’ vai arī *zemuļa* ‘zeimuļs’.

Bērnu valodā izrunas grūtību dēļ garākos vārdos kāda zilbe tiek izlaista, piemēram, *peļni* ‘peļmeņi’, *stiņa* ‘stidzeņa’, *tamins* ‘vitamins’, *zeļleisi* ‘zeimuleiši’. Nereti garāki vārdi ir tā pārveidoti, ka saprast bērna teikto nav viegli, piemēram, šādus vārdus: *biguna*, *mombis* ‘mobiļņiks’, *kamta*, *kompapa* ‘konfekte’, *ļimtata* ‘limonads’, *pampa*, *jaku pappā* ‘pampers’, *takta*, *takuna* ‘traktors’, *tenušs*, *tezuļs* ‘televizors’. Visi minētie vārdi ir svešvārdi, un to izrunas apguve bērniem sagādā īpašas grūtības.

Viens no bērniem bieži atkārtoto vārda pēdējo zilbi un saka: *dūd bajankuku* ‘dūd baranku’, *gibu guozizi* ‘grybu gluozi’, *kozļaļa* ‘kozlāns’ (teikts, skatoties zīmējumus grāmatā „Par kazlēnu, kas prata skaitīt līdz desmit“), *moziņkiki* ‘moziņki’.

Morfoloģiskās īpatnības

Morfoloģiskās īpatnības ir saistītas ar dažādu vārdšķiru gramatisko formu apguvi.

Norādītajā vecumposmā bērnu valodā biežāk lietotās vārdšķiras ir lietvārdi un darbības vārdi. Citas vārdšķiras to lietošanas biežuma secībā ir īpašības vārdi, kā arī atsevišķu grupu vietniekvārdi. Ir fiksēti vairāki izsaukmes vārdi, arī daži apstākļa vārdi. Partikulas un saikļus šajā vecumā bērni sāk lietot tikai pamazām, tāpēc aktīvajā leksikā tie ir sastopami ļoti reti. Par prievārdiem var teikt, ka bērni tos vēl nelieto (izņēmums ir viena bērna valodā pāris gadījumos izmantotais prievārds *ar*). Rakstā analizētas lietvārdu un darbības vārdu lietošanas īpatnības, rādīta šo vārdšķiru gramatisko kategoriju apguves specifika.

Pētījumi rāda, ka divarpus gadu vecu bērnu valodā lietvārdi veido 60 % no visa vārdu krājuma (Svence 1999: 64). Ir nepieciešams laiks un zināma piepūle, kamēr bērni apgūst lietvārda gramatiskās kategorijas — dzimti, skaitli, locījumu. Visu novēroto bērnu valodas pierakstos ir atzīmēti gadījumi, ka vīriešu dzimtes lietvārdi tiek lietoti ar sieviešu dzimtes galotni (vieglākas izrunas dēļ, jo blakus esošos līdzskaņus izrunāt ir grūtāk), atšķiras vienīgi fiksēto piemēru skaits. Bērni lieto vārdus: *buoļa* ‘bruoļš’, *capuma* ‘capums’, *daguna* ‘daguns’, *gouda* ‘golds’, *kaca* ‘kačs’, *kapeļa* ‘kartupeļš’, *kļakļa* ‘krakls’, *muokūņa* ‘muokūņš’, *naza* ‘nazs’, *ogūca* ‘ogūrcs’, *papiļa* ‘papeirs’, *suņa* ‘suņš’, *seipuļa* ‘seipuls’, *zemuļa* ‘zeimuļš’. To, ka bērni mēdz mainīt lietvārdu dzimti, ir atzīmējusi arī D. Markus. Pētnieces vērojumi gan ir atšķirīgi, rakstā „Bērna radošā valodnieciskā darbība“ ir norādīts, ka bērni „parasti priekšroku dod vīriešu dzimtei“ (Markus 1997: 33). Tas tikai apliecina, ka valodas apguves ceļā, grūtībās, ar ko saskaras bērni, ir pietiekami daudz ne tikai kopīgā, bet arī atšķirīgā.

Divu bērnu valodā dažkārt var novērot, ka viens un tas pats vārds tiek lietots gan ar vīriešu, gan sieviešu dzimtes galotni, piemēram, *iņdiņš* / *iņdiņa* ‘iudiņš’, *kaps* / *kapa* ‘skapis’, *kituļš* / *kituļa* ‘skrituļš’, *peumeņš* / *peumeņa* ‘peļmeņš’.

Viens no bērniem, lietojot tos pašus vārdus ar vīriešu vai sieviešu dzimtes galotni, attiecīgos vietniekvārdus saskaņo dzimtē un locījumā ar lietvārdiem. Piemēri. *Muna peumeņa, naņam!* ‘Muns peļmeņš, naņam!’ *Itam peumeņam ceists vādaļš* ‘Itam peļmeņam ceists vādars’ (bērns to saka par ceptu pelmeni, kurš, atšķirībā no citiem, nav piededzis, tam nav brūnas garoziņas. Tādi vērojumi bērnam izraisa asociācijas ar tīru vēderu).

No lietvārda skaitļa formām bērnu valodā dominē vienskaitļa formas. Norādot uz vienu vai vairākiem priekšmetiem, tiek lietots vienskaitlis. Piemēram, rādot uz vienu cepumu vai redzot trauku ar cepumiem, bērns saka *capuma* ‘capums’; rādot uz vienu vai vairākiem pamperiem — *jaku pappā*; tāpat saka *itiņa* ‘ritiņš’, ja pagalmā stāv četri riteņi vai tikai viens riteņis; *makunu gibu* nozīmē ‘makaronus grybu’. Lietvārda daudzskaitli visi bērni, lai arī retāk, lieto, taču šo formu lietošanas biežums bērnu valodā ir atšķirīgs. Piemēri: *muņi zuogibi* ‘muni zuoboki’, *pučis mamai* ‘pučis mamai’, *uobuji* ‘uobuļi’.

Grūtāk bērniem ir iegaumēt vienskaitliniekus un daudzskaitliniekus un tos pareizi lietot. Viens no bērniem daudzskaitliniekus lieto vienskaitļa formā un saka: *bikss* ‘biksis’, *ķāļa* ‘šķāris’. Citi bērni bikses apzīmē ar vārdiem *biksiks*, *biksi*. *Biksi* vienskaitlī ir *bikss*, formu lietošanā kādas likumsakarības pamanīt nav izdevies.

Par lietvārdu locīšanu bērniem jau ir izveidojies noteikts priekšstats, tomēr locījumu formu pareizs lietojums vēl nav konsekvents. Biežāk ir novērots, ka bērnu valodā gaidāmas ģenitīva formas vietā tiek lietots lietvārds nominatīvā. Piemērs. Ģimene dzīvo laukos, ir nopirkts traktors. Ciemiņš jautā bērnam: *A kuo traktors tys ir?* un bērns atbild: *Tete takuna*, t. i., tētis traktors.

Cits piemērs. Bērns spēlējas kopā ar kaimiņu meiteni Baibu. Baibai ir liels, balts rotaļu lācis, un bērns zina, ka to viņš ņemt nedrīkst, jo tas ir *Baiba luocs*.

Visu bērnu valodā ir novērots, ka atsevišķos gadījumos lietvārda datīva forma saskan ar nominatīvu. Piemēri: *dūsu kika* ‘dūšu krystamuotei’, *ņessu mama* ‘ņesšu mamai’. Bērnu valodas pieraksti atklāj, ka pārsvarā bērni apzinās, kuram vārdam teikumā ir jābūt datīva locījumā, un to lieto pareizi. Piemērs. Bērns, padzēries piena, saka vecmammai: *Kacam pīnu dūd!* ‘Kačam pīnu dūd!’ Nominatīvs datīva vietā ir lietots daudz retāk nekā nominatīvs ģenitīva locījuma vietā. Sākot ar divu gadu un trīs mēnešu vecumu, arvien pārliecinošāk nostiprinās pareizs datīva galotnes lietojums.

Akuzatīva un lokatīva formas bērnu valodā ir atbilstošas pieaugušo valodai. Tā kā šajā vecumā bērni prepozīcijas nelieto, instrumentāļa formas iegūtajos vākumos tikpat kā nav sastopamas (ir vien divi piemēri). Tikai viena bērna valodā fragmentāri parādās prepozīcija *ar*, piemēram, *buoļa lāc ai auku* ‘bruoļš lāc ar auklu’. Tās lietojums ir nekonsekvents, citā reizē, stāstot, ko dara brālis, bērns veido teikumus bez prepozīcijas.

Kā norādīts, šajā vecumā bērnu valodā daudz ir lietvārdu, bet strauji pieaug tieši darbības vārdu skaits — šī parādība vērojama jau otrā dzīves gada beigās un ap divu gadu vecumu verbu skaits kļūst izteikti lielāks (Rūķe-Draviņa 1992: 273; 1993: 37). Arī pētījumos par krievu bērnu valodas attīstību ir iegūti līdzīgi dati. A. Gvozdeva darbā „Vārdu krājuma attīstība bērna pirmajos dzīves gados“ (1990) ir pa mēnešiem norādīts, cik strauji pieaug katras vārdšķiras vārdu skaits. Tabulās apkopotā informācija rāda, ka laikā no 2 gadiem līdz 2 gadiem un 2 mēnešiem bērna leksikā visvairāk klāt ir nācis verbu, tas pats vērojams divu gadu un četrus mēnešu vecumā (Гвоздев 1990: 95).

Tā kā darbības vārdu sistēma ir plaša, šo formu pilnīga apguve no maza bērna prasa ilgāku laika posmu nekā pirmos trīs gadus (Rūķe-Draviņa 1993: 35).

Bērni aktīvi lieto īstenības un pavēles izteiksmes formas. Personu galotnes ir apgūtas un tiek lietotas pareizi. Pirmās personas forma bieži parādās gan īsos teikumos, gan iespēju robežās plašākos stāstījumos par sa-

vām veiktajām darbībām, par nodomiem kaut ko izdarīt. Otrās personas forma visbiežāk tiek lietota, uzdodot jautājumus: *Tu muoki itai?*, *Kui tu liki bumbu?*, *Pacici?* ‘paceļsi?’ Daudzskaitļa formas var konstatēt tikai fragmentāri. Uz jautājumu „Kū šudiņ jius dareit bārnuduorzā?” bērns atbild, nosaucot veiktās darbības: *as skieju* ‘skrieju’, *svīdu bumbu*, tātad lieto vienskaitļa pirmās personas formu.

No darbības vārda laika formām biežāk izmantota ir tagadne, jo bērnam aktuāls ir tieši tas, kas notiek pašlaik, tas visvairāk saista viņa interesi. Veiktie novērojumi rāda, ka nākotnes formas bērni lieto daudz biežāk nekā pagātnes formas. Bērni stāsta: *as aticu vokoļā* ‘as atīšu vokorā’, *bauksu Agunu* ‘braukšu (iz) Aglyunu’, *as mozguosu zūbus* ‘as mozguošu zūbus’, vai arī uzdod jautājumus: *itū jaku akumpsī?* ‘itū jaku apģierbsi?’, *kū maņ duovinuosi?* ‘kū maņ duovynuosi?’ Lai arī samērā reti, pagātnes formas ir sastopamas visu trīs bērnu valodā. Pagātnes reto lietojumu psiholoģe A. Ļubļinska skaidro ar bērnu nervu procesu darbību. Bērnu nervu procesi nav noturīgi un stipri. Bērni spēj ātri novērst uzmanību no kāda priekšmeta vai darbības (Ļubļinska 1979: 286). Pagātnes formas tiek lietotas, norādot uz kādu tikko notikušu darbību, piemēram, *kaūte nūkita* ‘karūte nūkryta’, *mombis zaņēja* ‘mobiļniks zvanēja’, vai arī stāstot par paša bērna nupat izdarīto: *as apiedu visu* ‘as apiedu vysu’, *as atodu ūgu* ‘as atrodu ūgu’.

Bērnu valodas pieraksti rāda, ka divu gadu un trīs mēnešu vecumā viņi ir izpratuši darbības vārda laiku nozīmi un tos lieto pareizi (paretam kāda neprecizitāte gadās). Bērns stāsta: *As beju bānuduozā. As auduoju*. Pieaugušais iesaka neraudāt un vairāk spēlēties kopā ar citiem bērniem. Mazulis turpina tālāk: *As auduosu, as auduosu otkon. Maņ buoļa īsita. Īsita pa gouvū. As īsissu buoļam, as īsissu jam*. Tātad bērns šajā vecumā stāstot spēj atspoguļot realitāti tagadnē, pagātnē, nākotnē.

Pagātnes formu sakarā ir kāds interesants novērojums, proti, bērna lietotās formas var ietekmēt pieaugušo, t. i., mātes un tēva valodu. Tā kā bērnam ir pagrūti izrunāt garākus vārdus, tie tiek īsināti. Tā bērns stāsta: *vemamma aizguo pieti* ‘vacmamma aizguo (iz) pieti’, *kacam nu eita nabī* (izrunāts neskaidrs [ie]) *zivu* ‘kačam nu reita nabie zivu’. Kā zināms, latgaliskajās izloksnēs līdzās verbu pagātnes garajām formām vienskaitļa un daudzskaitļa 3. personā lieto arī īsās formas (Breidaks 1984: 76). Bērna lietoto īso formu ietekmē tādas ir parādījušās arī viņa vecāku valodā. Sarunā bērna vecāki atcerējās, ka īsās formas bija dzirdējuši savu vecāku, vecvecāku valodā, bet paši tās nelietoja. Tādējādi bērns savā ziņā ir pamudinājis vecākus atcerēties valodas dažādās izteiksmes iespējas, atdzīvinājis viņu apziņā kādreiz zināto, bet aizmirsto.

Bērni bieži lieto arī pavēles izteiksmi, jo vēlas, lai viņiem pievērs uzmanību, pēc viņu iniciatīvas paspēlējas, bērni kaut ko lūdz vai arī cenšas izrīkot citus. Galvenokārt tiek izmantota vienskaitļa 2. personas forma. Ja arī telpā ir vairāki cilvēki, bērni parasti vēršas pie viena. Bērni saka: *dūd!*, *īduņ!* ‘īdūd!’, *mozgoi!*, *sauki!* ‘slauki!’, *zeimi!* ‘zeimej!’ u. c. Tikai viena bērna valodā ļoti reti ir gadījies dzirdēt daudzskaitļa 1. personas formu, piemēram, *nasam!* (mudinājums kopā nest lielu dīvāna spilvenu), *eimam!*, *skīnom!* ‘skrīnam!’

Vēlējuma izteiksmes formas ir konstatētas tikai viena bērna valodā. Bērns pagaršo tēju, tā ir par karstu, tāpēc saka: *Iṅdiṅi jāga, dzidza nabitu maṅ* ‘Iudiņi vajag, (lai) nabītu (korsta) maṅ’.

Neviens no bērniem vēl nelieto vajadzības izteiksmes formas — tās ir vai nu pagrūti izrunāt, vai arī bērni īsti neuztver piedēkļa *jā-* nozīmi. Vajadzības nozīmes izteikšanai tiek lietots leksiski sintaktiskais paņēmiens (modālā verba *vajadzēt* formas un infinitīvs), piemēram, *maṅ jāga* ‘maṅ vajag’, *nūikt jāga* ‘nūļikt vajag’; cita bērna teiktais: *īt jagina* ‘īt vajag’. Bērni prot izteikt arī noliegumu, piemēram, *najāg, nagina* ‘navajag’. Modālais verbs *vajadzēt* tiek lietots tikai tagadnē.

Atstāstījuma izteiksmi bērni neizmanto. Atstāstot kāda teikto, viņi lieto tiešo runu. Piemērs. Ne visi bērna ģimenes locekļi zina, ka viņa krustmāte ir aizgājusi uz veikalu. Bērns paskaidro tā — *kika soka*: „*Īcu vekunu.*“ ‘krystamuote soka: „Īšu (iz) veikalu.“

Verba divdabja formas bērniem vēl ir pagrūti izrunājamas un arī to nozīme nav pilnīgi skaidra. Ap divu gadu un trīs mēnešu vecumu tikai viena bērna valodā paretam ir saklausāmas divdabja formas. Bērns, skatoties zīmējumus grāmatā, klausās, ko viņam stāsta kāds no pieaugušajiem, ik pa brīdim šķir jaunu lapu un jautā: *Kas tī adzams?* ‘kas tī radzams?’ Sēžot pie pusdienu galda, bērns redz, ka pie visiem šķīvjiem nav noliktas dakšiņas, un saka: *Visim nav īdūts*. Divdabja formas biežāk var dzirdēt, kad bērns atkārtoti pieaugušo teikto.

Kopumā var teikt, ka bērniem trešā dzīves gada pirmie četri mēneši ir laiks, kad valoda turpina strauji attīstīties — intensīvi papildinās vārdu krājums, bērns arvien labāk izprot atsevišķu vārdšķiru nozīmi un apgūst dažādu gramatisko formu lietošanu. Fonētiskā ziņā daudzi bērnu teiktie vārdi vēl ir nepilnīgi, nesaskan ar pieaugušo valodu. Katra bērna valodā ir vērojamas arī individuālas īpatnības.

Literatūra

- Breidaks 1984 — A. Breidaks. Injunktīva formu relikti latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs // Valodas aktualitātes — 1983. Rīga, 1984. — 73.–78. lpp.
- Ļubļinska 1979 — A. Ļubļinska. Bērnu psiholoģija. Rīga, 1979.
- Markus 1997 — D. Markus. Bērna radošā valodnieciskā darbība // Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas Zinātniskie raksti. I. Rīga, 1997. — 33.–37. lpp.
- Markus 2003 — D. Markus. Bērnu valoda: no pirmā kļiedziņa līdz pasakai. Rīga, 2003.
- Markus 2007 — D. Markus. Bērns runā kultūras pasaulē. Rīga, 2007.
- Rūķe-Draviņa 1992 — V. Rūķe-Draviņa. No pieciem mēnešiem līdz pieciem gadiem. Rīga, 1992.
- Rūķe-Draviņa 1993 — V. Rūķe-Draviņa. Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu. Rīga, 1993.
- Svence 1999 — G. Svence. Attīstības psiholoģija. Rīga, 1999.
- Vulāne 2006 — A. Vulāne. Bērnu izmantotie paņēmieni okazionālismu darināšanā // Teorija praksei mūsdienu sabiedrības izglītībā: RPIVA starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga, 2006. — 522.–526. lpp.
- Гвоздев 1990 — А. Н. Гвоздев. Развитие словарного запаса в первые годы жизни ребенка. Куйбышев, 1990.
- Фрумкина 2001 — Р. Фрумкина. Психолингвистика. Москва, 2001.

The Child Speaks Latgalian: the Peculiarities of the Language under Observation

The peculiarities of the language used by children from two years to two years and four months old are analyzed in the article; the phonetic and morphological peculiarities are investigated in detail.

It is difficult for a child to pronounce some sounds which therefore can be omitted or substituted. Syllable omission is observed in longer words. Sometimes, the child may repeat the last syllable of the word.

Morphological peculiarities are connected with the acquisition and use of different grammatical categories of the parts of speech. For example, all the children under observation use certain nouns which are masculine with the ending of nouns which are feminine, sometimes one and the same word is used in both genders.

Children of this age use many nouns in their speech, although the amount of verbs which they use increases very rapidly. The amount of adverbs and interjections is not big.

IRITA SAUKĀNE
saurita@inbox.lv

Daugavpils Universitāte, Humanitārā fakultāte,
Latviešu valodas katedra

Vienības iela 13
Daugavpils, LV-5400, Latvija

Никита Викторович Супрунчук
(Филологический факультет Белорусского государственного университета)

Асистемные явления в нормировании белорусского и латгальского языков¹

В самом деле, ведь совершенно ясно, что если все будут писать по-разному, то мы перестанем понимать друг друга. Значит смысл и ценность орфографии в ее единстве. Чем идеальнее это единство, тем легче взаимопонимание.

Л. В. Щерба. Безграмотность и её причины

1. На Земле насчитывается более 5 000 языков, и лишь около 200 из них имеют письменность. Говорить люди научились более 40 тысяч лет назад, а древнейшие системы письма (египетская и шумерская) относятся к V–IV тысячелетиям до нашей эры. Предполагают, что вид *homo sapiens* появился около 600 тысяч лет назад. Представим себе эту дистанцию в виде 60-километрового марафона. Вот наш предок бежит эту дистанцию. Сначала еще довольно сгорбленный. Вот он выпрямляется и у него в руках появляется палка или камень. Вот на палке загорелся огонь. За спиной уже 58-й, 59-й километр... Лишь за 500 метров до финиша появляются иероглифы, лишь за 100 метров — книгопечатание. А массовой грамотность становится только на последних 10 метрах. Итак, 60 тысяч метров с устной речью и — десять метров с письменной...

Более того, целый ряд народов получил собственный алфавит лишь в XX веке. По сути, если признавать у народа наличие письма по тому, насколько оно распространено среди населения, то есть не просто констатировать изобретение национального алфавита, а изучить реальное владение им, то ситуация окажется не столь позитивной. Так, по данным переписи 1897 года, в Российской империи насчитывалось всего 20 % грамотных, причём даже этот, довольно невысокий, уровень достигался главным образом за счёт образованных в Финляндии и Привисленском крае. Подобное положение, только в масштабе всего мира, сохранилось до сих пор.

¹ Автор благодарит А. В. Андронova за творческий импульс и ценные замечания по рукописи.

Рассмотрим статистику ООН. С 1966 года 8 сентября во всем мире отмечается Международный день грамотности (International Literacy Day). Уже совсем недавно, в наше время, в двадцать первом веке, в 2002 году, Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию № A/RES/56/116, провозгласив 2003–2012 годы «Десятилетием грамотности». «Каждый пятый взрослый — всего около 774 миллионов человек — не владеет грамотой и, таким образом, живёт не имея доступа к огромной всемирной хранилищнице письменного слова. 75 миллионов детей не посещают школу, кроме того, многие миллионы молодых людей покидают школу, не обладая грамотностью на уровне, необходимом для продуктивного и активного участия в жизни общества», — отметил Генеральный секретарь ООН Пан Ги Мун 8 сентября 2008 года в «Послании по случаю Международного дня грамотности» (Пан Ги Мун 2008). Согласно прогнозу Генерального директора ЮНЕСКО Коитиро Мацуура, к 2105 году лишь 86 % взрослого населения будут уметь писать и читать (Global Monitoring Report 2006).

Иными словами, для большинства жителей Земли история письма ещё короче — около 100 лет, а для некоторых она и вовсе ещё не началась.

Тем не менее, как нередко бывает, наука, доводы разума — это одно, а реальное поведение людей — совсем другое. Так и в нашем вопросе: хотя письменная форма языка вторична по отношению к устной, хотя возникла она недавно, хотя распространена ещё так слабо, — для нефилологов она важнее. Именно буква вызывает пие-тет. Народное сознание зафиксировало почтение именно перед ней. Об этом говорят и латинская пословица *verba volant, scripta manent*, белорусская *слова — вецер, а папера — грунт*, русские *сказанное слово было да нет, а написанное живёт век* или *написано пером, что не вывезешь волом*, сербская *боље је, да те тера Турчин са сабљом него Швабо са пером* ‘лучше пусть гонит турок с саблей, чем немец с пером’, болгарская *написаното на хартия не се изсича и с балтия* ‘что написано на бумаге, не высечь и секирой’.

При обсуждении и создании норм как неотъемлемого элемента литературного языка и лингвисты, и всё общество всегда уделяют графике и орфографии наибольшее внимание. Эта сфера для Белоруссии и Латгалии была осложнена стремлением учесть максимум говоров и воздействием соседних крупных языков. Так, на латгальский язык более всего влияли и влияют русский и латышский, а ранее

(и в меньшей степени) — польский, белорусский и немецкий. На белорусский — русский и польский, а ранее и в меньшей степени — украинский и немецкий.

Кроме того, орфографический разнобой и непоследовательность усиливаются из-за попыток писать в соответствии с произношением, которое само ещё нуждается в нормировании.

2. Графика латгальского литературного языка имеет два основных недостатка (благодаря реформе 1990–х годов обозначение дифтонга [uo] буквой *ō* постепенно изживается: *mōte* → *muote*, хотя традиционалисты и представители католической церкви несогласны с использованием диграфа). Во-первых, это звуковая неоднозначность буквы *e*: *jis nese* [ä] ‘он нёс’ — *tu nesi* [e] ‘ты нёс’; *es* [äs] ‘я’, *mes* [m’äs] ‘мы’, *leju* [l’āju] ‘лью’ — *esi* [es’i] ‘будь’, *bejūs* [b’ejūs] ‘(я) боялся (-лась)’. Такая хаотичность характерна и для латышского литературного языка, что ещё больше провоцирует разрушение нормы, ср. примеры в (Брейдак 2006: 158, 161) *dēli* [dēli] ‘пиявку’ — [dēli] ‘сыновья’, *nesu* [nes:u] ‘я нёс’ — [ņes:u] ‘несу’, *mellene* [melene] ‘черника’ — *vedekla* [vėdėkla] ‘невестка’ и др.

Второй недостаток латгальской графики (и орфографии) — непоследовательность обозначения мягкости. Оппозиция твёрдых и мягких согласных является важной чертой латгальской фонетики (А. Скрында, подчёркивая важность этой особенности, назвал её «коренным различием» между нижнелатышским и верхнелатышским наречиями (Скрында 1908: 71)), однако современная латгальская графика не обладает средствами для обозначения мягких согласных (кроме [n’, l’]) в конце слова или перед другими согласными, ср. *tu sīņ* ‘ты вяжешь’ : *jis sīn* ‘он вяжет’, но *tu sauc* [c’] ‘ты зовёшь’, *stum* [m’] ‘толкаешь’ : *jis sauc* [c] ‘он зовёт’, *stum* [m] ‘толкает’; *bruoļs* [l’s’] ‘брат’, но *vyss* [ss] ‘весь’ : *puiss* [s’s’] ‘парень’, а также *drusku* [s’] ‘немного’, *Latveja* [t’] ‘Латвия’ и многие другие слова. Принято также не указывать на письме мягкость согласных на конце инфинитива и императива: *lūceit* [t’] ‘спрягать’, *byut* [t’] ‘быть’, *dūd!* [d’] ‘дай!’.

3.0. Белорусская орфография строится на двух принципах: фонетическом (запись гласных фонем, фонем /z/ и /s/ на стыке морфем и в некоторых других случаях) и фонематическом (морфемном) (запись согласных фонем в большинстве позиций, нефиксация аканья в предложении *без* и частице *не*). Однако в некоторых случаях передача произношения на письме затруднена закрепившимися по традиции написаниями (не без влияния русского языка).

3.1. Акающая норма белорусского произношения не допускает безударных [o] и [e] — только [a], но в орфографии наблюдаются колебания: *Пацябня́ // Патабня́ // Патэбня́, Радзішчаў // *Радзішчэў, Нэманя // Няма́ня // Не́маня*.

3.2. В заимствованиях наблюдаются колебания мягкого [l'] и твёрдого [l]: *Фінляндыя [l'a] — Галандыя [la], лямна [l'a] — лампада [la]*.

3.3. Неустойчиво распределение [t] // [c'] и [d] // [z'] в некоторых позициях: *шкарлятына — брыганціна, латынь — лацінскі — лацінка // латынка* ‘латиница’, *Літва [t] и Літве [t] // [c'] — літвін [t] // [c'] и ліцьвін [c']*. Ср. совмещение данной проблемы и аканья в слове *ты(ці)не́(нэ')йджэ(а)р*.

3.4. Ввиду параллелей с латгальским языком особенно интересна проблематика ассимилятивного смягчения: а) *з'езд [z'j]* ‘съезд’, *свет [s'v']* ‘мир’, *госць [s'c']*, *(у) арганізме [z'm']* — б) *ледзьве* ‘едва’, *цьмяны* ‘смутный, неясный’, *хтосьці* ‘кто-то’. В словах группы (а) ассимилятивная мягкость согласных на письме не обозначается, поскольку предполагается, что читатель будет владеть правилами орфоэпии и воспроизведёт это смягчение. В речи белорусов оно, однако, часто пропадает, т. е. первый согласный произносят твёрдо, хотя за ним следует мягкий, т. е. говорят *звесткі [zv'estki]* ‘сведения’, *з ім [zjim]* ‘с ним’. Таким образом, в белорусском языке (как и в латгальском) сочетания мягких и сочетания твёрдых записываются одинаково: *звер [z'ver]* ‘зверь’ — *зваць [zvac']* ‘звать’ (в то же время в отличие от латгальского в белорусском мягкость последнего согласного в инфинитиве [c'] указывается).

Группа (б). *Ледзьве* и суффикс *-сьці* — специальный пункт в правилах (§ 86.7 и § 86.8 в (Правілы 1959: 42) и § 18.4 в (Правілы 2008: 23)). Мягкий знак в *цьмяны* (и *барацьбіт* ‘борец’ и т. д.) обусловлен так. Если в формах слова или в однокоренных словах 1-й согласный мягкость сохраняет, а 2-й — нет, то мягкий знак нужен: *цьмяны — цьма, барацьбіт — барацьба* и т. д. Мягкий знак не ставится, если оба согласных в родственных словах становятся твёрдыми (*звінець — звон*) или оба остаются мягкими (*чацвёрты, звер*). Таким образом, фиксация регрессивной ассимилятивной палатализации не осуществляется, так как считается автоматической, а потому её запись признаётся избыточной. Такой подход, однако, приводит к твёрдому произнесению первого согласного, то есть к орфоэпической ошибке.

Подобным образом необозначение мягкости в сочетаниях согласных (при общей неразработанности орфоэпии) способствует её утрате и в латгальском языке (*latviski* [tvʹ], *bazneica* [znʹ], *aizmiersu* [zmʹ]). В отличие от белорусского, где ограничения на обозначение мягкости налагаются орфографией, в латгальском оно невозможно из-за отсутствия средств в графике (ср., однако, *studenti* // *studenti*). Итак, общий недостаток белорусского и латгальского языков — необозначение на письме мягкости согласных в ряде случаев.

4. Лингвистическую непоследовательность и политическую ангажированность нормирования иллюстрирует история одной из старейших белорусских газет. Её название менялось следующим образом: «Звѣзда» (1917–1918), «Звезда» (1919–1925), «Зьвязда» (1925–1933), «Звезда» (1933 — наше время). А девиз газеты «*Proletarier aller Länder, vereinigt euch!*» так:

«*Пролѣтаріі всѣхъ странъ, соединяйтесь!*» (1917);
«*Пролетарии всех стран, соединяйтесь!*» (с 1918);
«*Пралетары ўсіх краёў, злучайцеся!*» (с 1925);
«*Пролетарыі ўсіх краін, злучайцеся!*» (с 16.09.1933);
«*Пролетарыі ўсіх краін, яднайцеся!*» (с 21.11.1938);
«*Пролетарыі ўсіх краін, еднайцеся!*» (с 16.12.1938);
«*Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!*» (с 01.01.1958);
«*Родная газета на роднай мове*» (с 29.04.2006)

(в 1990-е годы газета выходила без девиза).

Целый ряд подобных примеров даёт реформа белорусского языка 1933 г. (как известно, в том же году вышел «Орфографический словарь» латгальского языка П. Строда). В постановлении СНК БССР от 26.08.1933 г. № 1312 «Аб зьменах і спрашчэньні беларускага правапісу», например, отмечалось:

Интернациональные революционные слова не подчиняются общему правилу об аканьи. Писать: *рэволюцыя, совѣт, большэвік, комўна, соцыялізм, комунізм, Комінтэрн, пролетарый*. В остальных иностранных словах вместо „о“ писать „а“, но сохранить „е“ („э“) (*прафэсар, маналог, тэлеграф*) (выделено и ударения расставлены мной — Н. С.).

Это постановление было дополнено 07.12.1933 г. следующим правилом:

имена и фамилии других языков и географические названия не переводить как в полном написании, так и в сокращённом, и начальные „о“, „в“, „т“, „сч“ во всех фамилиях и географических названиях писать через „о“, „в“, „т“, „сч“: *Владзімір Ільіч Ленін, В. І. Ленін, Іосіф Вісарыянавіч Сталін, І. В. Сталін, Орджонікідзе, Терэхаў, Терэк, Терэхоўка, Владзікаўказ, Владзімірск, Твер*.

Данным пунктом хаос усиливался из-за дальнейшего разрушения аканья и дзеканья/цеканья. (Суть дзеканья/цеканья в том, что твёрдым [д], [т] соответствуют [с'] и [з']: *код — кодзе, кот — коцік.*)

В преамбуле к названному августовскому постановлению «У барацьбе за пралетарскі інтэрнацыяналізм» говорилось следующее:

Вредительство белорусского контрреволюционного национал-демократизма затронуло в том числе и такой участок, как язык, терминология и правописание. Белорусские нацдемы сознательно усложняли и запутывали белорусское правописание. Они искусственно насаждали белорусский язык, буржуазные вульгаризмы, средневековые архаизмы и полонизмы, пробуя создать барьер между языком белорусских трудовых масс и русским языком.

И далее:

Постановление СНК БССР об изменениях и упрощении белорусского правописания — важнейший политический документ.

Идеологический фактор остался и в годы так называемой оттепели, во время реформы 1957 года:

§ 41. ... 1. Окончание *-у (-ю)* пишется:

а) В существительных, обозначающих умственные понятия, общественные формации, научные теории, общественные и научные течения, разные ощущения, действия, процессы, состояние, свойства, например: *розуму, аб'ёму, поспеху, побыту, настрою, патрыятызму, уздыму, капіталізму, феадалізму, матэрыялізму, рэалізму, дарвінізму, болю, жалю, смутку, гневу, смеху, страху, руху, спуску, бегу, ходу, лёту, шуму, крыку, гаму, сну, спакою, адпачынку.*

Исключения составляют слова *камунізм, сацыялізм, марксізм, ленінізм*, которые по традиции пишутся с окончанием *-а*

(Правілы 1959: 29).

Подробнее о политической стороне реформ белорусского правописания см., например, (Лыч 1993; Станкевіч 1994; Запрудскі 1998).

Как тут не вспомнить доводы представителей католической церкви в Латгалии, которые настаивают на сохранении традиционного однобуквенного обозначении дифтонга [uo]: *Dīva Mōte* 'Богоматерь'! По справедливому замечанию Н. Б. Мечковской, «из всех языковых феноменов графико-орфографические инновации чреватые максимальными идеологическими конфликтами...» (Мячкоўская 2008: 106).

5. Итак, мы в очередной раз убедились, что проблема языка весьма политизирована. Если же рассматривать, какой из уровней языка наиболее подвержен манипуляциям, то окажется, что это как раз уровень звуко-буквенный. Объясняется это тем, что для рассуждения о формах слов или об их сочетаемости требуются специальные знания. Кроме того, единицы всех остальных уровней обладают значением, а буквы и звуки как таковые с каким-либо значением не связаны, за ними нет жестко установленного понятия, представления, что позволяет приписать им любой необходимый (экстралингвистический) смысл, превратить в своего рода символ. Как отмечает Н. Б. Мечковская, «...связь между буквой и фонемой (в силу несемантической (некогнитивности) функций фонем и невозможности природной связи между звучанием звуков речи и их графическим представлением) носит максимально немотивированный (конвенциональный) характер, что позволяет приписывать знакам письма любую значимость (религиозную, политическую, национальную, идеологическую или др.)» (Мячкоўская 2008: 143).

Именно религиозные, политические соображения определяли выбор между латиницей и кириллицей в спорах вокруг белорусской и латгальской азбук в Новейшее время. На Академической конференции по реформе белорусского правописания и азбуки (Минск, 1926 год) перевод белорусского письма на латиницу был отклонён, однако одна буква была одобрена: замена *й* на *j*. Один из противников латинского элемента, Вацлав Ластовский, приводил даже такой экстралингвистический довод:

В 1870–1880-х годах печаталось много украинских книг с латинским *j*, но, в конце концов, выбросили они его среди прочего потому, что происхождение йота (берущее начало через латинскую азбуку от египетских иероглифов) есть фаллическое (Працы 1927: 149).

Данное замечание В. Ластовский никак не аргументирует. Мы же его привели для того, чтобы показать причудливость рассуждений о правописании, свободу ассоциаций и символизаций.

Ожесточённые споры, и не только в лингвистической плоскости, велись и в начале века, и в конце века. «В Беларуси роль семиотики (символики) в отношении к языку особенно велика, поскольку символическое использование белорусского языка преобладает над его употреблением как средства общения» (Мячкоўская 2008: 83), «национально-языковой символизм» является главной функцией современного литературного белорусского языка» (Мячкоўская 2008: 89).

6. Белорусский язык имеет несколько более давнюю историю нормирования, чем латгальский. По-белорусски в 1517–1519 гг. Ф. Скорина в Праге выпустил 23 книги Библии; в 1529, 1566, 1588 гг. выходит свод законов Великого княжества Литовского (статуты). Государственный архив («Метрика ВКЛ») в XIV — середине XVII века вёлся по-белорусски. В 1822 г. опубликовано первое исследование белорусского языка — «Пра беларускую гаворку» К. Ф. Калайдовича, а в 1918 г. — первая грамматика (Б. А. Тарашкевича). Латгальская история короче: первые рукописные тексты относятся к XVIII веку, первая сохранившаяся печатная книга, «Evangelia toto anno...», — к 1753 году (издана в Вильнюсе).

Обложка «Белорусской грамматики для школ» Б. А. Тарашкевича (Вильно, 1918)

При нормировании латгальского языка, возможно, полезно было бы учесть белорусский опыт. На связи наших народов указывал и Янис Райнис, принимавший участие в упоминавшейся Академической конференции по реформе белорусского правописания и азбуки (Минск, 1926 г.). Он, в частности, отметил:

Я глубоко сочувствовал белорусам ещё в те времена, когда они были угнетены царским режимом, а потому и понятно, что теперь я могу тоже глубоко сочувствовать культурному подъёму белорусского народа, который присоединяется к мировой культуре народов и жаждет внести свою лепту в общечеловеческую культуру. Мне кажется, что белорусский народ, у которого уже была высокая культура в то время, когда у нас не было ещё никакой культуры, этот народ скоро достигнет культуры общеевропейской и займёт видное и почётное место в семье других народов. Ваше будущее самое славное (Працы 1927: 25).

INSTITUT FÜR WEISSRUTHENISCHE KULTUR.

==== ABTEILUNG FÜR SPRACHE UND LITERATUR ====

ARBEITEN

DER AKADEMISCHEN KONFERENZ ZUR REFORM
DER WEISSRUTHENISCHEN ORTHOGRAPHIE UND
DES ALPHABETS.

(14—21 NOVEMBER 1926).

Redaktirt von

S. NIEKRAŠEVIČ

Voritzende der Abteilung für Sprache und Literatur

— und —

V. IHNATOVSKI

Präsident des Instituts für weissruthenische Kultur.

VERLAG DES INSTITUTS FÜR WEISSRUTHENISCHE KULTUR.
MIENSK—1927.

ІНСТЫТУТ БЕЛАРУСКАЕ КУЛЬТУРЫ

==== АДЗЕЛ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ ====

П Р А Ц Ы

АКАДЭМІЧНАЕ КОНФЭРЭНЦЫІ ПА РЭФОРМЕ
БЕЛАРУСКАГА ПРАВАПІСУ І АЗБУКІ.

(14—21 ЛІСТАПАДА 1926 г.)

пал рэдакцыяй

Старшыні Адзелу Мовы і Літаратуры

С. НЕКРАШЭВІЧА

— і —

Старшыні Інстытуту Беларускае Культуры

Ў. ІГНАТОЎСКАГА

ВЫДАЊНЕ ІНСТЫТУТУ БЕЛАРУСКАЕ КУЛЬТУРЫ.
У МЕНСКУ—1927.

Титульный лист сборника материалов Академической конференции
по реформе белорусского правописания и азбуки,
проходившей в Минске в 1926 году

На примере белорусского языка можно видеть: устранение одного элемента по соображениям, обоснованным как лингвистически, так и, особенно, нелингвистически (например, по политическим мотивам), приводит к нарушению всей системы, поскольку оставшиеся элементы начинают приспосабливаться к новому соседу и меняются сами. Так, ликвидация обозначения ассимиляции согласных по мягкости привела к сокращению позиций палатализации и к росту ассимиляции белорусского языка языком русским. Подобным образом отсутствие обозначения мягкости в сочетаниях согласных в латгальском может приводить к её исчезновению, чему способствует влияние латышского литературного языка.

7. Частичная ориентация на принцип романтиков «пиши, как слышишь», выдвинутый немецким философом XVIII века И. Аделунгом (точнее, «пиши, как говоришь»: «*screib wie du spricht*») (Adelung 1782: 34), опасна для белорусского и латгальского языков по следующим причинам. Во-первых, почти исключительное влияние кодификаторов, политиков, специалистов по культуре речи направлено на упорядочение письменной формы, а забота об устной речи редко идёт дальше пародирования недостатков произношения того или иного общественного деятеля, в результате чего правила орфоэпии оказываются разработанными недостаточно. Во-вторых, большинство белорусов и латгальцев и не владеет литературным произношением и автоматически пользуется русскими (латышскими) или диалектными соответствиям, не зная правильных образцов и нисколько к ним не стремясь. В-третьих, ориентация на буквальное воспроизведение написанного ведёт к потере «зашифрованных» (т. н. само собой разумеющихся) особенностей (чтение [sn'ex] вм. [s'n'ex], [zjim] вм. [z'jim], [ɣanak] вм. [ganak] 'крыльцо', [tovs] или [tofs] вм. [tous] 'твой', [d'īvs] или [d'īfs] вм. [d'īʊs] 'Бог' и т. д.).

Получаем порочную схему: неточная (= ошибочная) запись звукового облика (который пока сохраняется в исходно-правильном варианте) → неправильное чтение (то есть точное произнесение записанного, которое пока квалифицируется как нарушающее орфоэпическую норму) → искажение характерного звукового облика (то есть распространение нового, не исходно-правильного варианта произнесения) → точная (= но все равно ошибочная) запись звукового облика (искажённого). Под влиянием «больших братьев» (соседних языков) в наших языках появляются асистемные явления, которые разрушают и соседние элементы. Из-за непоследовательного нормирования и про-

никновения закономерностей крупного языка разрушается характерная речевая мелодика белорусского и латгальского языков, у людей укрепляется мнение об условности и неважности орфографии, падает престиж лингвистической науки и родного языка, а привлекательность соседнего мощного языка (с более устойчивой и/или давней нормой), наоборот, растёт.

Литература

- Брейдак 2006 — А. Б. Брейдак. Латгальский язык // Языки мира: Балтийские языки / РАН; ред. кол.: В. Н. Топоров, М. В. Завьялова, А. А. Кибрик и др. Москва, 2006. — С. 193–213.
- Запрудскі 1998 — С. М. Запрудскі. Правапісныя рэформы ў славянскіх літаратурных мовах у XX стагоддзі. Мінск, 1998.
- Лыч 1993 — Л. Лыч. Рэформа беларускага правапісу 1933 года: ідэалагічны аспект. Мінск, 1993.
- Мячкоўская 2008 — Н. Б. Мячкоўская. Мовы і культуры Беларусі: нарысы. Мінск, 2008.
- Пан Ги Мун 2008 — Пан Ги Мун. Послание в связи с Международным днем грамотности 8 сентября 2008 года // <http://www.un.org/russian/sg/messages/2008/literacy08.shtml> (25.10.2008).
- Правілы 1959 — Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі [Зацв. пастановай Савета міністраў БССР ад 11.05.59. № 249]. Мінск, 1959.
- Правілы 2008 — Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі [Зацв. законам Рэспублікі Беларусь ад 23.07.08. № 420-3]. Мінск, 2008.
- Працы 1927 — Працы Акадэмічнае Конфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, Мінск, 14–21 ліст. 1926 г. / Інстытут беларускае культуры; пад рэд. С. Некрашэвіча, У. Ігнатоўскага. Менск, 1927.
- Скринда 1908 — А. Д. Скринда. Латышская грамматика латгальскаго нарчия / А. Д. Скринда. Санкт-Петербург, 1908.
- Станкевіч 1994 — С. Станкевіч. Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР і супраціў русіфікацыйнаму працэсу. Мінск, 1994 (первое издание 1962 г.).
- Adelung 1782 — J. Adelung. Grundsätze der Deutschen Orthographie. Leipzig, 1782.
- Global Monitoring Report 2006 — Literacy for Life [Electronic report] // http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-url_id=43283&url_do=do_topic&url_section=201.html (25.10.2008).

Non-system Phenomena in Belarusian and Latgalian Languages Standardization

The oral form of language is more ancient than the written one, but society codifies mainly the latter. Belarusian and Latgalian standardization is complicated by the neighboring languages influence and by the orientation to the phonetic principle of orthography, which is difficult to accomplish because of the undeveloped

orthoepy. Political and religious factors considerably influence the standardization. Consonant assimilation being cancelled caused the reduction of palatalization and the increase of language assimilation in general: Belarusian by Russian and Latgalian by Latvian. Letters and sounds per se have no set connection to any meaning, and thus they could be assigned to any (extralinguistic) sense.

МІКІТА ВІКТАРАВІЧ СУПРУНЧУК
suprunchuk@tut.by

Кафедра тэарэтычнага
і славянскага мовазнаўства
Філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
вул. К. Маркса, 31
Мінск, 220030, Беларусь

Komisma elementi Ontona Rupaiņa prozā

Latgalīšu literaturys viesturē komiskums pasaruoda jau pyrmajūs Gustava Manteifeļa „Inflantu zemes laika grōmota aba kalenders“ (1862–1871) pastuostūs, tim par pamatu jamūt kaidu naviņ anekdotisku dzeivis nūtykumu. Pyrmuos latgalīšu atmūdys laikā Fraņcs Kemps, puorstuovūt realistiskuos prozys tradiceju, lītoj ironejis elementus kuo na sevkurā dorbā, tok, piec pīsaviersšonys kulturviesturiskū tāluojumu raksteišonai (Kemps 1910), jis vys ratuok i ratuok pīsaviersš beletristikai, partū humora izpausmis vārojамys vairs tik juo politiskajuos runuos, atseviškuos avīžu publikacejuos. Tikai Latvejis breivvaļsts laikā komiskais elements F. Tra-suna fabuluos i N. Rancāna stuostūs tū ļaun nūsaukt par žanram pīdereigu pazeimi. Taišni itymā laikā literatūrā debitej ari Ontons Rupaiņs, lykdams pamatus viesturiskuo romana, lugys raksteišonai. Vāluokajā laikā sovu autora talantu spūdri paruodejs vysūs literaturys veidūs, tūmār skaiteituoja uzmaneibu iz vysa paprišku nūpeļnejs ar vitalu fabulys i raksturu tāluojumu.

Koč i komiskuo estetika nav bejuse sveša senajim latgalim (sadzeivis puorsoku sižeti, stuomaču dzīsmis, dzīšmu tradiceja kai taida, anekdoti, pastuosti), tok kai puornūvodā, tai latgalīšu literatūrā tei bejuse cīši rata paruodeiba 20. godu symta literaturys atteisteibā. Autori humoru, satiru, cytus komiskūs elementus lītova feletonūs, kritikā, tai paruodūt, ka tys ir aktuali periodikai, publicistikys žanrim. Ontons Rupaiņs šamā ziņā ir izjāmums, partū ka vysleidza, kurā žanrā radeiti juo dorbi (sevim nūsastuoj vīneigi autora dzeja), tok sižeta spraigumu, viestejuma dinamiku jis golvonon kuortom sasnādz, pasasokūt izcylajai humora dzierkstei, kas ļaun atrast eistuokū vuordu, napuorkuopt rūbeža storp garlaiceibu, stereotipisku raksteibu i skaiteituoja iņteresis nūturiešonu, novatorisku ideju pīnasumu.

Ituo pietejuma mierkis — atkluot komiskuos estetikys īzeimis O. Rupaiņa romanā „Zemes sōļs“ (1953) i stuostu kruojumā „Pasaules vējos“ (2000). Obi dorbi uzraksteiti trymdā, obi ir sovaaiduoki, atškireiguoki nu O. Rupaiņa darbeibai rakstureiguo viesturiskuo romana. Sevkurā O. Rupaiņa Latvejis breivvaļsts laikā saraksteitajā dorbā var rast socialuos vidis tāluojumu, personeibys i sabīdreibys konfliktu tipisku atveiduojumū, tok piec Ūtruo pasaulā kara, kas kardinali izmaina kai autora, tai vysys tautys

dzeivi, O. Rupaiņa dorbūs ir atsvešynuots skotapunkts i ironisms sova laika viesturis, voldūšū nūskaņuojumu raksturojumā. Modernajā literatūrā skotapunkta maiņa, atsvešynuots viesteituojs ir styla konstaņte, realisma tradicejā tū var panuokt ar komisma elementu īvīsumu tālu, sižeta veiduojumā.

Komiskī elementi itymūs dorbūs pasaruoda itaidi:

- 1) puorprotums ci intriga kai sižeta vierzeituojs (stuostūs „Televīzija“, „Vylks“, „Vecais sakristiāns“, „Donats brauc uz Ameriku“, ari romanā),
- 2) uzvuordu voi lītuotū īsauku komisms, kas paspylgtynoj sižetiskūs puorprotumus („Vylks“, „Kozukolna Neikuli“, romāns),
- 3) nūteiktu socialu lūmu spieliešona (stuostā „Televīzija“ Macānu saime, cyti „jaunamerikanīši“, „Vecais sakristiāns“ — Ksavers Adamāns, „Kozukolnu Neikuli“ — Neikuļu un Vursuļu Zamkrēsleišu dzymtys, romanā inspektors Jōņs Cakuls, školuojuoja Freiberga, aizsorgs Laimonis Hiršs, students Jezups Rutuļs),
- 4) politiskais humors nu nai vys pasajūkuošonys da malnuo humora, sarkasma, iz vysa vaira kod tys ir saisteibā ar latgaliskuos identitatis vaicuojumū (stuostūs „Televīzija“, „Vecais sakristiāns“, „Vylks“, „Donats brauc uz Ameriku“, ari vysā romanā),
- 5) frazeologiskū izteicīņu, saleidzynuojumu, stilistiski ekspresivuos leksikys koncentriešona.

Komismu īvīš ari autobiografiskī momenti, tok par tim, taipat kai par sižeta izvārsuma komismu konkretuok raksteits cytā publikacejā (Šuplinska 2006).

Ir zynoms, ka O. Rupaiņa stuosteituoja talants vyssovpateiguok izapauž taišni sižeta atteisteibys veiduojumā. Tālojūt it kai tipiskys sadzeivis situacejis, autors prats īsaisteit kaidu navīņ liktineigu puorprotumu, kas naļauun skaiteituojam garlaikuotīs. Pīmāram, stuostā „Vylks“ autors izmonuojs kai puorprotumu, tai intrigu sižeta rysynuojumā. Skaiteituojs vāroj Mežmolys pogosta dzeivi školuojuoja Gailuma acim, partū ari bailis, naziņa ir dubulta. Školuojuoja itamā vītā ir svešais, jis par reizi navar saprast, kai viertejami nūtykumi i cylvāki. Intriga aug i pīsajam spākā:

„Jau pēc pyrmō referāta, kurā tyka nūsūdeita burlokūs īšona, kaimiņs Kolns atnesa Vylka sveicini ar īteikumu „aizvērt škyuņa vortus“. Pēc kora nūorganizēšonas tys pats Vylks beja izateicis, ka „dreīži tys gailēitis nūdžidōs“. Pec teātra pulceņa darbeibas uzsōkšonas — „spēlejit, cik gribit, bet jyusu lūma jau izspālāta“. Un beidzūt: „Es jam šūnakt golvu nūraušu!“

(Rupainis 2000: 118)

Autors itū situaceju atrysynuojs nagaideiti, jis uzatic cylvākam, kas it kai ir vysu ģprĳkš mynātū baiļu olūts, t. i., Vylkam.

Itymā gadĳnĳ komiskuo pastyprynuojumū roda ari personvuordu spēle. Breidĳ, kod Vylka maska teik nūĳimta, nūteik ituo personaža inĳia- ceja sabĳdreibā. Kai par breinumū, vysu aizmierst ĳ juo rakstura nagacejis, ĳ ĳsauku, a golvonuo vaininĳka eistais uzvuords Strods ari paruoda ituo rak- stura byuteibu.

Kai mynāts komisma elementu puorskotā, personvuorda komisms vĳl ir izmontuots stuostā „Kozukolnu Neikuli“, kur rakstnĳks stuosta divus pastuostus par tū, ka personvuorda simboliskuo nūzeime var byut piļneigi pretrunā ar personvuorda ciļmi:

Jĳ nabeja ari nikaidi neikuli, bet labi pōrtykuši ļaudis. Tikai jūs vacvacajam tāvam asūt klōjĳs slikti, kod muižkungs vĳnu pošu aizsyutejis meža vydā leist leidumu un dzeivōt, kai smejās, storp meža kozom. Čaklais leidumnĳks ĳkūpis plašus laukus un klivis tureĳgs, tūmār palame palykuse uz bārnu bārnim (Rupainis 2000: 93)

Leidzeĳgs skaidruojums sekoj ari par bruoļu Neikuļu ĳcarātajom muo- som Vursuļu Zamkrēsleitem:

..Vursuļa meitas, kas beja ĳsauktas Zamkrēsleites, tōpēc ka vysas trejs mōsas beja opoleĳgas, dūšeĳgas un zamom kōjom. Ari Vursuļu palame jau beja montōta nu seņčim tāva lĳnijā, jo vysim puišim gludi nasaveice ar runōšonu. Jūs vacaistāvs, myrušais tāvs un ari brōļs Domka runojūt bĳži aizavylka (Rupainis 2000: 102)

Stereotipu laužšona vysod ir bejs gryuts ĳ laikā ĳtiļpeĳgs process, par- tū autors precizi atveidoj cylvāku dūmuošonys sovpatēibys: par neikulim ĳ vursuļuotojom juo tāluotūs personažus vairs tĳšā nūzeimē nanūsauksi, tok dzeivis laikā jĳ ĳmontovuši atškireibys zeimis nu puorejū — dzeivoj nū- stuok nu cytu, ilgi palĳk nasapreciejuši, varbyut vaira lĳleīgi, runuoteiguoki ĳ struodeiguoki. Deļkam meklēt jaunu vuordu sovpatēibys apzeimiešonai, ka taida zeime ĳt leidza nu seņču, tys ir ĳrosts dūmuošonys guojĳņs, ĳ autors tū izmontoj.

Ari romanā „Zemes sōļs“ humoristiskĳ elementi ir saisteiti ar personažu vuordim. Golvonūs varūņu uzvuordi Mutuļs ĳ Rutuļs veidoj atskanis, pĳvierš uzmaneibu jau ar fonetiskū skaniejumu viņ, taidā veidā izceļūt kontrastu, kas izapauž jūs raksturā, uzvedēibā: nu vĳnys pusis, ir saglobuota leidzeiba — obeji ir aktivi, energiski, nu ūtrys — Mutuļa aktivitatis ir vārstys iz mutuļuošonu sevĳ, a Rutuļam tys vaira ir uorejs namĳrs. Klasiskajā mĳlesteibys treisstyurĳ ĳsaisteituo Vabaleite montoj simpatejis nu autora pusis, partū uzvuordā deminutiva lĳtuojumš, kas

pastyprynojuos dvieseliskuma, meiluma izpaušmis. Tok uorpus romana konteksta taidš uzvuorda rysynuojuos lyktūs mozuok pīvīļceigs.

Mynātū pīmāru skaidruojums vairuok ir asociatīvs, i autors taidus uzvuordus pīduovoj vīgla humora atraiseišonai, a jau atkluota ironeja vārojama latgalīšu literaturys „zīda“ raksturojuomā:

Mutuļš pōrlaide dūmōš skotu par vysim tō laika dzejnīkim. Tūs nabeja daudz. Taidu lobu dzejūli varēja uzrakstiet tikai kaimiņu školos pōrziņš Gudrais, bet ari jys parosti raksteja par nōvi un cīššonom. (...) maigais ilgu bārns, sovas upeites apdzīdōtōjs Strauteņš voi ari rudiņa zalta lopu skumu paudējs Veitūls... Vēļ atlyka pōrs dzejneicas, sīvītes: kautrō Vyzbuleite, kas rōvōš prūm nu cylvākim, un maigō, sirsneigō Tautīte, kas kai sadarynōta bryute veļteja panteņu vīneigi sovam izradzātajam (Rupainis 1953:18)

Romanā „Zemes sōļš“ sūpluok daudzajom politiskajom intrigom (vieliešonu agitaceja, bolsuojuos bolsu, vaļsts omotu pierkšona, spekulacejis) vysa romana gaitā ir uzturāta ari mīlesteibys intriga: golvonais varūšs dzejnīks i školuojuos Meikuļš Mutuļš ir bezcereigi īsamīļovs gimnazista godūs satyktā sīvītis idealā Agneitē. Jis vysu myužu jū meklej, naraudzādams, ka vasalus 17 godus jī dzeivoj i struodoj sūpluok vīns ūtram i ka tei ir juo simpateja Vabaleite. Jiutu intrigys „spūžumu“ paspylgtynoj vēļ taidi fakti, ka:

- 1) itū sakriteibu ir atminiejs M. Mutuļa lobuokais draugs J. Rutuļš, tok jis na tik viņ sliep itū ziņu, bet paziņoj par sovom i drauga īcarātuos kuozom,
- 2) školuojuos Vabaleite izaruodīs ir ari dzejneica Agneite, kas vysu laiku ir rūsynovuse cereibys Mutulī, taidā veidā distaņcejūt jū nu realuos īsamīļuošonys,
- 3) ituos i vēļ cytys intrigys teik atrysynuotys kuozu sviniešonys laikā.

Lai cik lelā mārā skaiteituojs puordzeivoj leidza ar Mutuli, tok suopeigi ironiskys ir romana beigys, kod atsakluoj, ka dubultūs dzeivu dzeivuošona (školuojuos Vabaleite — dzejneica Agneite, J. Rutuļš kai draugs i kai intrigants) napadzilinoj Mutuļa personeibys krizis, a taišni preteji — pastyprynojuos juo idealismu, apsajimšonu dzeivuot i struoduot Dīvam i tautai par gūdu:

Mutuļš redzēja sevišku latgalīšu misiju vysā latvīšu tautas kūpeibā. Tim jōbyun par tautas gora dzeives atjaunōtōjim, par tautas sirdsapziņu, kam jōizfiltrej vīnā tautas daļā saduļkōtō dūma. Protestantisms tur izdeldējis nu ļaužu sirdīm eistū ticeibu, un bezdīveiba aprej atlykušū formalū bazneicu. (...) caur mōkslu mōceitīs pazeit un īmīļōt Radeitōju. (Rupainis 1953: 318)

Humoristisku i liktineigu puorprotumu romanā ir daudzi, tī rūnās, sasateikūt Mutuļa naivumam, gūdeigumam, ticeibai ar klaju aprieķinu ci, kai

autors soka, tei ir napuortraukta ceiņa storp idealistim i materialistim, partū komiskums atsakloj i socialū lūmu spieliešonā.

Maskys arhetips (piec K. G. Junga) ir tys, kas vysbīžuok ari paruoda cylvāka, personaža saplyusmi ar socialū lūmu. Mozuok tradicionala socialuo lūma ir stuosta „Kozukolnu Neikuli“ golvonajim varūnim, tei ir vacpuiša lūma. Saleidzinojūt ar puorejim autora dorbim, kur svareigs ir latgaliskuos ideņtītatis vaicuojums, ite labsirdeigs humors, hiperbolys Neikuļu uzvedeibys tāluojumā ļaun izbaudeit Latgolys tradiceju koloritu, bruolim pošim nicik namonūt, ka jī spielej vacpuiša lūmu. Tok vairuok autors koncentrej sovu uzmaneibu iz taidu raksturu atkluosmi, kas, dzanūtīs piec nūteikta socialuo stuovūkļa voi monta, pazaudej sevi, autora vuordim sokūt, *īkreit mīgā*:

..cylvāks aizaraun ar vysu, kū jam dzeive dūd, grib nu vysa jimt vairōk un vairōk, kai bārns rūtaļu lītu veikalā grib voi vysu veikalu satvert klēpī, un, jo vairōk šūs spēļu lītu jam ir, jo vairōk tūs kūroj jō sirds. Tys tok ir monta mīga sōkums. Izlutynōtais bārns grib taipat spēlētis ar montu vysu dzeivi, tōs rūtaļas ir jō bogotō sāta, nomi piļsātōs, patmales, fabrikas, izškērdeigōs apovu, apgerbu kolekcijas un bezgaleigōs ēdīņu variācijas. Jys tynās ar sovom dūmom montu juklī, myužam olkst pēc jaunim papyldynōjumim un sevi īsadūmoj asam gudrōku un varonōku par cytim. (..) Un te sōcās tys ļaunais mīgs, kura mūrgūs varmūkas pastrōdoj lelōkus nūzīgumus, nu kō cīš navys desmites un symti, bet miļjoni cylvāku, vyss ļaužu dzymums cīš nu tō, ka slaves un varas apskurbynōti īpatni grib vaļdeit par sabīdreibu, tautu un pasauli bez atteiceigom spējom, bez pasaukuma nu Dīva

(Rupainis 1953: 315)

O. Rupaiņa dorbūs ir treis vysā atškireigi tālu tipi, kas spielej socialū lūmu, partū ka zaudej voi zaudiejuši (rešuok — nikod nav izruodejuši) latgaliskumu:

- 1) egoistisks modernais cylvāks (Aņte stuostā „Televīzija“, Freiberga, Hiršs, J. Cakuls romanā „Zemes sōļs“),
- 2) altruistisks tradiceju cylvāks (Ksavers stuostā „Vecais sakristiāns“),
- 3) uoksta arhetipa īzeimis uzruodūšs „rūbeža“ cylvāks (J. Rutuļs romanā „Zemes sōļs“).

Egoistisks modernais tipažs spylgtai teik atkluots stuostā „Televīzija“, kur Macānu saime, kai i cyti jaunizceptī „amerikani“, atsasoka nu pījimtūs vierteibu, amerikanizejās. Autors ar ryugtumu ruoda, ka jau vuocu bieglu nūmetņu kasdīnā puorbaudeituo izdzeivuošonys muoksla (ka tev ir nauda, tu vari vysu) Amerikā dorbojās ar vēļ leluoku spēku. Partū golvonajai varūnei Macānu Aņtei pat nasarūn šaubys par sovys reiceibys pareizumu:

..Antei viss bija izdomāts skaidrāk par skaidru. Viņa jutās esam sev vīru nopirkusi — tagad vajag tikai nokārtot formalitātes, kā pie mājas vai kāra (automašīnas — I. Š.) pirkšanas (Rupainis 2000: 28)

Te gon juopībylst, ka vairuokūs dorbūs autors tāloj veirīša dūmuošonys seikstumu attīksmē pret socialuos, ari goreiguos dzeivis izmaiņom. Taidi tāli sovu idealu nazaudej, byudami ari iz izniceibys rūbeža. Veirīša augstī ideali itymā stuostā ir par pamatu golvonuos varūnis izaugsmei. Piec maskys ītakmātuos, teatraluos pošnuoveibys epizodis autors dūd īspieju Aņtei atsajēgt, vaicuot sevī piec kauneiguos, kuo na jau pagaisynuotuos latvītis dobys.

Piļneigi sovaižuok autors ir reikovīs romanā, kur Freiberga i Hiršs nav latgalīši, partū autors nicik narauga jūs vest pi vasaluo sapruota, bet tāloj kai ciniskus, ciļvieceibu zaudiejušus varūņus. Sarkastisks ir ari suokumā školuojuoja, tūlaik inspektora, a piec laiceņa jau aizsorga J. Cakuļa tāluojums. Ar suopeigu ironeju autors pīzeimej, ka taidu kai Cakuļs palīk vairuok i vairuok:

Nu latgaļu tradicijom tī vēlējōs paturēt vīneigi syltū vīsmīleibu, patārzōt latgalīšu pulceņā latgaliski, vysur uzsvērt vōrdus: „Mes, latgalīši“ un uzsōkt mīlōs dzīsmes *Lobs ar lobu sasatyka*, voi *Tōli dzeivoj muna mīlō*. Bet tikleidz jūs puļceņam pīsabīdrōja vīns pōrnūvadnīks — latgaļu mēle pazuda, sastynga syltō sirsneiba, pavīdēja cyta sarunu tematika — jī tālōja sevi leidzeigus pōrnūvadnīkim (Rupainis 1953: 328)

Egoistiskais modernais tipažs ir patārātuojkulturyrs likumsakareigs produkts, cikom taidi kai Ksavers (stuostā „Vecais sakristiāns“) sadzeivoj ar masku, lai nazaudātu sovys idēntitatis. Padūmu antireligiskajā atmosferā jis suoc piļdeit goreidznīka funkcejis; dora tū, kas nūlīgts, bet bez kuo latgaliskais nav nikai īdūmojams. Ruodūt ateisma naideigū nūskaņuojumu, autors īvīš trivialu puorprotumu: tauta vairuokus godus gaida eista goreidznīka, kod taidis īsarūn, izaruoda, ka tys ir kruopnīks, kuru vacais Ksavers sagaida, kai pīsanuok taidam gostam. Ksaveru jau tai vysu laiku ir mūcejuse sirdsapziņa par goreidznīka pīnuokumu pasajimšonu, a niu vēļ izaruoda, ka pādejū montu i ticeibys spēku jis i apleicīnis ļauds atdūd vylta bazneickungam. Dzeivis izspālāts karnevaliskums nūvad vacū veiru nuovē.

Kai lels dzeivis meistars ir ruodeits Rutuļs romanā „Zemes sōļs“. Jis spiej sabalaņsēt socialuos lūmys praseibys ar patīsū byuteibu sevī, partū ka skaidri zyna, kaidis ir socialūs lūmu eistynais statuss i cena sabīdreibā. Rutuļs pretstatā Mutuļam ir diplomats, kurs zyna, kai i cik daudz var atsaļaut izsaceit sovys dūmys i redzīni. Autors, nu vīnys pusis, pījam, ka taidi kai Rutuļs Latgolai ir cīš svareigi politiski nalabvieleigūs laikūs, jī vystik ar

humora starpnīceibu spiej uzturēt, bolsā izsaceit latgaliskuos vierteibys, a, nu ūtrys pūsis, ir skeptisks, partū ka natic, ka nu taidys kolpūošonys divim kungim var atsabreivuoť kasdīnys reiceibā, labvieleiguokā politiskā situa-
cejā:

..kotram jaunekļam ir saplombeiti voi izkrituši dzimtines zūbi, jī slimoj, voi ir apdraudēti nu lipeigom idejiskom slimeibom un jōs goreigō aktivitāte nav ilga (Rupainis 1953: 398)

Kūpumā juopīzeist, ka socialūs lūmu spieliešona autoram nav pīēja-
ma. Jis ruoda tipažus, kas nalabvieleigi izmontoj sovu dīnasta stuovūkli, breidynoj, ka goreiguos idejis taidā ceļā var propulť naatgrīziniski.

J. Rutuļa, Salinīku Jāņa (stuostā „Televīzija“), Donata („Donats brauc uz Ameriku“) runā, a vēl bīžuok autora publicistiskajuos atkuopēs i Mutuļa (romans „Zemes sōļs“) monologūs pasaruoda politiskais sarkasms i ironeja, partū ka satiriskajā prozā (i romans taidis ir nūteikti) „autora subjektivitāte izapauž cytaiži, pyrnom kuortom, kai atkluota teņdeņciozi-
tāte i publicistiskums“ (Полонский 2006). Ir vairuokys temys, kas dziļuok aizkārušys pošu autoru i juo tāluotūs idealistus:

- 1) latgalīšu volūdys i latgalīšu kai Austrumlatvejis latvīšu tīseibys,
- 2) katuolicisma i luteranisma, ateisma atteiceibys,
- 3) politiskū parteju ceīņa par varu,
- 4) Eiropys i Amerikys tradicejis.

Kotra nu nūsauktūs temu ir aktualā i myusu dīnuos, tok idealista po-
ziceja itūs vaicuojumū rysynuošonā teik aizmiersta vēl izteiktuok, kai tys bejs O. Rupaiņa dzeivis laikā. Autors divejūs raksturūs — Salinīku Jānis i Meikuļs Mutuļs — ruoda taidu „donkihotiskū“ dzeivis veidu. Obeji sovys pošu dzeivis uperej tautys dzeivis mierķam par lobu. Obejus mūka vainis apziņa par sovu navareibu lelūs ideju pīpīļdeišonā, jī nūlīdz laiceigū dzei-
vi, kas saisteita ar personiskuos laimis īspieju, atsasoka nu socialūs lūmu, partū apleicīnis sabīdreiba jūs uzskota par dzeivis pabiernim.

Mutuļs romānā „Zemes sōļs“ ir sova laika uoksts, kas, cytu izasmīts (romana gaitā taidu epizožu ir daudz), pazamynuots, draugu nūdūts (Ca-
kuļs ījam juo gūdpruoteigi nūpeļneitū omotu, piečuok nūceļ ari deputata mandatu, a Rutuļs savaldzynoj juo myuža mīlesteibu), romana beiguos puordzeivoj iniciaceju, simbolisku puordzimšonu — nu uoksta par karali, prūtams, goreigā nūzeimē.

Autora idealistus raksturoj ari aktiva piļsūniska nūstuoja, kas politis-
ku diskuseju veidā pasaruoda stuostā „Televīzija“ i romanā „Zemes sōļs“. Ir vairuoki pājiemīni, kai autors atkluoj politiskuos diskusejis:

- 1) Īsaistūt anekdotus, smīkleigu gadejumu puorstuostus,
- 2) izmontojūt alegorejis i leidzeibys, kas puorsaviers myusu dīnu puorsoku stuosteišonā,
- 3) pīduovojojūt malnuo humora, puorspeiliejuoma detalis,
- 4) ironiski i sarkastiski atkluojūt idealista uzskotus, taidā veidā puorlīcynojūt, kura poziceja skaiteituojam ir juoījam politiskū diskuseju gaitā (Šuplinska 2006).

Komisma maineigū amplitudu (nu vīglys pasasmīšonys da ciniskys situacejis izjiutys) ģtekej autora boguotuo volūda. Nasaverūt iz tuo, voi dorbs raksteits latvīšu ci latgalīšu literarajā tradicejā, autors sagloboj energisku i dinamisku puordzeivuojuoma (ari pīdzeivuojuoma) tāluojumu. Romanā „Zemes sōļš“ bīži lītuotī frazeologismi paleidz ruodeit tipisku kulturviesturis ainu, tymā pošā laikā plašs stilistiski ekspresivuos leksikys, bīžuok taišni verba, i poetisku saleidzynuojumu puorsvors ģzeimej autora individualū raksteibys styly.

Koč i frazeologiskī izteicīni romanā pasaruoda vaira taišni viesteituoja pozicejā, jū lītuojums, pyrmom kuortom, ir vārsts iz Mutuļa rakstura atkluosmis: *skrīn kai Mutuļš, aizmāršeigs kai Mutuļš, deveni omoti, dasmyts bods kai Mutuļam*. Ari tī, kur speciali nateik lykts kluot Mutuļa vuords, raksturoojums teik veiduots taišni golvonajam varūņam: *sēdēja pi raksteišonas kai vysta perēšonas laikā; sasarōve sevī kai ezis komulī; sirds kutēja kai šyupelēs, gribējōs pašam leidza dungōt, bet šūreiz tys izaklauseja kai bites zanēšona; sirdī ģsadyure kai bites dzalūņš; jys sēdēja storp sīvītem kai apsyunōjis calms, kai kūrlys un kai oklys i cyti*.

Ūtrom kuortom, frazeologiskū izteicīņu lītuojums izceļ Mutuļa sov-pateibu, atšķierteibu nu puorejuos sabīdreibys, ka Mutuļš ir kauneigs i ceinuos ar sovom dūmom, lai pīpīldeitu tautys dzeivi, tod puorejūs tālu raksturoojums paruoda jūs aizjimteibu ar personiskuos dzeivis ģkuortuošonu, uzsverūt uoriškeigumu: *grūzejōs piļsātas kungu pulkā kai zūsyns storp tī-tariem; rōdeja taidus geimus kai ādūt skōbus kōpustus; smejās kai vōjprōteigī; pīsasyukuši ar vōcu kultūru un goru nu motu galenim leidz kōju nadzenim; tikpat mīleigi jōs staigōja pa tērgu, kai pa zivu nōrstu i daudzi cyti*.

Frazeologiskū izteicīņu gramatiskajā strukturā dominej saleidzynuojumu izmontuojums. Romanā ir ekscerpāts (Šuplinska 2006) ap 200 frazeologiskū izteicīņu, nu jū 68 % ir konstrukcejis, kas ģkļauņ saleidzynuojumu. Klasificēt autora lītuotū ideomatiku ir vysā gryuts, partū ka latgalīšu volūdys frazeologeja vyspuor nav sistematizāta (atseviški gadīni fiksāti vuordineicuos), vīneigi var meklēt tuos izpausmis pīraksteitajūs folklorys

tekstūs, kai ari nūsaceit tradicionalūs frazeologismus, bolstūtīs iz saleidzynuojuma ar latvīšu volūdys frazeologismu vuordineicu (Laua 1996). Tuos konstrukcejis, kas piļneibā atbylst latvīšu volūdys frazeologejai, nūteikti var atšķiert, tok tuos, kur lītuotys leksiskuos voi gramatiskuos transformacejis, jau gryušuok, partū ka latgalīšu volūdā napastuov normiešonys principi, kas nūsaceitu, cik lelā mārā frazeologisms piļāun transformacejis i kurymā breidī tys jau ir uzskotoms par autora originalu veiduojumū. Romana frazeologeja nūteikti byutu pietejama atseviški, tok īskotam nazcik autora īcīneitu papiemīņu:

- 1) tradicionali lītuotī frazeologismi: (*gleita*) *kai lele, sasapiņs kai vysta pokolōs, kai mads ap sirdi aptak, par lācu vyrumu napōrdūšu, ļaužu kai tērgā, aug kai sēņs pēc leita, golva nu dūmom beja kai izslauceita, bēgs kai nu spitaleigō* i cyti,
- 2) tradicionals frazeologisms, kū papyldynoj:
 - it kai poša frazeologisma nūzeimis skaidruojums: *izšauts kai korķis nu tōs buteles* (saleidzynuojumam — *kā korķis* (Laua 1996 1: 547)); *pyute kai bolūds par lelojom bādom* (*kā meža (sila) balodis* (sal. Laua 1996 1: 119)), *sirds syta kai izkaps kyulēja vasars* (*kā āmurs* (Laua 1996 1: 78)), *osa kai ņuotre pretim dzēle* (sal. Laua 1996 2: 29));
 - frazeologisms ar paskaidruojumu: *pacēle golvu augšā kai brīds, padzērdis mednīka tauri* (*kā briedis* (Laua 1996 1: 148)), *sēdēja sasaknīps kai zyrgs, pastateits caurvējā* (*kā nodzīts zirgs* (Laua 1996 2: 633)),
- 3) dubulti lītuots frazeologisms: *jys sēdēja storp sīvītem kai apsyunōjis calms, kai kūrlys un kai oklys; ar osu spolvu īdyure vōreigōkā vītā, izlaida caur sītu; staigōja nu vīna kokta uz ūtru, ceinejōs kai ar uz mōceigom īsnom.*

Autors pīduovoj ari sovys transformacejis, saceisim, salīkūt kūpā divejus izteicīņus, vīns ir tradicionalais, ūtrs jau autora pīduovuotais (*pasaulī staigoj kai dzeivi myrūni, kai mōksleigi izgatavōtas pučes, sal. dzīvs miro-nis* (LLVV 5: 246)), ci īstarpynojūt kaidu vuordu, kas konkretizej frazeologisma nūzeimi (*smējās bolsā kai kutynōts, sal. smējās kā kutināts* (Laua 1996 1: 578)). Tok ir i viertine frazeologiskū izteicīņu, kuru transformaceja ir vēļ byutiskuoka: *paškila ar acim svātu zibini* (*šķilt uguni, zibeņus + svētās dusmas*); *strēbe zupu kai māmuļs* (*strēbt putru, klusēt kā ūdeni mutē ieņēmušam, kā mēmam*); *tai nūmeliorēt dybynu, lai nedeļu navarātu atsasēst* i cyti, preteņdejūt iz autora individualuos idiomatikys zeimu.

Ka frazeologismus viertej piec atslāgys vuorda, tod kvantitatīvi vairuok ir puorstuovāti vuordu savīnuojumi ar vuordu *sirds* i *zyrgs* (*kumalāns*):

1) *lai sirds nūkit kai Leldines leigačōs; sirds kutēja kai šyupelēs; sirdī īsadyure kai bites dzelūns; sirds syta kai izkaps kyulēja vasars; sirdi glaude kai sōpi atvalkūšs plōksters; sirds vēļ trokōja kai saškeļvineita ols muca;*

2) *sasaknīpe kai kumalāns i aizguoja; naīs kai kumeli pavodā; īsakļōve kai ceļam jjudzamaīs zyrgs īlyukšūs; likt (..) kai zyrga komotu koklā; jī lēca kai kumeli; sirds jam trokuoja kai jauns kumeļš; strōdōja kai zyrgs; čāpstynōja kai jauns kumalāns; čaukōja muti kai kumalāns; sēdēja sasaknīps kai zyrgs, pastateits caurvējā; kōjas beja sōpeigas un steivas, kai jys byutu zyrga lēcīnim nūskrējis pōri vysai Latgolai.*

Sacynojūt var pasaceit vēļ tū, ka byutu juoturpynoj dorbs i pi latgalīšu volūdys frazeologejis sistematiziešonys, i pi O. Rupaiņa idiomatikys izpietis, a O. Rupaiņa sirsneigais humors mīlesteibys lītu tāluojumā i osums, taisnums politiskūs ambiceju raksturoojumā ari myusu dīnuos padora juo dorbus aktualus i līk meklēt kotram sovu dzeivis jāgu i syuteibys apziņu cylvāka veidūlā.

Atsaucis

Kemps 1910 — F. Kemps. Latgalieši. Rīga, 1910.

Laua 1996 — A. Laua. Latviešu frazeoloģijas vārdnīca. Sēj. 1–2. Rīga, 1996.

LLVV — Latviešu literārās valodas vārdnīca. Sēj. 1–8. Rīga, 1972–1996.

Rupainis 2000 — A. Rupainis. Kozukolna Neikuli // Rupainis A. Pasaules vējos. Rēzekne, 2000. — 93.–117. lpp.

Rupainis 2000 — A. Rupainis. Vylks // Rupainis A. Pasaules vējos. Rēzekne, 2000. — 117.–135. lpp.

Rupainis 1953 — A. Rupainis. Zemes sōļs. Minhene, 1953.

Šuplinska 2006 — I. Šuplinska. Komisma elementi O. Rupaiņa prozā // Bērzgales novads. Rēzekne, 2006. — 137.–155. lpp.

Полонский 2006 — В. Полонский. Ирония // <http://www.krugosvet.ru/articles> (2006. g. 15. janv.)

The Features of the Comism in the Prose of O. Rupainis

The features of the comic aesthetics in the novel “Zemes sōļs” (1953) and the collection of stories “Pasaules vējos” (2000) by O. Rupainis are discussed in this article. The two works have been written in exile; both of them are different, distinctive from the historical novel that is typical of the literary activity of O. Rupainis. In every his work written in the time of the first independent state of Latvia one can find the depiction of the social environment and a typical reproduction of a personality

and public conflicts; however, after World War II that cardinally changes the life of the author and the nation, one can come across an alienated viewpoint and ironism in the characterization of the history and prevailing public sentiments of that time in the works of O. Rupainis.

The cases of the comism of a person's name, the categories of playing the social roles and the application of phraseology have been developed more extensively in his works. The sincere humor of O. Rupainis in the depiction of love affairs, and the sharpness and directness in the characterization of political ambitions also nowadays make his works topical and they make everyone search for the meaning of one's own life and the sense of one's mission in the human image.

ILGA ŠUPLINSKA
ilga.suplinska@ru.lv

Rēzeknis Augstskolys
Humanitarūs i juridiskūs zynuotņu fakultatis
Filologejis katedra

Atbreivuošonys aleja 115
Rēzekne, LV-4604, Latveja

Latgalieša mentalitāte psihologa skatījumā

Raksts nepretendē uz aptverošu latgaliešu mentalitātes psiholoģisku raksturojumu, bet pievēršas atsevišķiem šīs mentalitātes funkcionēšanas aspektiem.

Raksturojuma metodoloģiskajā pamatā ir psihoanalīze, uz tās bāzes veidotā amerikāņu psihologa A. Kardinera teorija (Kardiner 1939), kas izaug no psihoanalīzes principiem, taču tiek attiecināta ne uz atsevišķu indivīdu, bet etnosu kopumā. No psihoanalīzes viedokļa būtiskākais etnomentālītātes veidotājs ir bērnības determinējošā ietekme uz indivīda socializāciju. Savukārt uz socializācijas pieredzes bāzes veidojas etnosam specifiska personības bāzes struktūra. Tā iekļauj sevī tās personības īpatnības, kas veido indivīdu maksimāli jūtīgu atbilstošās kultūras paradigmai un ļauj indivīdam tajā justies maksimāli komfortabli, pastāvēt droši, kā savējam. Šīs īpatnības realizējas kā indivīda sociālās un kultūras matricēs, ne maksimāli dziļi, arhetipiskie slāņi. Kardinera teorija apgalvo, ka pamatos personība ir modāli kopīga konkrētam etnosam. Šī personības matricē kalpo kā bāze noteiktām uzvedības izpausmēm. Tas attiecas tikai uz nošķirtiem etnosiem. Kardinera teorija ir maksimāli ērta „savējā/svešā“ nošķiršanai, jo ir Ego centrēta, veidojusies kā adaptācijas veids, kas attīstās un pastāv, atbalstot savu sociālo grupu, to veidojusi indivīda drošības sistēma (Kardiner, Lipton 1945). Minētā teorija attiecināma arī uz latgaliešu etnosu līdz radikālu pārmaiņu norisei tajā 20. gadsimtā.

Latgaliešu etnomentālītātes īpatnību raksturošanai dažādu paaudžu latviešu rakstnieki ir snieguši bagātīgu materiālu. Latgalieša mentalitāte plaši atspoguļota latviešu klasiskajā literatūrā, kas radīta pēc Pirmā pasaules kara. Zīmīgākie autori — Ādolfs Erss, Antons Austrīņš, Jānis Jaunsudrabiņš, bet posmā pēc Otrā pasaules kara — Jānis Niedre, Jānis Klīdzējs un Antons Stankevičs (skat. literatūras sarakstu).

No vienas puses, etnomentālītāti ilgstoši ir iespaidojusi un formējusi kultūra (ar tās sasniegumiem, arī vienpusībām un trūkumiem), bet no otras — laika gaitā etnomentālītāte pati kļūst par kultūras neatņemamu sastāvdaļu, tās neatkārtojamo īpatnību izteicēju, zināmu kodolu un centrieces spēku. Bez etnomentālītātes klātesmes un caurstrāvojuma nav iedomājamas ne latgaliešu literatūra, ne māksla, kas autentiski ataino etnosā notie-

košos procesus un etnosa mentālās īpatnības. Etnosu psiholoģija iekļauj personības raksturojumus, etnosu attiecību psiholoģiju, kas izpaužas kā personības pasaules karte, kā intropersonība, proti, personības iekšējs veidojums, caur kuru tiek uztverta un interpretēta pasaule.

Sociālkultūras matrices veido bērnības pieredze, to pamatā ir personības drošības sistēma. Raksturīgs piemērs latgalieša bērnības pārdzīvojumam ir J. Klīdzēja romānā „Cilvēka bērns“ tēlotā Boņuka skatījums gan uz klātesošo pasaulīgo, gan pārpasaulīgo. Tas ir bērna uztvertais panaivais, bet ļoti tiešais Latgalei raksturīgais dzīves, tradīciju, normu un morāles normu izpausmju redzējums, aizliegumi, bailes, uztveres un domāšanas veids (Klīdzējs 1991).

Kā etnosam kopīga iezīmju bāze jāmin Superego, kurš pilda morālā cenzora funkcijas. Attīstoties noslēgtā vidē, tam ir orientācija uz pārdabisku eksistenci, Latgales gadījumā pagānisms saplūst ar katoļticību. Kopumā Superego veido bērnības socializācijas vide — Superego ir paņēmienu kopums, ar kura iedarbi indivīds top par kopienas locekli. Socializācija veido un uztur visas grupas trauksmes līmeni, neurožu raksturu, psiholoģiskās aizsardzības veidus, kas raksturīgi konkrētajai kultūrai. Latgaliskajā etnomentālītātē šie psiholoģiskās aizsardzības veidi ir 10 Bībeles baušļi, tabu sistēma, iemācītie uzvedības modeļi, kuri socializācijas gaitā tiek pārmantoti ģimenē kā lūgšanas, grēksūdzes, baznīcas svētku rituāli, sādžas kopīgā darbība. Savukārt socializācijas institūti — katoļticība un tās kanoni, dogmas, rituāli, vecāku uzvedība un tradīcijas, noteiktie tabu ģimenē — ir šādā vidē socializētas personības pamatstruktūru projekcija. A. Kardiners uzskata (Kardiner 1939), ka noslēgtā vidē visi bērni socializējas līdzīgi — viņi gūst vienu un to pašu (vai līdzīgas traumas), kā arī kompleksus. Šāda fenomena piemērs latgalietim ir — katoļticības izveidotais reliģiskais determinisms. Tas izpaužas pārlicībā — pie visa vainīgs esmu es pats, jo Dievs taču nevar gribēt sliktu. Citiem vārdiem izsakoties, latgalieša Ego vairāk ir orientēts uz ticību, mazāk uz racionālu analīzi un praktisku, reālu rīcību. Tāpēc nereti literatūrā latgalieti citu novadu pārstāvji attēlo kā slinku. Jaunsudrabiņš, kurš labi pārzināja Latgali, min, ka tā ir mentalitātes iezīme, nevis negribēšana darboties: „...es vispār gribētu sacīt, ka latgalietis nav slinks, bet pieticīgs. Dažreiz varbūt pat tādā mērā pieticīgs, ka mums, paradušiem censties gan pēc labāka maizes kumosa, gan pēc smalkām drēbēm, pēc izglītības un augsta stāvokļa, tāda pieticība izliekas kā tīrā apātija. Bet, kad paveramies dziļāk, tad ieraugām šajā apmierinātībā ar savu likteni tik daudz skaista un laba, ka mēs ar savu steigu un centību paliekam Latgales ļaudīm tālu pakaļ. Te vēl valda senču vies-

mīlība, savstarpēja izpalīdzēšana, stipra tautas kopības apziņa“ (Jaunsudrabiņš 1984: 402).

Aizsardzības sistēmas ietekmē arī etnosa atmiņu, veidojot savu subjektīvu loģiku, kas ir spēcīgāka un noturīgāka par atsevišķiem konkrētiem kultūras avotiem un procesiem. Piemēram, tad, kad objektīvais stāvoklis atšķiras no uzturētā vai tā, kura uztveri izkropļo aizsardzība, teiksim, katoļi — labi, luterāņi — slikti.

Socializācijas institūti — mīti, reliģija — nošķirtā etnosā pilda traumas kompensācijas funkciju. Latgalietim traumas avoti ir tikai daļēji apziņāti, jo veidojas agrā bērnībā, tie ir:

- 1) iemācītās normas, kas attiecas uz pieļaujamiem impulsu (libido, mor-tido) izpausmes veidiem,
- 2) iemācītie uzvedības modeļi,
- 3) tabu sistēma.

Traumas kompensācija veido vienotu kultūras stilu, latgalietim tas nozīmē — vēršanos pie Dieva. Klasisks piemērs te ir grēksūdze, jo latgalieša izpratnē Dievs ir gan stingrs, toties taisnīgs. Reliģijas ietekme latgalietim spēcīgi atklājas tieši metafiziskajā aspektā — viss ir Dieva plāns, Dievs nevar gribēt sliktu. Likumsakarīgi, ka latgaliešu tekstos bieži atkārtojas doma — pats esmu vainīgs, piem., neatguvu redzi, jo nepietiekami lūdzos Dievu; tā domā Tāsīte Klīdzēja romānā „Sniegi“ (Klīdzējs 1992). Arī neražu, dabas stihiju u. c. grūtību situācijās latgalietim raksturīga paļaušanās uz iracionālo: uz Dievu, uz baznīcas procesijām, svētīto ūdeni, mazāk — uz racionālu rīcību. Šādu latgaliešu paļaušanos iracionālajiem elementiem ataino Ā. Erss 30. gadu stāstu krājumos „Latgales stāsti“ (1926) un „Vecā Latgale“ (1931). Reliģiskie rituāli rada latgaliešu kopības garu, strukturē laiku. Grēksūdze pilda psihoterapijas funkciju. Sādžas, ģimenes kopības gars palīdz mazināt trauksmi, uzturēt esošo ievirzi „savējie/svešie“. Erss, Klīdzējs, Stankevičs min talkas, svētkus, bērnu un kāzu rituālus kā fenomenu, kura intensīvais pārdzīvojums stiprina kopību (Erss 1926, 1931; Klīdzējs 1992, 1993; Stankevičs 1990).

Pretnostatījums „savējais/svešais“ latgaliešiem kalpo kā psiholoģiskās aizsardzības sistēma, lai norobežotos no svešā un citādā, kuru latgalieši redz pārnovadniekos, ebrejos, krievos, bagātajos, birokrātos, kungos, citu ticību piekritējos.

Savējais latgalietim ir emocionāli pozitīvi iekrāsots, drošs, tuvs, pretstatā svešais — bīstams, negatīvs, kas izpaužas aizdomīgumā un piesardzībā. Amerikāņu zinātnieks V. G. Samners (Sumner 1907). 20. gadsimta sākumā etnomentālītes sakarā ieviesa tādu jēdzienu kā etnocentrism.

Tas, pirmām kārtām, nozīmēja tvert un vērtēt dzīves parādības, kuras tiek uzskatītas par etalonu vai optimumu, no savas etniskās grupas dzīvesveida, tradīciju un vērtību viedokļa. Etnocentrisma jēdziens fiksē savu uzmanību uz etniskās grupas pašapziņas specifiku, norobežojot jēdzienus „mēs“ no jēdziena „viņi“. Šis norobežojums neizslēdz saderības un draudzības attiecības, taču tās var izpausties augstprātības, neizpratnes, arī naidīguma formās. „Labi, ka šādas lietas (dažādas dabas stihijas un nelaimes — A. V.) nebija Latgalē vien. No bagātajām čūļu zemēm nāca ziņas par vēl neredzētiem plūdiem. Vismaz sirds varēja būt mierā: sak, dievs gribējis čūlus pārmācīt, un tad tev, grēciniek, katoli, sava soda tiesa līdzī nesama“ (Niedre 1940: 88).

20. gadsimta sākumā vērojams vēl kāds fenomens, ko Klīdzējs definējis kā latviskās neirozes izpausmi — tas ir latgalietis citu latviešu uztverē (Klīdzējs 1980). Nereti latgalieši tēloti kā garīgi un intelektuāli atpalicis etnoss, etnoss ar nereformētu ticību, ar slāviskotu valodu, morālajā un estētiskajā ziņā vismaz dīvaini un nesaprotami u. tml. Jānis Niedre stāstā „Čangaļi“ raksta: „Tēvs ar māti un saimes ļaudis vecajā dzīvesvietā visu, kas vien nelabs apkārtnē notika, piedēvēja pāri Daugavai dzīvojošiem latgaliešiem. „Kas gan cits, maitas čangaļi vainīgi!“ “ (Niedre 1940: 109, 110). Līdzīga attieksme ir arī konstatācijā, ka, ja tiek iepirkta zeme Latgalē, tad pircējs secina: „Būšu zemākas sugas ļaudīs...“ (Niedre 1940: 109).

J. Jaunsudrabiņš konstatējis, ka, lasot laikrakstus, rodas iespaids, ka Latgales iedzīvotāji būtu lieli žūpas un nevaldāmi kaušļi — taču, rakstnieks uzsver, tie ir atsevišķi sadzīves momenti (Jaunsudrabiņš 1984: 24). Šī ievirze ļāva citos Latvijas novados pret latgaliešu kalpiem, peļņā gājējiem (burlakiem) izturēties ar pārkuma izjūtu, uzskatot viņus par zemākiem. Literatūrā šādu attieksmi ataino J. Niedre, A. Austrinš, I. Kalnāre: „Viņi (latgalieši — A. V.) gulēja zaru būdās vai arī kūtīs, kur sānus no mēsliem un vircas šķīra tikai plāna salmu kārtā, šķūņu augšās, kur salijušu cilvēku pat nekas nepasargāja no caurvēja, pārtika no maizes, vārīta ūdens un ziepēm līdzīga speķa gabala, reti kad piestrēbdami kādu viru, bet strādāja par dažiem grašiem no vienas tumsas līdz otrai“ (Niedre 1947: 83–84).

Literārajos darbos kā latgalietim raksturīga etnomentālā iezīme minēts introvertums, zināma noslēgtība, kas drošā vidē pārtop patiesā sirsnībā. Noslēgtība kā etnosam kopīga iezīme izveidojas gadsimtiem ilgas apdraudētības rezultātā, arī Latgale līdz 20. gs. sākumam bija no citiem latviešiem nošķirts veselums, ar pamatetnosu, kurš konsekventi saglabāja savu citādīgumu. Socializācijā uzvedība veidojas, apzināti un neapzināti

atdarinot vecāku uzvedību, šinī gadījumā — ievērojot atturību attiecībā uz emociju izpausmēm, jo skarbā, nabadzīgā vide diktēja gan vecāku stingrību pret bērniem, gan sava želuma pret viņiem neizrādīšanu: „Bet viņai (latgalietai — A. V.) i māte, i tēvs vairāk bargi nekā labi. Ka tēvs bargs, tas parastāk, bet kādēļ māte tāda?...“ (Niedre 1947: 9).

Individuālā grēku sūdzēšana, Svēto Rakstu studēšana, kopīgie spēcīgie reliģiskie pārdzīvojumi latgaliētī attīstīja refleksiju, veidoja viņā morāli tīru, ideālistisku un sentimentālu Super Ego. Latgalietim raksturīga tiešā Dievišķā pieredze, par kuru K. G. Jungs raksta, ka tā rodas, saistot savu tiešo psiholoģiskā pārdzīvojuma pieredzi ar numinozo (jūtas, sakrālā, dievišķā pārdzīvojums) kolektīvajā Dieva iepazīšanā, jo, pēc autora uzskata, tikai šo numinozo saistot ar cilvēces dogmām un pārliecībām, var nokļūt uz reliģijas apjēgšanas ceļa (Юнг 1998: 110–111).

Jungs uzsver, ka tā realizējas nepieciešamība saistīt savu individuālo pieredzi ar vispārcilvēcisko reliģisko tradīciju. Latgalietim ticība pirmām kārtām ir emocionāls pārdzīvojums, kurš izmaina personību.

Manuprāt, latgalieša spēcīgās emocijas, saistībā ar stingro tabu sistēmu un iztrūkstot sociālajai pieredzei, traucēja viņam savas sakāpinātās emocijas verbalizēt un adekvāti izteikt. Klīdzēja Ruduks romānā „Sniegi“ (Klīdzējs 1992: 148) izbrīnā secina: „Tai gan vajag būt jocīgai ierīcei cilvēkā, tev vajaga būt pilnam ar alu, lai varētu pateikt ko labu cilvēkam. Klīdzēja citu romāna „Sniegi“ varoņu — Tāsītes, Eduka, Ruduka — personībās savijas cildenais un traģiskais dažādās intensitātes pakāpēs. Latgalietim 10 baušļu uzliktais tabu, no tiem izrietošā cīņa ar kārdinājumiem, no vienas puses, un skarbās dzīves izraisītās sāpes, no otras puses, un neuzdrīkstēšanās tās izteikt un žēlot tuvākos, rada smagu emocionālu slodzi. Neizteiktais pārdzīvojums izraisa spēcīgu un nesabalansētu jūtu ambivalenci. Latgalieša emocijas nekontrolējami izlaužas krogū, baznīcā, taču smagajā ikdienā latgaliētis parasti ir ieslēdzies sevī.

Emocionāla piesātinātība, 10 baušļu nospiedums personībā, sentimentalitāte, rakstura noslēgtība ir kultūras koda zīmes, kuras latgalieti padara identificējamu citu etnosu vidū pat tad, kad sistēma, kura to radīja, jau ir mainījusies. Visas latviešu nācijas likteņu kontekstā jāmin, ka latgaliskais latviskums vēsturiski ticis vairāk apdraudēts nekā citos novados. Latgaliskumam bija īpaša fenomena spēks — ne tikai apzinoties un apliecinot savu tautību, bet glābjot savu latviskumu no iznīcības, no pārtautošanas. Tas veidojis etnomentālātes īpatnību — spītību, noturību, nepakļaušanos.

Tādējādi var secināt, ka latgaliskums ir neatkārtojama sabiedriski etniska parādība.

Literatūra

- Austriņš 1919 — A. Austriņš. Māras zemē. Rīga., 1919.
Austriņš 1931 — A. Austriņš. Neievērotie. Rīga, 1931.
Duijker, Frijda 1960 — H. C. Duijker, N. H. Frijda. National karakter and national stereotypes. Amsterdam, 1960.
Erss 1926 — Ā. Erss. Latgales stāsti. Rīga, 1926.
Erss 1931 — Ā. Erss. Vecā Latgale. Rīga, 1931.
Jaunsudrabiņš 1984 — J. Jaunsudrabiņš. Ko vēroju Latgalē // J. Jaunsudrabiņš. Kopoti raksti, 14. sēj. Rīga, 1984
Kardiner 1939 — A. Kardiner. Phycological Frontier of Society. New York, 1939.
Kardiner, Lipton 1945 — A. Kardiner and R. Lipton. The Individual and His Society. New York, 1945.
Klīdzējs 1979 — J. Klīdzējs. Dažas latgaļu sāpes un problēmas // Dzimtenes kalendārs 1980. gadam. Vasters, 1979. — 108.–118. lpp.
Klīdzējs 1989 — J. Klīdzējs. Ievainotā dzīve. Heivorda, 1989.
Klīdzējs 1991 — J. Klīdzējs. Cilvēka bērns. Rīga, 1991.
Klīdzējs 1992 — J. Klīdzējs. Sniegi. Rīga, 1992.
Niedre 1940 — J. Niedre. Ķeceris Latgalē. Rīga, 1940.
Niedre 1947 — J. Niedre. Puškānu sala. Rīga, 1947.
Stankevičs 1970 — A. Stankevičs. Baltais jātnieks. Rīga, 1970.
Stankevičs 1990 — A. Stankevičs. Ingravas stāsti. Rīga, 1990.
Sumner 1907 — W. Sumner. Folkways. Boston, 1907.
Юнг 1998 — К. Г. Юнг. Психология бессознательного. Москва, 1998.

Latgalian Mentality from the Psychologist's Point of View

The theoretical framework of the study is based on American psychologist A. Kardiner's theory about structures of personalities, living in segregated ethnoses. These structures contain the specific characters, which form an individual as mainly adapted to respective ethnos traditions and canons. The works of the 20th century Latgalian writers J. Klīdzējs, J. Niedre, A. Stankevičs, etc. allow to state that determinism established by Catholicism dominates in the Latgalian ethnomentality. It manifests itself as persuasion of self-guilt and hyperbolization of irrational elements. The opposition "strangers and one's own people" prevails in the Latgalian mentality, and it manifests as mistrust to the different, as suspicion and precaution. The segregated environment had formed in Latgalians a view of the existence of the supernatural.

ANITA VECGRĀVE
anitavecgr@one.lv

Rostokas iela 58, dz. 1
Rīga, LV-1029, Latvija

Latgales teksts

K. Skalbes, A. Austriņa un J. Jaunsudrabiņa darbos

Mana tēma attiecināma uz būtisku problēmu, proti, kā 20. gs. pirmajā pusē, t. i., līdz Latvijas okupācijai 1940. gadā, Latgali un latgaliešus, viņu savdabīgo vietu un nozīmi Latvijas kā valstiska veidojuma kopumā redz un izprot trīs mūsu literatūras klasiķi: neoromantiķis Kārlis Skalbe un reālisti Jānis Jaunsudrabiņš un Antons Austriņš. Apzināti ārpus Latgales teksta ietvariem atstāts ražīgākais un plašākais Latgales un latgaliešu tēlotājs starp diviem pasaules kariem — Ādolfs Erss, kura darbos Latgalei veltīta apmēram trešā daļa viņa tekstu kopuma, tāpēc viņa šim novadam veltītie darbi savas kvantitātes dēļ prasa atsevišķu izvērstu pētījumu.

Līdz Latvijas valstiskuma pasludināšanai 1918. gadā Latgale latviešu literatūrā ir ne tikai *terra incognita*, bet arī nepamatoti noklusēta un pat ignorēta teritorija. Tam pamatā, protams, ir visiem zināmas Latgales vēsturiskās attīstības īpatnības, proti, cara impērijas radītā teritoriālā atšķelšanās no pārējās Latvijas, reliģiskā atšķirība (katoliskās ticības faktors) un latgaliešu valodiskās īpatnības, kā arī diemžēl latviešu rakstnieku intereses trūkums par Vitebskas guberņā dzīvojošiem latviešiem, vairāk vai mazāk, bet citādīgajiem, neierastajiem, pat svešādajiem latviešiem. Tas viss kopumā tad arī nosaka, kāpēc tik vēlu Latgales teksts ienāk latviešu literatūrā.

No minētajiem trīs mūsu klasiķiem pirmais savos darbos plašāku Latgales nozīmi akcentē Kārlis Skalbe, kaut gan formāli par tādu uzskatāms Antons Austriņš, jo viņš jau 1909. gadā publicē stāstu „Čiuļi“, kas vēlāk, 1919. gadā, tiek iekļauts Latgalei, tās cilvēkiem un īpatnējām paražām veltītajā īsprozas krājumā „Māras zemē“. Tomēr minēto stāstu ir problemātiski uzskatīt par pilnvērtīgu Latgales tekstu, jo tajā dominē virspusējs Latgales pilsētu inteliģences tēlojums, absolūti ignorējot Latgales zemniecību un tās dzīves veida savdabības. Vēl divi citi 1915. gadā sarakstīti Austriņa tēlojumi — „Tirgus diena Stalidzānos“ un „Sirmā stunda“ — publicēti ar trīs gadu novēlošanos un par Latgales teksta plašāk zināmu faktu nekļūst savlaicīgi.

Tā par pirmo respektējamo publicēta Latgales teksta autoru kļūst Kārlis Skalbe, kurš 1917. gadā saraksta un 1918. gada sākumā Valkā izdotā žurnāla „Jaunā Latvija“ 4. numurā publicē paša vērojumiem bagātu

plašu eseju „No rudzupuķu zemes“, ko nodēvējis par ceļojuma piezīmēm pa Latgali. Žurnāla publikācijā 8 lappuses garā eseja tapusi Kerenska Pagaidu valdības varas laikā, pirms lielinieku apvērsuma.

Žurnāls „Jaunā Latvija“ tiešāk vai netiešāk, bet pietiekami skaidri un konsekventi raksta par Latviju kā trīs novadu — Vidzemes, Kurzemes un Latgales — kopumu, un tā arī Skalbes eseja iegūst principiālu Latvijas eventuāla valstiskuma propagandēšanas statusu, kurā Latgalei vairs nav no pārējās Latvijas atšķeltas teritorijas statuss, bet gan akcentēta pārliecība par to kā Latvijai garīgi un pēc būtības piederošu novadu. Pirms minētās esejas publicēšanas jau 1915. gadā Skalbe publicējis principiālu polemisku apceri „Mūsu zeme“, kurā uzsvēris: „Es ⟨tagad kā Latviju — V. V.⟩ pazīstu vairs tikai kā Vidzemi, Kurzemi, Latgali (..). Upes (..) ar vilni iznēsā gaismu pa mūsu dzimteni — redziet, cik gaiša ir Vidzeme, Kurzeme, Latgale!“ (Skalbe 1939a: 119). 1917. gadā rakstītajā esejā „No rudzupuķu zemes“ Skalbe ir izteikti konkrētāks — Latgali viņš redz ne tikai kā „brīnišķo Latvijas stūrīti“ (Skalbe 1939b: 345) un varbūtējo „mūsu cilts dzimteni“ (Skalbe 1939b: 345), ne tikai „kā glāžu pili jūras dibenā, kurā ar savu gaišo mieru un gausumu ir nogrimušas un uzglabājušās mūsu pašu ⟨latviešu — V. V.⟩ pagājušās dienas“ (Skalbe 1939b: 352), ne tikai kā dabas miera un harmonijas spoguļi, ne tikai kā novadu, kur „ļaudis vēl uzticīgi skatās uz debesīm“ un kurā „latgalieši ir dzīvojuši tikai priekš debesīm“ (Skalbe 1939b: 347); Latgali Skalbe iepazīst kara laikā, tāpēc uzsver, ka „Ikkatru varētu apburt Latgales skaistums, ja šai zemē nebūtu tik daudz bēdu“ (Skalbe 1939b: 345). Skalbem sāp izsalkušo bērnu izmisušās acis, sāp netīrība ap mājām, logu stiklu vietas, kas aizspiestas ar dēļiem vai aizbāztas ar lupatām, sāp tas, ka tik daudzi latgalieši „aiziet burlakos“ un dedzināt ķieģeļus vai darbos uz dzelzceļa stigām un tāpēc zeme daudzviet paliek atmatā un pa nezālēm apaugušām lauku strīpām „arkls nav staigājis trešu vai ceturto vasaru“ (Skalbe 1939b: 345). To visu redzēdams, Skalbe secina: „...krīt acīs kāda traģiska nevarība tautas ⟨latgaliešu — V. V.⟩ raksturā“ un „Šī nevarība nāk no tam, ka tauta nav pratusi ciešāk nostāties uz savas zemes“ (Skalbe 1939b: 346). Te jāapstājas, jo citētais, protams, ir gaužām vienpusīgs un virspusējs skatījums uz Latgali un tās ļaudīm. Likumsakarīgi, ka Skalbe meklē cēloņus, kāpēc Latgale tik krasi atšķiras no pārējās Latvijas, viņš pat nostājas ne tikai Latgales īpatnību un likteņa skaidrotāja pozīcijās, viņš kļūst par patiesu un nesaudzīgu vēsturiskās ne taisnības soģi: „Pie latgaliešu nevarības ir vainīga krievu cara valdība, kura nonāvēja tautas garu un salauza viņas gribu“ (Skalbe 1939b: 347). Turpmākajā Skalbes tekstā seko uzsvērtas norādes, ka līdz 1905. gadam latga-

liešu valodā nav atļauts drukāt pat lūgšanu grāmatas, ka Latgales skolās nav mācīts neviens vārds latviski, ka izteiktā poļu ietekme ir pārvērtusies pārpoļošanā un katolicisma asā un dogmātiskā pretstatīšanā vidzemnieku un kurzemnieku protestantismam. Skalbe akcentējis, ka latgaliskās identitātes apziņa pārkausēta tiktāl galēji deformētā veidā, ka latgalietis, dzirdēdams par savu piederību latviešu nācijai, to noliedz, apgalvodams, ka ir „katūls“, piebilzdams: „Pūls vai katūls, tys vyss vīns.“ Sapraddams, ka latgalieša „nacionālā apziņa tika izkausēta viņa reliģiozā apziņā“, un meklēdams vēsturiski korektu skaidrojumu Latgales mentālajam citādīgumam un vienaldzībai pret nacionālo piederību, Skalbe pamatoti norāda, ka latgalieši ir „...izauguši verdzības ēnā, kura ir gulējusi pār viņiem ilgāk nekā pār mums (vidzemniekiem un kurzemniekiem — V. V.)“ un „Tikai pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā latgaliešu jaunekļi varēja iestāties garīgās skolās. Radās pirmie tautiskie baznīckungi; (radās) viens otrs students, kurš atdeva tautai savu jaunības ideālismu“ (Skalbe 1939b: 349). Rakstnieks min virkni nozīmīgu Latgales kultūras darbinieku, sākot ar baronu Manteifeli un pirmajiem latgaliešu baznīckungiem Trasunu, Rancānu un Skrinku. Zīmīgi, ka blakus Francim Kempam un Valerijai Seilei Skalbe īpaši izceļ ārstu Antonu (Ontonu) Skrinku, proti, pirmās latgalistikas konferences ierosmes galveno personību un viņa veikuma nozīmi Latgales kultūrā. Skalbe atzinīgi vērtē arī latgaliešu laikrakstu „Drywa“, norādīdams, ka otrs Skrinka, baznīckungs Kazimirs Skrinka „...strādā ar īstu mūka pazemību priekš savas tautas un par „Drywas“ vadīšanu nesaņem nekāda honorāra“ (Skalbe 1939b: 354). Īpašu nozīmi savā esejā Skalbe piešķir labākajiem, proti, nacionālās apgaismes laukā aktīvākajiem Latgales baznīckungiem kā nesavtīgiem sava novada kultūras un saimnieciskās izaugsmes rosināšanas misionāriem, zemkopības biedrību dibinātājiem, grāmatu izdevējiem, norādot, ka tomēr vēl „trūkst pasaulīgās inteliģences“, kas latgaliešus mudinātu vēl intensīvāk skoloties un veidot Latgalē nacionālas mācību iestādes. Diemžēl Skalbi skumdina kāds dialogs, kad latgaliešu zemnieks, kuram rakstnieka līdzbiedrs, kurš Rēzeknes apriņķī pārbauda skolu un slimnīcu stāvokli, uz jautājumu: „Mēs gribam celt jaunu skolu. Sakiet, kādu jūs gribat, latviešu vai krievu?“ atbild: „Nazinu, kungs. Mas asam tymši ļauds“ (Skalbe 1939b: 355). Arī jau esošo, gaužām reto skolu stāvoklis Skalbes skatījumā ir slikts — to ēku ārējais izskats un iekštelpas asi kontrastē ar Vidzemes un Kurzemes latviešu skolām.

Latgales garīgās potences Skalbe saskata latgaliešu „maigajās dvēselēs“, kuras „glabā sevī daudz gaismas un svabadības“ (Skalbe 1939b: 349) un „Dievmātes lēnās acis“ (Skalbe 1939b: 348). Te Skalbe, vērodams

latgaliešus un apcerēdams viņu reliģiozitāti pretstatā vidzemnieku un kurzemnieku pragmatismam un racionālismam, izvirza kādu arī vēl mūsdienās aktuālu problēmjaudājumu: „Reliģija ir uzaudzījusi viņos (latgaliešos — V. V.) maigu dvēseli, kuras jaukākās īpašības ir debešķīga vieglprātība un bezbēdīga paļaušanās uz Dievu. Varbūt priekš mūsu (latviešu) garīgās kultūras šī (latgaliešu) dvēsele dos tīrāku un skanīgāku materiālu nekā sīkā un praktiskā vidzemnieka vai kurzemnieka (dvēsele)“ (Skalbe 1939b: 349).

Vispārinot nedrīkst teikt, ka Skalbe uz Latgales reālo stāvokli 1. pasaules kara laikā skatās ar vecākā brāļa liekuļotu līdzjūtību. Skalbi patiesi uztrauc Latgalē redzētais negatīvais, taču tas nav pamats latgaliskā noliegumam un neizpratnei. Attiecībā uz latgaliešu kultūras stāvokli Skalbe atgādina, ka Latgales nacionālā kultūra ir ļoti jauna, ir tikai savos pirmsākumos, „Pie viņas nav strādājušas vēl ne divas (latgaliešu) inteliģences paaudzes“ (Skalbe 1939b: 349). Pie Skalbes rakstītā ir jāpiebilst, ka tolaik latgaliešu inteliģence skaitliski ir daudzkārt mazāka, šī inteliģence vēl tikai veidojas un tās ietekme uz „saviem mazajiem brāļiem“ nav ar tik lielu rezonansi, kā tas ir bijis pārējā Latvijā jaunlatviešu kustības laikā.

20. un 30. gados Latgales teksts Skalbes darbos jūtami sarūk. Šāds teksts pārsvarā ietilpst Latvijas attīstībai veltītajos rakstos, kuros rakstnieks uzsver, ka tieši Latgalei, nevis pārējiem Latvijas novadiem jāveltī vislielākā uzmanība, jo tikai tā iespējams mazināt novada ekonomisko un kultūras atpalicību no diviem „vecajiem“ novadiem. Rakstnieku šajos gados uztrauc Latgalē vērojamā valodas slavizēšanās. Skalbes negatīvismu izpelnās latgaliešu valodas daudzie plaši lietotie slāvismi — rusismi un polonismi. Pēc Skalbes domām, pašu latgaliešu izloksnēs atrodami īsti latviskas cilmes vārdi — te Skalbe norāda uz latgaliešu folkloru, īpaši tautasdziesmām, no kurām īsta latgaliešu valoda esot jāmacās Latgales deputātiem Saeimā, kuri dažkārt — un to Skalbe uzsver īpaši — pārejot savās runās uz krievu valodu. Pret to Skalbe nostājas asi un principiāli, norādīdams, ka tad jau labāk runāt latgaliski, jo tā taču ir mūsu, nevis sveša valoda. Pārskatot 1. un 4. Saeimas sēžu protokolus (Skalbe ir šo divu Saeimu deputāts), jāsecina, ka diemžēl reti ir bijuši gadījumi, kad Saeimā ir skanējusi latgaliešu valoda; pārsvarā tas ir bijis kādās replikās vai protesta saucienos, pieņemot vai oponentējot runātāju viedokļiem. Kopumā Skalbes Latgales teksts nav liels, pēc 1934. gada tāda nav vispār. Domājams, tas saistīts ar Skalbes publicista darbības strauju samazināšanos Ulmaņa diktatūras gados.

Rezumējot — Skalbes Latgales teksta galvenā vērtība un nozīme ir rakstnieka striktajā nostājā un atgādinājumā vidzemniekiem un kurzem-

niekiem jau 1918. gadā: latgalieši vēsturiski daudz ilgāk nekā pārējie latvieši ir bijuši pakļauti krievu cariskā imperiālisma despotismam un tāpēc ir jāatbalsta visas latgaliešu pūles un centieni viņu piederības apziņas latviešu nācijai stiprināšanā. Latgalietis, uzsver Skalbe, nav dīvainais un svešālais latvietis, latgalietis ir latvietis, kura savdabības gan bagātina, gan rotā saviem īpatnējiem rakstiem latviskās pasaules izjūtas spektru. Vēsturiski vērtējot Skalbes Latgales tekstu, tas izprotams arī kā tiešs aizrādījums pārējiem latviešiem pret latgalisko neizturētības ar vīpsnu vai augstprātību, nevērību un neizpratni un vienlaikus arī kā aicinājums latgaliskumu pieņemt un izprast kā latviskā īpašu (un tālab jo vairāk sargājamu) fenomenu.

Antons Austrīņš Latgales tekstus, salīdzinot ar Skalbi un Jaunsudrabiņu, ir radījis visvairāk. Tie apkopoti jau pieminētajā īsprozas krājumā „Māras zemē“, kas pilnībā attiecināms uz Latgali, un daļēji krājumā „Neievērotie“ 1931. gadā. Austrīņš Latgalē (tāpat kā Ādolfs Erss) dzīvojis pirms 1. pasaules kara un 20. gados vairākkārt ceļojis pa Latgali. Viņa Latgales tekstā novada topos ir visplašākais. Nav abstraktas Latgales vai virspusēja Latgales koptēla, ir precīza konkrētība, turklāt ne tikai pilsētu — Rēzeknes, Daugavpils, Balvu, Preiļu, Krāslavas u. c., bet arī dažādu ciemu un sādžu tēlojums. Austrīņa Latgales teksts saista ar konkrētību un tiešumu, aculiecinieka skatījuma pievilcību. Austrīņš pat ir radījis savu otro „es“, savu līdzinieku Krenkli, kurš, nokļuvis Latgalē, tiecas pēc iespējas vairāk uzzināt par tās vēsturi, kuru interesē dažādie Latgales īpatņu tipi, kurš aktīvi komunicē ar latgaliešiem, tiecoties aiz šķietamās vienādības atklāt īpatno un savdabīgo, pat unikālo. Turklāt Austrīņa Latgales tekstā izpaužas neliekuļota sirsnība pret latgaliešiem.

Tieši Austrīņš viskonsekventāk pietuvina latvieti latgaliskuma dziļai izjūtai un izpratnei, kolorīti zīmē Latgales dabas pievilcību un latgalieti kā īpaša un tālab izteikti sargājama latviskuma simbolu un realitāti vienlaikus. Austrīņš izvērstajā Latgales toposā kultivē nepārtraukta ceļojuma principu, un šajā ceļojumā Krenklis, rakstnieka dubultnieks, ierauga vispirms vispārīgo — reliģiskos svētkus, dabas ainavas, Latgales sādžas un to ļaudis, — nonāk pie konkrētā, kas Latgales koptēlu izvērš atsevišķās vizuāli spilgtās, it kinemotogrāfiski pietuvinātās detaļās un tēlos. No vispārējā uz atsevišķo, šo atsevišķo nereti paceļot simbola pakāpē — tāda ir Austrīņa mākslinieciskā pozīcija Latgales atainojumā. Turklāt dažkārt rakstnieks latgalisko uzsver kā eiropiešu parādību, kuras analogus atrod Itālijā un it īpaši Spānijā. Te būtiski uzsvērt, ka, salīdzinot latgalisko ar spānisko, Austrīņš priekšroku dod tieši latgaliskajam, uzsvērdams, ka pēdējā garīgums parādās bez neiecietīga un maksimālistiska fanātisma, kādu viņš diemžēl ie-

raudzījis katoliskajā Spānijā. Arī Latgales dabu Austrīņš pretstata Spānijas „..sasmakušajam gaisam un ūdeņiem. (..) Latgalē upes nestāv vasaru sausas kā tikko bruģēti lielceļi,“ akcentē Austrīņš (1931: 32).

Latgales ceļojumu sistēmā Austrīņš ievieš īpašus Latgales iedzīvotāju tipus, kuriem liek stāstīt kaut ko personisku, lai tādējādi mozaīkas veidā radītu lasītājā prieku par latgaliešu dzīves veidu, tradīcijām, paražām, tipāžiem, bieži vien uzsverot latgalisko optimismu kā latgalieša mentalitātes zīmīgu īpatnību pretstatā grūtajiem sadzīves apstākļiem un apkārtnes nesakoptībai. Latgaliskuma daudzveidība atklājas virknē Austrīņa tēloto latgalisko tipāžu. Minēšu dažus. Stāstā „Vecais latgalis“ tēlots kāds kāzinieks, kurš atgriežas mājās. Viņu ir sajūsminājusi kāzu cienastu bagātība: „Nu ta beja ar kuozas tak kuozas. Goldi vai lyuza. Un gostu, gostu. Vīns bīzins! Un kur ta dzeršona! Treis dīnas!“ Tomēr visvairāk kāzinieks ir gandarīts par kaut ko citu, proti, kāzās ir ieradies kāds rads, kurš ne tikai ir guvis panākumus darbā Pēterburgā, ir apģērbies savā ierēdņa uniformā, bet — to Austrīņš uzsver īpaši — ir saglabājis draudzīgas un labvēlīgi sirsnīgas attiecības ar saviem Latgales tautiešiem un nepavisam nav augstprātīgs: „Oduma dāls atbraucis nu poša Picera taidis kai vins ģenerāls. Mundirs izmorgots kai speid vīn. Zilas yuzas. Zubins pi sona. (..) Nau jau prosts veirs, a kaids tur načaļņiks Picerī. (..) Un tad ir sprauns pie gaškavošanas un lēls mēlotājs“ (Austrīņš 1919: 28).

Savukārt stāstā „Mantu kalns“ Austrīņš tēlo kādu Leķu Klāvu, kurš visu mūžu ziedo kādas fanātiski skaistas vēlmes realizēšanai — viņš grib nosusināt, t. i., iznīcināt plašu purvu, „lai tiktu reiz laukā no šīm elles dūkstīm un žalgām, kurās perinājās dažādas sērgas un slimības un no kurienes lien ārā niknā salnas vecūkšņa“ (Austrīņš 1931: 43). Ja Austrīņa Latgales tekstā jāizceļ tāda latgalieša personība, kas pelnījusi vislielākās simpātijas, tad tas ir tieši šis Leķu Klāvs, kurā redzams nepārprotams jaunas latgaliešu paaudzes priekšvēstnesis, misijas un pienākuma cilvēks, kurš savus pūliņus neveltī tikai sev vien, bet visu latgaliešu labklājības celšanai.

Vēl cits latgalisks tipāžs ir kāds vidzemnieku vedējs pa Latgali — Lemešovas Aleksis tāda paša nosaukuma stāstā. Austrīņš par šo Aleksi izsakās tā: „viņā bija tik daudz bezrūpības, patiesa dzīves novērojuma un sirsnīgas vaļsirdības, ko mūsu ceļotāji (Krenklis un viņa draugs Rudzons — V. V.) piedzīvoja pirmo reiz.“ Lemešovas Aleksi Austrīņš raksturo kā „paša Dieva sūtītu, lai parādītu šīs zemes (Latgales — V. V.) īsto būtību.“ Ko tad Austrīņš atklāj, klausoties Lemešovas Alekša stāstīto un vērojot viņa rīcību? „Aizmirstas ielas steiga,“ raksta Austrīņš un turpina: „Nabadzīgās, izpūrušās latgaliešu ēciņas likās izstarojam it kā naivu svētlaimību.

(..) Krenklis nezināja, par ko tam lielāks prieks: par ⟨Latgales — V. V.⟩ dabas skatiem vai Lemešovas Alekša pagānisko bezbēdību — pats Aleksis šinī saulainā peizāžā likās tīri kā kāds aizmirsts paradīzes iemītnieks“ (Austriņš 1919: 37). Uzsveru šī Austriņa salīdzinājuma nozīmi un būtību — latgalietis viņam ir kā mūsu, t. i., latviešu aizmirsts tautietis, kurš, neraugoties uz dzīves rūpēm un grūto sadzīvi, spēj sirsnīgi, dabiski neviltoti un patiesi optimistiski dzīvot harmoniski labestīgā noskaņojumā un pasaules izjūtā. Diemžēl daļā Austriņa stāstu jaušams, ka viņš uz latgalisko raugās kā uz eksotiku, kā citādību, kā komisko, netiecoties tēlot latgalieti visā viņa dvēseliskajā krāšņumā un dziļumā. Latgaliešu reliģiozitāti Austriņš dažkārt pat tēlo no izteikti nepievilcīga aspekta kā trulu un aprobežotu fanātismu, nesaskatot tā dabiskumu. Tas mazina Austriņa Latgales teksta cilvēcisko vērtību.

Jāņa Jaunsudrabiņa Latgales teksts, salīdzinot ar abu iepriekš minēto rakstnieku darbiem, ir hronoloģiski visplašākais — tas aptver laiku no 1919. gada līdz pat 50. gadu vidum emigrācijā. Galvenie Jaunsudrabiņa darbi par Latgali un tās cilvēkiem sarakstīti līdz 1940. gadam. Tie nav apkopoti atsevišķās grāmatās kā Austriņa gadījumā vai arī tiem atsevišķos Latvijas vēstures periodos nav bijusi tik nozīmīga iepazīstināšanas ar Latgali funkcija, kā tas ir bijis ar Skalbes eseju „No rudzupuķu zemes“. Tomēr arī Jaunsudrabiņa Latgales tekstam ir savdabīga nozīme un pat priekšrocība — vispirms tā ir hronoloģiska ilglaicība un tie ir tapuši vienmērīgi atsevišķos laika posmos, ne tikai 20. gados un 30. gadu otrajā pusē, bet arī Ulmaņa diktatūras laikā — īpaši 1935.–1936. un 1940. gados. Kopumā Latgalei veltīti 12 darbi, žanriski tie ir gan stāsti un tēlojumi, gan arī publicistika.

Jau pašā pirmajā Latgalei veltītajā darbā, 1919. gada nogalē sarakstītajā tēlojumā „Jāzeps Vaskāns“ Jaunsudrabiņš rāda latgalieti, kurš cīnās pret Bermonta armiju un no ievainojuma mirst. Jaunsudrabiņš akcentē Vaskāna optimismu un vitalitāti, kaut gan tam ir amputētas kājas, Vaskāns bez šaubīšanās tic, ka atgriezīsies dzimtajā Latgalē un, lai nebūtu par slogu ģimenei, pīs kurvjus un darīs tos mājas darbus, kurus var veikt sēdēdams. Vaskāns nevar samierināties ar to, ka viņa kājas tiktu apraktas Rīgā, viņš pieprasa, lai tās aproc katoļu kapsētā, jo cer, ka „man pastarā dienā eņģeļi tās pienesīs un es varēšu atkal staigāt pa laukiem un pļavām“ (Jaunsudrabiņš 1982: 352). Vaskānā nav tās pazemības, kura nereti tiek piedēvēta latgaliešiem. Rakstniekam latgaliešu portretējumā ir svarīgi akcentēt vitalitāti, pašpietiekamu pašapziņu un pat spītību. Tādējādi Jaunsudrabiņš,

līdzīgi kā Austriņš, uzsver nevis pazemību un samierināšanos, kā to latgalieša raksturā uzsver Skalbe, bet gan pavisam pretējas mentālas īpatnības.

Arī citos Jaunsudrabiņa latgaliskajos darbos uzsvērts latgaliešu patstāvīgums un aktivitāte, stingra mērķtiecība, īstenojot savus nodomus, sīkstums un neatlaidība darbā, dažkārt pat — stūrgalvīga turēšanās pie saviem principiem. Jaunsudrabiņam ir svarīgi uzsvērt, ka Latgalē vēl nav pazudusi paaudžu kopsaistība, ka Latgalē pieaugušie bērni respektē vecāku gribu. Dažkārt Jaunsudrabiņš to tēlo šķietama paradoksa veidā, kad īstenots abām paaudzēm pieņemamais, kaut arī to uzskati par labo un skaisto atšķiras tikai niansēs. Tā stāstā „Aklā Valerija“ (1930) 28 gadus vecā dēla māte, kura ir akla, īsto līgavu dēlam atrod pati, visas eventuālās kandidātes uz sievas godu pārbaudot ar tausti, un galu galā izrādās — tieši mātes izvēlētā Barbaļa ir tā, ko dēls Antons sen jau pats ir nolūkojis.

Ir Jaunsudrabiņam arī daži Latgalei veltīti darbi, kuri ir paviršāki un tendenciozāki. Stāstā „Brandiņa pudele“ (1937) pārāk akcentēts latgaliešu alkoholisms: „Dzeršanas netikums (Latgalē — V. V.) tā bija pārņēmis vecus un jaunus, tā iesakņojies visos prātos, ka ne vienas, pat tās, vismazākās godības nevarēja palaist bez kaut kā stiprāka. Tas jau nebija vairs netikums, tā bija tautas paraža, kurai pakļāvās visi, neizņemot pat skolotājus“ (Jaunsudrabiņš 1984a: 24). Šis Jaunsudrabiņa darbs, kaut arī bāzējas uz viņa personīgajiem vērojumiem kādā Latgales skolā, tomēr vairāk gan šķiet nav tik daudz saistāms ar apgalvojumu par latgaliešu alkoholismu, cik — ar paša autora 30. gadu otrajā pusē uzsvērto nepieciešamību absolūti atturēties no alkohola.

Daudzkārt lielāka nozīme nekā stāstiem ir Jaunsudrabiņa publicistikai, kas veltīta Latgales problēmām un ataino Latgales dzīvi 30. gados. Kaut arī viņš redz to, ka „Latgales lauki atrodas tapšanas stadijā (..) (un) Ēkas pussagruvušas, aizslēgotiem logiem, noplīsušiem jumtiem“, tam pretstatā ir „Daudz možu, veselīgu bērnu“ (Jaunsudrabiņš 1984b: 338) un cilvēku vairākums jau dzīvo viensētās. Jaunsudrabiņš redz un uzsver milzīgu progresu Latgales attīstībā, salīdzinot ar cara laikiem — izveidojušās bagātas viensētas, lauksaimniecības skolās mācās Latgales jaunieši, uzceltas jaunas skolas, lielākoties tajās strādā studējuši latgalieši. Jaunsudrabiņš akcentē: „...pašā tautā (viņš domā tieši latgaliešus — V. V.) ir modusēs griba tikt pie gaismas, un skolai ir draugi arī vecākās paaudzes starpā“ (Jaunsudrabiņš 1984c: 341). Rakstnieks arī norāda: „Tādas laipnības un smalkjūtības cilvēkam pret cilvēku es nekur citur (Latvijā — V. V.) neesmu piedzīvojis kā šeit, Latgalē“ (Jaunsudrabiņš 1984c: 342). Pats būtiskākais, ko uzsver rakstnieks, ir viņa ticība latgaliešu īpašajai misijai, īpašajām po-

tencēm visas Latvijas nākotnes garīgā veidola tapšanā: „(Latgalē) ir vesels, vēl civilizācijas nesamaitāts latvju tautas raksturs, kas netālā nākotnē var pārējās ciltis pārspēt arī citādā ziņā. Latgale ir liels latvju tautas rezerves spēku avots“ (Jaunsudrabiņš 1984c: 343). Nostājoties opozīcijā pret triviālo un virspusējo, augstprātīgo citnovadnieku viedokli, ka Latgalē dominē dažādi netikumi un ka Latgale ir no Latvijas atlūzis zars, Jaunsudrabiņš ir pat kategorisks savā Latgales skatījumā. Rakstnieks akcentē: „Par Latgali jāsaka, ka daži em (retinājums mans — V. V.) ļaužu netikumiem var pretī likt tik daudz labu un jauku īpašību, ka teicamais peļamo tālu pārspēj“ (Jaunsudrabiņš 1984c: 341). Bez pārspīlējuma var teikt, ka Jaunsudrabiņš visu trīs raksturoto Latgales teksta autoru skatījumā uz Latgali un latgaliešiem ir ne tikai tolerantākais, bet arī bez vīzdegunīgiem aizspriedumiem, taču — pats galvenais! — viņš redz daudzas cildināmas latgaliešu mentalitātes un pasaules izjūtas īpatnības, kas pragmatiskajiem un racionālajiem vidzemniekiem un kurzemniekiem jau ir zudušas. Tieši šīs specifiski latgaliskās īpatnības Jaunsudrabiņam nav apbrīnas vai eksotikas objekts, līdzjūtības vai nožēlas rosinātājas, bet gan latgaliešu dvēseliskuma un humānisma esamības un apliecinājuma konkrēts un neapstrīdams piemērs un arī paraugs pārnovadniekiem.

Kopumā vērtējot mūsu trīs klasiķu devumu Latgales tekstu radīšanā līdz 1940. gadam, redzams, ka tas (pat Austriņa un Jaunsudrabiņa gadījumā) ir pārāk niecīgs un visu minēto iespējams apvienot paplānā, ap 150 lappušu grāmatiņā. Tas nav daudz, un vienīgais attaisnojums ir faktā, ka pārāk īss ir bijis tas laika posms, kad Latgale reāli ir bijusi vienota ar pārējo Latviju un kad sākusies pārnovadnieku interese par „trešo zvaigzni“ mūsu kopības apziņā. Tomēr esmu pārliecināts, ka ne jau vidzemnieki un kurzemnieki spēj būt patiesākie un dziļākie Latgales tēlotāji, bet gan paši latgalieši. Un to pierāda Latgales rakstnieku daudzskaitlīgais literārais devums, tēlojot savu novadu un tā pievilcību pēc kara tiklab okupētajā Latvijā, tā trimdā dažādās klaida zemēs.

Literatūra

Austriņš 1931 — A. Austriņš. Neievērotie. Rīga, 1931.

Austriņš 1919 — A. Austriņš. Māras zemē. Rīga, 1919.

Jaunsudrabiņš 1982 — J. Jaunsudrabiņš. Jāzeps Vaskāns // J. Jaunsudrabiņš. Kopoti raksti, 8. sēj., Rīga, 1982.

Jaunsudrabiņš 1984a — J. Jaunsudrabiņš. Brandiņa pudele // J. Jaunsudrabiņš. Kopoti raksti, 14. sēj. Rīga, 1984.

Jaunsudrabiņš 1984b — J. Jaunsudrabiņš. Latgales iespaidi // J. Jaunsudrabiņš. Kopoti raksti, 14. sēj. Rīga, 1984.

- Jaunsudrabiņš 1984c — J. Jaunsudrabiņš. Latgales skolas un cilvēki // J. Jaunsudrabiņš. Kopoti raksti, 14. sēj. Rīga, 1984.
- Skalbe 1939a — K. Skalbe. Mūsu zeme // K. Skalbe. Kopoti raksti, 7. sēj. Rīga, 1939.
- Skalbe 1939b — K. Skalbe. No rudzupuķu zemes // K. Skalbe. Kopoti raksti, 7. sēj. Rīga, 1939.

The Text of Latgale in Works of K. Skalbe, A. Austriņš and J. Jaunsudrabiņš

The text of Latgale in the works of the Latvian classic writers (a realist A. Austriņš and a neoromantic K. Skalbe) differs by amount and also by the content. K. Skalbe, when he describes the difference of Latgale due to historical circumstances and backwardness if compared to Latvia, accents the uniqueness of the Latgalian mentality and the central features – religiousness and gentleness. In contrast, a voluminous text (two story books) of Latgale by A. Austriņš is significant with the expressive depiction of Latgalians, accentuation of their optimism, tenacity and spirituality. J. Jaunsudrabiņš in his stories and publications emphasizes the undiscovered cultural and business potential of Latgale.

VIESTURS VECGRĀVIS
viesturvecgr@inbox.lv

Rostokas iela 58, dz. 1
Rīga, LV-1029, Latvija

Veras Daškevičas mācību līdzekļi pamatskolai

Latgaliešu valodas mācības grāmatas, kas izdotas Padomju Krievijā un domātas Sibīrijas latgaliešiem, Latvijā ir maz pazīstama mācību literatūra.

Pirmās latgaliešu gramatikas simtgades atceres sakarā likās svarīgi pakavēties pie līdzīga tipa izdevumiem Krievijā. Kā izrādās, viena no ražīgākajām autorēm bijusi Vera Daškeviča, pēc izcelsmes — Preiļu puses kultūras darbiniece. Daudz rakstu publicējusi trīsdesmito gadu latgaliešu periodikā Krievijā, bijusi viena no produktīvākajām dzimtās valodas mācību līdzekļu izstrādātājām. Par V. Daškeviču un viņas darbību rakstīts maz, par viņas vai ar viņas līdzdalību sagatavotajiem mācību līdzekļiem atrodamas vien skopas ziņas bibliogrāfiskajos rādītājos. Par Daškeviču nedaudz runā L. Leikuma (Leikuma 2004), vērtējot situāciju, kura noteica nepieciešamību pēc jauniem mācību materiāliem latgaliešu valodas apguvei Krievijā.

Šī raksta mērķis ir pievērsties trim mācību līdzekļiem, ko V. Daškeviča ar domubiedriem sagatavojusi sākumskolai. Tuvāk tiek analizētas latgaliešu valodas mācības grāmatas 1.–2. un 3.–4. klasei un uzdevumu krājums 2. klasei. Raudzīts V. Daškevičas veikumu aplūkot detalizētāk, gan informējot par saturu, gan vērtējot didaktiskās un metodiskās veiksmes.

Sākumskolas komplekta latgaliešu valodas mācība 3.–4. klasei filologu aprindās bija pazīstama, komplekta pirmā daļa 1.–2. klasei tika uzskatīta par pazudušu. Tā tika pieminēta uzziņu literatūrā, tomēr savām acīm neviens to nebija redzējis. Bibliogrāfiskajā rādītājā „Latviešu grāmata ārzemēs 1920–1940“ pie ziņām par izdevumu „Latgalīšu volūdas mōceiba sōkuma školai 1. d. 1. un 2. kl. Gramatika un pareizraksteiba“ atrodama piezīme, ka šis ir viens no izdevumiem, kuru „nav bijis iespējams atrast un aprakstīt *de visu*“ (Flīgere, Lāce 1998: 15). Par šo un citiem neatrastiem izdevumiem ziņas bija iegūtas no izdevniecību katalogiem, grāmatu tirdzniecības sludinājumiem periodiskos izdevumos, literatūrā. Tomēr 2008. gada rudenī Sanktpēterburgas Valsts universitātes Baltistikas nodaļas mācībspēkiem izdevās šo unikālo izdevumu atrast Krievijas Valsts bibliotēkā Maskavā (šifrs 12^{6319a}), un nu interesenti var iepazīt tā saturu

pilnībā. Raksta autorei ir gods šo unikālo atradumu analizēt kā otrajai — 1936. gadā šo grāmatu asi kritizējis P. Grovers.

Sākumskolas mācības ir ārkārtīgi svarīgs izglītības posms, jo 20. gadsimta 1. pusē tā nereti bija vienīgā izglītība, ko bija iespējams iegūt, tādēļ bija svarīgi izstrādāt kvalitatīvus mācību līdzekļus, kas sniegtu visas nepieciešamās pamatzināšanas. Tādu trūka.

Flīgeres un Lāces bibliogrāfiskajā rādītājā atrodamas ziņas arī par citiem mācību līdzekļiem, kas domāti latgaliešu pamatskolām, tāpat pieminējumi, pie kādiem izdevumiem vēl savu roku ir pielikusi Daškeviča. Jāatzīst, ka lielas izvēles, no kura autora sastādīti mācību līdzekļiem apgūt lasīt un rakstīt prasmi, 20. gs. 30. gados nav bijis. Ir Daškevičas tulkota grāmata „Padūmiu cīms“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 486), kas paredzēta analfabētisma izskaušanai. Ir vairākas lasāmgrāmatas sākumskolai: „Dorbs“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 758), kas ir Daškevičas un Eisuļa tulkojums no latviešu lasāmgrāmatas, P. Grovera „Skaitamgrāmota sūkuma skolai“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 760), M. Zaļānes „Grāmota skaiteišonai“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 837)). Tāpat atrodamas ziņas par divām I. Meikšāna sastādītām ābecēm (Flīgere, Lāce 1998: nr. 775, 776).

Bibliogrāfiskā rādītājā redzams, ka mācību grāmatām latgaliešu valodas apguvei pamatskolā klāt nāca vēl ortogrāfisku vingrinājumu krājumi. Katrai klasei bija paredzēts savs vingrinājumu krājums (Flīgere, Lāce 1998: nr. 777, 755, 756, 778). No minētajiem četriem atrodama tikai otrā daļa, kas paredzēta otrajai klasei. Vera Daškeviča sastādījusi ortogrāfisko vingrinājumu krājumu otro un trešo daļu, kas attiecīgi paredzēti otrajam un trešajam skolas gadam, pirmās un ceturtās daļas autore ir Albīna Mežule.

Par V. Daškevičas un A. Mežules pirmajai un otrajai klasei domāto mācību grāmatu avīzē „Taisneība“ atrodama P. Grovera recenzija, kurā viņš runā par piemērotas mācību literatūras trūkumu un turpinot ļoti kritiski izvērtē Daškevičas un Mežules veikumu. Par grāmatas izdošanas faktu Grovers raksta: „Tys ir ļūti svareigs nūtykums, jo leidz šam taidu grōmotu mums nabeja un školōtojim nabeja kū dūt bārnim deļ sovas volūdas lobōkas īsamōcēšonas“ (Grovers 1936). Recenzents novērtē apstākļus, kādos jaunā grāmata nākusi klajā: „Lobu latgalīšu volūdas mōceibas grōmotu sastateišona pīprasēja nu autorim ryupeiga, nūpītna radeišonys dorba tōdēļ, ka latgalīšim taidu grōmotu nav pavysam, un zeimōj vajadzēja jim saprast, ka te ir fundamentāls jauns radeišonas dorbs, tai sacēt, uz tukšas vītas, īvārojūt latgalīšu volūdas specifikos īpatneibas un pījemtūs myusu volūdņiku apsprīdē pamata lykumus. (..) Bet autori to nav jēmuši vārā: jī grōmotas drudžaini sasteiguši pa latvīšu volūdas mōceibas grōmotu

paraugam, pīgrōbstūt dažaidus gabaleņus, golvonā kōrtā, nu latvīšu volūdas mōceibas gromotom un pa daļai nu krīvu“ (Grovers 1936).

P. Grovers grāmatu kritizē ļoti asi. Izskatoties, ka autori labāk zinot latviešu un krievu valodu nekā latgaliešu, turklāt nepārzina latgaliešu skolu vajadzības. Tāpat atzīst, ka no šādas grāmatas latgaliešu valodu var mācīties tikai tie, kas jau prot latviešu vai krievu valodu. Kritiskā ievaddaļa beidzas ar slēdzienu: „Autori ar pajemtū uz sevis tik nūpītnū uzdavumu nav tykuši golā un uz jim lyktōs cereibas attaisnōjuši“ (Grovers 1936).

Turpinot recenzents pievēršas katrai grāmatas nodaļai, skrupulozi uzrādot pamanītās nepilnības un trūkumus. Pirmais pārmetums ir par to, ka grāmata sāka ar svešvārdu „teikums“, nemaz nepaskaidrojot, kas tas tāds ir. Par grāmatas uzbūvi P. Grovers raksta: „Sistema un saturs īturāti kai „Latveešu valodas mācība“ pirmā daļa par 1933 g., autors A. Pērle, vai krīvu „Učebnik russkogo jazyka“, čast pervaja, P. O. Afanasjev i I. N. Šapošnikov“ (Grovers 1936).

Recenzents uzskaita veselu virkni, viņaprāt, nepareizi lietotu vārdu, kas tieši pārņemti no latviešu vai krievu valodas. Piemēram, „peļdej“ vietā būtu bijis jābūt „maun“, „dzeivnīku“ vietā — „dzeivinīku“, „nakavēt“ vietā — „nanūvālōt“ u. c. Tiek uzskaitīti daudzi latviešu valodas pakalpinājumi, turklāt autori daudzos gadījumos neesot ņēmuši vērā pirmās klases zināšanu līmeni. Arī grāmatas nosaukums pēc Grovera uzskatiem nav pareizs. Pareizi būtu jābūt „Latgalīšu volūdas mōceibas grōmota“.

Faktiski P. Grovera atsauksmē nav neviena pozitīva komentāra. Analīzē recenzijas autors tiek līdz pirmās daļas 12. apakšnodaļai un sola, ka turpinājums par V. Daškevičas un A. Mežules sākumskolas grāmatām sekos, tomēr avīzē „Taisneība“ gaidāmā recenzija neparādās.

Vera Daškeviča darbojusies gan pie grāmatu sastādīšanas, gan pārstrādāšanas, rediģēšanas un tulkošanas. Publicējusi rakstus par izglītību dažādos izdevumos, kā, piemēram, rakstu „Tautas izgleiteiba“ „Latgalīšu kalendarā“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 29). Sastādījusi izdevumu „Lauksaimnīcisku rokstu krōjums“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 679). Tulkojusi M. Grīsles matemātikas grāmatu „Matematika: Latgalīšu školom: 2. mōc. g.“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 595). Tāpat sastādījusi mācību līdzekļus nepilnai vidusskolai „Latgalīšu volūdas gramatika. 1. d. Fonētika un morfologija. Mōc. grōm. napylnai vydsškolai 5. kl.“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 752).

Visaktīvāk V. Daškeviča darbojusies pie valodnieciska satura izdevumiem. Sākumskolai viņa (viena vai kopā ar A. Mežuli) sagatavojusi jau pieminētās divas latgaliešu valodas mācības grāmatas divās daļās (Flīgere,

Lāce 1998: nr. 753, 754), kā arī ortogrāfisku vingrinājumu krājumus 2. un 3. klasei (Flīgere, Lāce 1998: nr. 755, 756). Tāpat sākumskolai paredzēta lasāmā grāmata „Dorbs: Losoma gr. Latgališu skolom: 1. un 2. skolas godam“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 758), kas ir tulkojums no latviešu valodas, un arī literatūras hrestomātija, ko V. Daškeviča sastādījusi kopā ar A. Mežuli, — „Literatūras hrestomatija sākuma skolai 2. d. 4. kl.“ (Flīgere, Lāce 1998: nr. 1042).

Grāmata 1.–2. klasei

Tā kā šis izdevums plašākai sabiedrībai līdz šim nebija pieejams (tas nebija iespējams, arī vēl gatavojot referātu 1. latgalistikas konferencei Sanktpēterburgā, — grāmata vēl nebija atrasta), rakstā tā saturs aplūkots detalizētāk.

V. Daškevičas un A. Mežules „Latgališu volūdas mōceiba sākuma skolai“ pirmā daļa, kas paredzēta 1. un 2. klasei, veltīta latgaliešu valodas gramatikas un pareizrakstības pamatu apguvei. Spriežot pēc pirmajiem uzdevumiem, kuros doti vienkārši īsi teikumi, kas jāpārraksta vai jāsaprupē, šī grāmata domāta tiem skolēniem, kas latgaliski lasīt jau nedaudz prot. Pirmās klases viela sākas ar teikuma mācību — dažādiem īsiem tekstiņiem, kas jālasa, kā arī nelieliem uzdevumiem, kur jāievieto pareizais vārds, jāuzraksta teikumi patstāvīgi vai arī jānoraksta noteiktas teksta vienības. Jau trešajā uzdevumā skolēniem pašiem ir jāuzraksta īsi teikumi, pie uzdevuma paskaidrojuma iekļauta īsa atgādne, ka teikums sākas ar lielo burtu un beidzas ar punktu. Arī pie citu uzdevumu nosacījumiem tiek doti īsi teorijas gabaliņi, kas palīdz izpildīt konkrēto uzdevumu.

Pirmie rakstīšanas uzdevumi galvenokārt saistīti ar noteiktu tekstu pārrakstīšanu no grāmatas.

Pēc īsas iepazīšanās ar teikumu seko nodaļa „Vārdu sakareiba teikumā“. Šajā nodaļā galvenā uzmanība veltīta teikuma locekļu saskaņošanai dzimtē, skaitlī un locījumā. Uzdevumos pareizi jāsavieto dotie vārdi, piemēram, personu vietniekvārdiem jāpieraksta klāt atbilstošais darbības vārds. Locījumu teorijas apgūšana sākas ar uzdevumiem, kuros skolēni paši var vērot, ka atkarībā no konteksta vārdu galotnes atšķiras. Tālākos uzdevumos doti jautājumi, uz kuriem atbildot vārds „nostājas“ pareizā locījumā.

Turpinot uzmanība pievērsta lielajiem sākumburtiem īpašvārdos. Teorētiskais materiāls ietverts rāmītī — teikums, ka vārdus un uzvārdus raksta ar lielo burtu. Izcelts arī tas, ka ar lielo burtu raksta toponīmus un hidronīmus.

Zilbe gramatikā tiek saukta par „balsīnu“. Vielas izklāsts sākas ar zīmējumu, kurā redzami dažādi putni, kam katram sava balss: zem vārns attēla — „*krā!*“, zem dzeguzes — „*ku-ku!*“, zem gaiļa — „*ku-ka-re-ku!*“, šādi ilustratīvi attēlojot zilbes, sākumā šķirot tās no vārdiem ar patstāvīgu leksisku nozīmi, tās ir viegli uztveramas.

Zilbju apgūšanai tiek piedāvāts uzdevums par saukšanu mežā. Respektīvi — kā mežā varētu sasaukt nomaldījušos Juļu, Lidu, Veru, Zinu, Ņinu — tātd doti divzilbīgi personvārdi, ko viegli sadalīt zilbēs. Turpinot seko aicinājums pasaukt Pēteri, Ontonu un Izidoru. Tādējādi skolēni redz, kā vārdi sadalās zilbēs, un nākamajā uzdevumā jau tiek lūgts pierakstīt šos vārdus, vārda daļas atdalot ar strīpiņām. Rāmītī likts teikums, ka vārdi sastāv no daļām — zilbēm.

Vielas apguve turpinās ar dažādiem vienkāršiem uzdevumiem, lai nostiprinātu izpratni par vārdu dalīšanu zilbēs — uzdevums, kur vairākiem vārdiem ir kopīga pirmā vai pēdējā zilbe, uzdevums, kur skolēniem pašiem jāizdomā vārdi, kas sākas ar kādu noteiktu zilbi, un vārdi, kas beidzas ar kādu noteiktu zilbi. Tiek piedāvāts pierakstīt trūkstošās zilbes sēņu un putnu nosaukumos. Ir arī uzdevums ar tekstu, kurš jāsadala zilbēs. Šajā gadījumā tā ir kāda pionieru dziesma.

Iegaumējamā viela ir par vārdu dalīšanu pārņemšanai jaunā rindā, kur skaidrots, ka vārdus, kas nesaiet vienā rindā, var dalīt un vienu vai vairākas zilbes pārceļ uz jaunu rindu, kā arī tas, ka vienas zilbes vārdus nedala. Nodaļa beidzas ar uzdevumu, kur vārdi jāsadala pārņemšanai jaunā rindā.

Virzīšanās no lielākas uz mazāku teksta vienību turpinās — nākamā reālija, kam tiek pievērsta uzmanība, ir skaņa. Teorija atkal saistīta ar uzdevumiem par zilbēm, aicinot sadalīt vārdus un pavērot, vai zilbes, kas sastāv tikai no patskaņa, var dalīt vēl sīkāk. Atgādinājums iegaumēšanai — vārdi sastāv no skaņām, skaņas apzīmē ar burtiem.

Turpinot aplūkoti divskaņi, kas tāpat saukti par skaņām, un uzskaitīta lielākā to daļa — *ai, au, ei, ui*, kā arī *yu*. Citi divskaņi (kā *ie* un *uo*) minēti netiek. Uzmanība tiek pievērsta skaņai *j*, atsevišķi runāts arī par *y* skaņu. Uzdevumi veidoti tā, lai aplūkojamās skaņas vārdos būtu bieži sastopamas. Materiālā par *e* skaņas apguvi rodama atbilde, kāpēc pie divskaņiem netiek aplūkots *ie* — tas joprojām tiek apzīmēts ar garo *ē*, līdz ar to rakstos kā divskanis nemaz neparādās. Izrunas vingrinājumos platais *e* no divskaņa *ie* raudzīts šķirt.

Citas skaņas sīkāk vairs netiek aplūkotas, aprobežojoties tikai ar tām, kas izrunā varētu sagādāt visvairāk grūtību. Vielas izklāsts turpinās ar garajām un īsajām skaņām. Kā garā skaņa minēts arī *ō*, kaut gan, kā rāda

piemēri, ar šo tiek domāts *uo* (*ōda*, *mōlu*). Atgādināts par garumzīmju lietošanu — ja patskaņus izrunā gari, rakstot virs tiem jāliek garumzīme. Patskaņiem piepulcēti arī *ie* un *uo*, ko apzīmē attiecīgi — *ē* un *ō*.

Līdzskaņu apguve sākas ar iedalījumu cietajās un mīkstajās skaņās. Minētas tikai divas no katra veida: cietās — *l*, *n*, mīkstās — *ļ*, *ņ*.

Turpinot uzmanība pievērsta skaņai un burtam, respektīvi, tam, kā rakstība atbilst izrunai. Šeit galvenokārt izcelti gadījumi, kur notiek pozicionālā skaņu mija vai līdzskaņu saplūšana vārda beigās, kas var apgrūtināt vārda pareizu rakstību. Uzdevumos problemātiskie gadījumi rādīti blakus skaidrai pozīcijai — konkrētās skaņas atrodas dažādās pozīcijās, kur gan notiek to mija, gan nenotiek, mācot, ka izruna neietekmē rakstību, piemēram, *rogs* — *rogi*, *zīds* — *zīdi* u. c. Ar šo rakstības nianšu aplūkošanu pirmās klases viela arī beidzas.

Otrās klases stundas sākas ar teikuma mācību, to iedalījumu pēc atieksmes pret īstenību. Pirmie aplūkoti jautājuma teikumi, uzdevumos izmantota populārā bērnu dziesma „Kur tad tu beji, ūzeiti munu?“ Šādi, ar bērniem visticamāk jau zināmu tekstu, tiek rādīta jautājuma teikumu būtība. Otra nodaļa veltīta izsaukuma teikumiem („izsaucamī teikumi“), bet tie teikumi, kas nav ne izsaukuma, ne jautājuma, saukti par stāstījuma („stōstamim“) teikumiem. Šādi vielas izklāsts sākts nedaudz no otra gala — vispirms ar retāk sastopamiem izsaukuma un jautājuma teikumiem, pēc tam ar visur esošiem stāstījuma teikumiem. Iespējams, tas ir tāpēc, ka pašsaprotamas lietas ir pagrūti izstāstīt un aprakstīt, vienkāršāk ir ko balstīt uz pretstatu un salīdzinājumu.

Nākamā nodaļa veltīta patskaņiem un līdzskaņiem („patskaņas un līdzskaņas“). Atšķirību starp patskaņiem un līdzskaņiem tiek ieteikts pavērot pašiem — bērni tiek aicināti izrunāt virkni skaņu un pavērot, kuru izrunā mute atveras vairāk, pie kurām gaiss plūst brīvāk. Rāmītī uzskaitīti visi patskaņi un līdzskaņi. Tam seko viss alfabēts, kurā ir 30 burti — 6 patskaņi un 24 līdzskaņi. Garie patskaņi nav pieskaitīti pārējiem alfabēta burtiem, acīmredzot, tikuši uzskatīti par sekundāriem patskaņu variantiem. Alfabētā nav tādu burtu kā *ǵ* un *ķ*, savukārt iekļauti *dž* un *y*. Teorētiskajā apskatā lasāms, ka zilbe ir tas, kas tiek izrunāts ar vienu dvašas grūdienu, un ka vārdos var būt dažāds zilbju skaits. Katrs divskanis var veidot tikai vienu zilbi. Aizrādīts, ka *j* skaņa nerada patskani, tā ir līdzskanis.

Vielas izklāsts turpinās ar līdzskaņu mīkstināšanas jautājumiem, kas svarīgi arī pareizrakstībā. Tiek dots lietvārdu stabiņš vienskaitļa nominatīvā, kam pretī jāieraksta šie paši vārdi ģenitīvā (tā, lai tie atbildētu uz jautājumu „kō nav?“). Uzmanību pievērš norāde par diakritiskajām zīmēm,

ko izmanto līdzskaņu mīkstinājuma rādīšanai. „Leidzskañas *ŋ* un *ļ* meikstynoj ar komatu (, , “). Leidzskañas *p*, *r*, *v*, *m*, *b*, stōvūšōs pyrms patskaņas, meikstynoj ar apostrofu (, ’ “).“ Saskaņā ar mūsdienu ortogrāfijas nosacījumiem, beidzamās skaņas vai nu netiek „mīkstinātas“ vispār, vai arī mīkstinājuma rādīšanai tiek izmantots līdzskanis *j*.

Piektajā nodaļā skaidrota viela par lokatīvu, taču locījuma vārds nekur neparādās, tiek runāts par garumzīmi vārda galotnē, kas lietojama tad, ja vārds atbild uz jautājumu „kur?“ vai „kad?“. Par darbības vārdu beigām pareizrakstībā teikts: „Jo vārds atbild uz vaicōjumu: *kū es doru tagad, pošreiz?* — tad jō golūtne *ēju, oju* bez garumzeimes“ un „Jo vārds atbild uz vaicōjumu: *kū es darēju agrōk?* — tad golūtne *ēju, ōju* ar garumzeimi.“ Tālākā vielas izklāstā aplūkotas vēl dažas darbības vārdu galotnes un to pareizrakstība tagadnē un pagātnē.

Garō līdzskaņu pareizrakstības apgūvē izmantots salīdzinājums ar krievu valodu — tur, kur krievu valodā ir līdzskaņu dubultojums *mm* vai *ss*, latgaliešu valodā rakstāms tikai viens līdzskanis. Divi *s* jāraksta tikai vārda beigās, kur izrunājot dzirdams garš *s*. Tiek piedāvāts pārbaudes locījums, lai zinātu, vai vienskaitlī jāraksta viens vai divi *s*: *vāsi* — *vāss*. Tāpat minēts, ka daudzi vārdi beidzas ar *š*, gadījumos, kad vārda beigās dzirdams garš *š*, vienskaitlī raksta *šs*. Atkal ieteikts vārdu pārbaudīt daudzskaitlī, lai redzētu, vai vārda beigās rakstāms tikai *š* vai *šs*.

Līdzskaņu balsīguma un nebalsīguma noteikšanā atkal piedāvāta artikulārā metode — bērni tiek aicināti pavērot savu balss saišu darbību, izrunājot noteiktas skaņas un nosakot, pie kuras skaņas „balss rīkles“ sienas vairāk trīc. Balsīgās skaņas var izrunāt bez patskaņu palīdzības, savukārt nebalsīgie līdzskaņi izrunā skan klusi, tāpēc, lai tos izrunātu saprotami, nepieciešams pievienot patskani. Grāmatā dots balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu uzskaitījums, kas no mūsdienām atšķiras ar balsīgajiem līdzskaņiem pieskaitīto *dz* un *dž*. Šajā nodaļā aplūkoti arī problēmgadījumi, kad notiek pozicionāla asimilācija balsīguma ziņā. Lai pareizi rakstītu burtu savienojumus *gs*, *bs*, *dc*, kas izrunā skan kā *ks*, *ps*, *c*, tiek piedāvāts vārdus pārveidot daudzskaitlī, lai būtu skaidri dzirdams, kāda skaņa tiek runāta pirms patskaņa. Tāpat ieteikts rīkoties arī ar *žs* un *šs*. Arī *ts* vārda beigās tiek uzskatīts par problēmgadījumu, tāpēc skaidrots: „Dažu vārdu beigas izrunoj kā *c*. Lai zynōt, kod jōroksta *ts*, kod *cs* un kod *c*, vajag vārdu izmeit tai, lai pēc *t* vai *c* byutu patskaņa.“ Tāpat ieteikts rīkoties arī gadījumos, kad ir šaubas par *ds* rakstību. Specifisks problēmgadījums ir ar *nc* rakstību vārda beigās. Te minēts, ka, ja, vārdu lokot, skaņa *c* izkrīt, rakstāms *ns*, ja paliek, tad *nc* vai *ŋc*.

Turpinot aplūkoti „satiksmes vārdi un priēdēkli“. Ar „satiksmes“ vārdu domāti saikļi, kas tepat arī uzskaitīti, — *nu, zam, pi, aiz, ap, uz, pa*. Piebilsts, ka daudzi „satiksmes“ vārdi tiek pievienoti citiem vārdiem kā pirmās zilbes, respektīvi, kā priēdēkli. Šajā nodaļā dots arī neliels ieskats salikteņu rakstībā, vērsot uzmanību, ka atsevišķu saliktu vārdu rakstība atkarīga no tā, kā tie tiek rakstīti ārpus salikteņa. Tā varot labāk saprast šķietami neizrunātu burtu parādīšanos rakstībā.

Ar šo otrās klases vielas apguve beidzas. Astoņās īsās nodaļās aplūkots diezgan daudz dažādas sarežģītības pakāpes tēmu, tiesa, vairumā no tām dots tikai ieskats, neiedziļinoties, bet tomēr aplūkojot problēmgadījumus, reti — izņēmumus.

Grāmata 3.–4. klasei

Arī šī grāmata — V. Daškevičas „Latgalīšu volūdas mōceibas grōmota“ sākumskolas 3. un 4. klasei — veltīta latgaliešu valodas gramatikas un pareizrakstības apguvei. Tās autore ir Vera Daškeviča viena pati, grāmata turpina dzimtās valodas mācīšanu, kas sākta 1.–2. klasē. Aplūkoti visi svarīgākie jautājumi par teikuma locekļiem un vārdu savstarpējām sakarībām teikumā, atsevišķi paragrāfi veltīti katrai no apgūstamajām vārdšķirām, tiek mācītas vārdu sastāvdaļas, vārdu locīšana, savstarpēja saskaņošana.

Lietvārdu apskatā iedalījums veikts pēc lietvārdu galotnēm un dzimtes, katru galotņu tipu un to locīšanas paradigmas aplūkojot atsevišķos paragrāfos. Apstākļa vārdi aplūkoti kopā ar lietvārdiem, norādot, ka tas ir tādu vārdu veids, kam lokot nemainās galotne.

Apgūstamā viela ietverta un skaidrota starp daudzveidīgiem uzdevumiem. Mācību grāmatā ievietoti dzejoļi, īsi stāsti, mīklas un zīmējumi ar kādu noteiktu uzdevumu. Ar shēmu palīdzību demonstrēti teikuma locekļu savstarpēju sakaru piemēri. Teorētiskais materiāls visbiežāk ievietots paragrāfa vidū, pirms tā izpildot vienkāršākus uzdevumus, pēc tā — sarežģītākus. Locīšanas paradigmas ietvertas labi pārskatāmās tabulās.

Pareizrakstības vingrinājumu krājumi

Trešā rakstam izmantotā grāmata — „Ortografisku vinygrynōjumu krōjums“ sākumskolas 2. klasei — ir praktisku vingrinājumu krājums, kas sastāv no atsevišķām nodaļām atbilstoši 1.–2. klases mācību grāmatā aplūkotajām tēmām. Tas ir vienīgais (no četriem) līdz mūsu dienām saglabājies vingrinājumu krājums, kādi tika sagatavoti katrai sākumskolas klasei.

Mācību grāmatās sākumskolas klasēm ir diezgan daudz uzdevumu izpratnes radīšanai par apgūstamo vielu, tomēr tādu skolotājam varēja izrādīties par maz, tāpēc praktisko vingrinājumu krājumā ievietotie ir kā papildmateriāls, ko priekšmeta skolotājs acīmredzot varēja izmantot pēc vajadzības.

Ortogrāfisko vingrinājumu krājumi veidoti atsevišķi katrai klasei, pirms uzdevumiem dodot īsu iepriekšējās klases gramatikas vielas atkārtojumu. Beidzas ar konkrētā klasē aplūkotās vielas atkārtojumu, tās nostiprinājumu. Izdevumu saturs veidots viendabīgi, vielas sakārtojums ir pēctecīgs.

Vērtējot aplūkojamajos izdevumos ietvertos uzdevumus kopumā, tos var saukt par pārdomātiem un metodiski daudzveidīgiem. Tiek kombinēti uzdevumi gan lasīšanai un teikumu uzbūves izpratnei, gan gramatikas likumu apgūšanai. Pārrakstīšanai dotie īsie tekstiņi deva iespēju veikt konkrētus gramatikas uzdevumus un vienlaicīgi attīstīt rakstīšanas iemaņas, pilnveidot rokrakstu. Atsevišķi uzdevumi bija paredzēti izpildei mutvārdos. Sižetiskajos tekstiņos, kas doti kāda uzdevuma veikšanai, parasti izvēlēti stāsti ar morāli. Daudz ideoloģiskās audzināšanas.

Trešās klases viela domāta galvenokārt vārdšķiru apskatam, radīts ieskats par teikuma locekļiem, apskatītas tādas kategorijas kā vārda dzimte, skaitlis, laiks, īsi pieminēta izskaņu, priedēkļu un atsevišķu darbības vārda formu pareizrakstība.

Ceturtās klases viela vairāk paredzēta sintakses apgūšanai — aplūkoti teikumu veidi, uzruna, tās atdalīšana teikumā, vienlīdzīgi un citi teikuma locekļi, to funkcijas teikumā, tiešā runa (mācību grāmatā saukta par atkārtoto runu). Gramatikā pievērsta uzmanība sarežģītākām lietām — īpašības vārdu galotnēm, to locīšanai, skaitļa vārdiem un to locīšanai, vietniekvārdu locīšanai, darbības vārdu galotnēm, darbības vārda nenoteiksmei, apstākļa vārdiem un to pareizrakstībai, prievārdiem (sauktiem par satiksmes vārdiem), saikļiem.

Vairāku uzdevumu tekstos izmantoti Latvijā pazīstamu autoru dzejoļi, kaut bez norādēm par autoru vai tapšanas gadu. Tā mācību grāmatā 3.–4. klasei citu starpā atrodams Raiņa dzejolis „Lauztās priedes“, E. Veidenbauma „Mosties, mosties reiz, svabadais gars“. Abi dzejoļi tulkti latgaliski, norāžu par tulkotājiem nav.

Teritoriālais aspekts V. Daškevičas mācību līdzekļos parādās galvenokārt floras un faunas apzīmējumus, reizēm — toponīmos. Visbiežāk tekstos sastopami Sibīrijas dabai raksturīgie koki *pihta* un *kedra* (ciedru

priede). No toponīmiem vairākos uzdevumos minēti Sibīrijas pilsētu nosaukumi — Omska, Krasnojarska, Novosibirska, hidronīmi — Kaspijas jūra, Volga u. c. Atsevišķos uzdevumos parādās arī Latvijai un konkrēti Latgalei raksturīgi hidronīmi — Daugavas upe, Lubāna ezers. Pieminēti periodiskie izdevumi latgaliešu valodā, kas iznāk Krievijā, — avīze „Taisneība“ un žurnāls „Ceļas Karūgs“.

Par pareizrakstību

Svarīgs aspekts ir tālaika latgaliešu mācībgrāmatās lietotā pareizrakstība. Aplūkoto triju mācību līdzekļu rakstība ir vienota, jo tie tapuši vienā laikā. 20. gs. 30. gadu izdevumos Krievijā, tāpat kā Latvijā, rakstībā netiek lietots divskanis *ie*, tā vietā ir *ē*: *zeimējumu*, *vēji*, *vērsyuneites*, *izteicējs*, *zērņi*, *vēji*, *cērvs*, *gērbtīs*, *dzēšu*. Divskanis *uo* apzīmēts ar *ō*. Ko nebija atrisinājusi P. Stroda vadītā ortogrāfijas komisija Latvijā, to acīmredzot nebija spējīgi veikt arī kolēģas Krievijā. Nav sastopami burti *ķ* un *ǰ*, *ķ* vietā lietots daudzām Latgales izloksnēm raksturīgais *č*: *riņčōšona*, *čer*, *pačer*. Burta *ǰ* vietā ir izloksnēs reāli lietotais *g*: *gērbtīs*, *kugis*, *kugi*, *kug'a*, jo vārdi, kuros būtu šis līdzskanis, latgaliešu valodā sastopami daudz retāk.

Līdzskaņa *j* neesamība lietvārdos apzīmēta ar apostrofu, piemēram, *upes* — *up'u*, *zemes* — *zem'u*. Apostrofs lietots arī vārda *kugis* ģenitīvā, kur rakstīts *kug'a*.

Trešās personas darbības vārdu pagātnes formas beidzas ar pilnu galazilbi *-ja*: *gōja*, *peļdēja*, *nūkavēja*, *pūsadalēja*.

Pītera Stroda vadītajai ortogrāfijas komisijai Latvijā 1929. gadā palika vairāki neatrisināti jautājumi, viens no tiem — burtu *i* un *y* lietojums. Veras Daškevičas (un viņas laikabiedru) mācību līdzekļos divskanis *yu* sastopams arī vārda sākumā (*yudiņs*), tas gan sakrīt ar P. Stroda komisijas risinājumiem (Strods 1933: 87, kur *jyugt*, *jyure*, *jyura*, *jyus*, *jyutas*), bet ir pretrunā ar jaunajiem latgaliešu pareizrakstības noteikumiem (LPN 2008: 18, 30, 36, 53), kuros rakstība izrunai tuvināta vairāk. Tomēr V. Daškevičas darbības laikā kardināli atšķirīgus risinājumus no Latvijā pieņemtā gaidīt būtu pārsteidzīgi.

Aplūkotajos izdevumos saglabāta pēc poļu parauga ieviestā divskaņu ar otro komponentu *j* rakstība kārtas skaitļa vārdos: *pyrmajs*, *ūtrajs*, *septeitajs*, arī numerāļos *trejs*, *trejspadsmīt*, kur citkārt vērojama tradicionāla divskaņu rakstība: *taisa*, *izteicējs*, *sleikst*, *laistās*, *kombains*. Atšķirīga no mūsdienām ir vairāku skaitļa vārdu rakstība: *septeini*, *ostoini*, *deveini*, *septeiņpadsmīt*, *ostoiņpadsmīt*, *deveiņpadsmīt*. Skaitļa vārds ‘četrdesmit’ rakstīts mūsdienās pieļauta varianta veidā — *četrudesmit*.

Daži didaktikas jautājumi

Kaut 1.–2. klasei adresētā V. Daškevičas un A. Mežules gramatika savulaik saņēmusi bargu P. Grovera kritiku, jāatzīst, ka rakstā aplūkotajos mācību līdzekļos tiek ievērots sistemātiskuma un zinātniskuma princips. Viela ir izklāstīta secīgi, atbilstoši sava laika uzskatiem par latgaliešu valodu, saskaņā ar tās ortogrāfijas nosacījumiem, pēc iespējas respektējot pareizrakstības risinājumus un pieņemtos lēmumus dzimtenē.

M. Mahmutovs un D. Laiveniece lieto terminu „sistemātiskums“ ar nozīmi — tāds, kam piemīt „īpašība, kas raksturo regulāru, noteiktā secībā un pēc noteikta plāna norisošu darbību vai procesu“ (Skujiņa 2000: 158). Savukārt termins „sistēmiskums“ ir lietots ar nozīmi — tāds, kas nosauc pazīmi, „kas raksturīga sistēmai vai ir pamatā sistēmai; īpašība, kas raksturo regulāru, loģiski izkārtotu, pēc noteikta plāna, stingrā secībā veidotu elementu kopumu, norišu darbību, procesu vai parādību“ (Skujiņa 2000: 158). Zinātniskums ir cieši saistīts ar sistēmiskuma principu, jo zinātne ir „vēsturiski izveidojies sistemātisks teorētisko atziņu kopums, kas aptver dabas, sabiedrības un domāšanas attīstības likumus un to izmantošanas metodes“ (Skujiņa 2000: 193).

Didaktiskais zinātniskuma princips prasa, lai skolēniem tiktu piedāvātas zinātnē stingri pārbaudītas, tradicionālas atziņas, kas tiktu pakāpeniski papildinātas ar jaunākiem pētījumiem. Skolēni iepazīstināmi ar terminiem, kas lietoti attiecīgajā zinātnes nozarē ar domu, lai skolēns sekmīgi varētu turpināt mācīties augstākas pakāpes mācību iestādēs (Paegle 2000). Daškevičas krājumos skolēni pakāpeniski tiek iepazīstināti gan ar valodas sastāvdaļām, gan to zinātniskajiem nosaukumiem atbilstoši sava laika terminoloģijai. Nekas netiek pārmērīgi vienkāršots, paļaujoties uz pedagoga spējām apgūstamo vielu paskaidrot saprotami un saistībā ar terminiem.

Valodas mācībā, ievērojot sistēmiskuma principu, valodas parādības aplūko semantiskā, gramatiskā un komunikatīvā aspektā, ņemot vērā saistījumu ar valodas praktisko lietojumu (Paegle 2000). Nenoliedzami, tas ņemts vērā arī Daškevičas veidotajos mācību līdzekļos.

Latviešu valodas mācībā aizvien uzmanība tikusi pievērsta mācību satura zinātniskumam un sistēmiskumam, lai skolas mācību līdzekļos valoda būtu aprakstīta atbilstoši sava laika zinātnes sasniegumiem, atziņām. Tā, piemēram, Stērstu Andrejs (1853–1921), vērtēdams Ģederta Tauriņa „Latviešu valodas gramatiku priekš skolām un pašmācības 1. kāps.“ (1877), raksta: „Gramatikā, t. i., valodas mācībā nedrīkst atrast valodas kļūdu“ (Tālvaitis 1877).

Latviešu valodas mācībā kā skolas mācību priekšmetā, ievērojot zinātniskuma un sistēmiskuma principu, tiek ievērots valodas teorijas un prakses saistījums. Parasti valodas teoriju neaplūko tīri pa valodas līmeņiem, kā tas parasts zinātniskajās gramatikās, bet gan savstarpējā saistībā, teksim, mācoties sintaksi, apgūst arī interpunkciju un atkārtoto morfoloģiju, morfoloģiju saista ar ortogrāfiju un fonētiku, savukārt fonētiku — ar ortogrāfiju un ortoēpiju. Valodas mācībā izmanto dažāda veida vingrinājumus (Paegle 1994: 56). Arī latgaliešu valodas mācība Padomju Krievijā tikusi pasniegta kā vispārīzglītojošs priekšmets, kura galvenais mērķis — apgūt latgaliešu valodu saskaņā ar sava laika normām, apguves gaitā iemācoties apzināti paust savas domas un jūtas gan mutvārdos, gan rakstveidā.

Valodas teorija ir pamatā rakstu un runas mākas apguvei, tā kalpo par bāzi pareizrakstības likumu izpratnei un ievērošanai, kas izpaužas rakstu darbos, kuros māca skolas raksta tehniku, ortogrāfiju, interpunkciju, radošas izteiksmes mākslu (Paegle 2000).

Dz. Paegle par valodas likumsakarību apgūšanu piebilst: „Mācoties valodas gramatiskās sistēmas likumsakarības, nepieciešams zināt arī terminus, jāprot analizēt, sintezēt, pretstatīt, salīdzināt, saskatīt analogijas un argumentēt. Tā valodas mācība kļūst par abstraktās domāšanas attīstības veicinātāju. Daudzie valodas likumi, kas bieži vien izteikti definīcijās, kļūst par mācīšanās apgrūtinājumu, ja tos neuztver par valodas sistēmas izpratnes veicinātājiem, atsevišķiem posmiem valodas struktūras izpratnē. Pareizrakstības un pareizrunas likumi palīdz sasniegt praktiskos mērķus, ja tos prot un vēlas izmantot“ (Paegle 2000).

Secinājumi

Veras Daškevičas mācību līdzekļi sākumklasēm uzskatāmi par inovatīvu un veiksmīgu mācību materiālu latgaliešu valodas apgūšanai skolēniem, kuriem latgaliešu valoda ir dzimtā. Viela izklāstīta saprotami, konkrēti, sniegti daudzi metodiski veiksmīgi piemēri vielas izpratnei, uzdevumi vielas nostiprināšanai. Laikā, kad mācību līdzekļu skolai bija ārkārtīgi maz, rakstā aplūkotie Daškevičas un Mežules sagatavotie materiāli uzskatāmi par vērtīgu ieguldījumu valodas apguves veicināšanā.

Avoti

Daškeviča V., Mežule A. Latgalīšu volūdas mōceiba sōkuma ŗkolai. 1. d. 1. un 2. kl. Gramatika un pareizraksteiba. Maskava: Ped. un mōc. grōm. vaļsts izd-ba; Novosibirska: Vokoru Sibira apg. izd-ba, 1934.

Daškeviča V. Latgalīšu volūdas mōceibas grōmota sōkuma ŗkolai. 2. d. 3. un 4. kl. Gramatika un pareizraksteiba. Maskava: Ped. un mōc. grōm. vaļsts izd-ba; Novosibirska: Vokoru Sibira apg. izd-ba, 1934.

Daškeviča V. Ortografisku vinygrynōjumu krōjums. 2. d. Sōkuma ūskolas 2. kl. Mas-
kava: Prometejs, 1936.

Literatūra

- Flīgere, Lāce 1998 — Latviešu grāmata ārzemēs (1920–1940). Bibliogrāfisks rādītājs / Sast. Ē. Flīgere, L. Lāce. Rīga, 1998.
- Grovers 1936 — P. Grovers. Par lobom latgalīšu volūdas moceibas grōmotom // Taisneiba, 1936, 29. jūl. (Nr. 69).
- Leikuma 2004 — L. Leikuma. Veras Daškevičas latgaliešu valodas grāmatas skolai // Материалы XXXIII международной филологической конференции. Выпуск 1. Секция балтистики (5–6 марта 2004 г.). Тезисы докладов. Санкт-Петербург, 2004. — с. 21–22.
- LPN 2008 — Latgaliešu pareizrakstības noteikumi = Latgalīšu pareizraksteibys nūsa-
cejumi. Rīga — Rēzekne, 2008.
- Paegle u. c. 1994 — Dz. Paegle, A. Lanka, I. Lokmane. Latviešu valodas programma 1.–12. klasei. Rīga, 1994.
- Paegle 2000 — Dz. Paegle. Zinātniskuma un sistēmiskuma principi latviešu valodas mācībā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. 2000. 54. sēj., 5./6. nr. — 98.–102. lpp.
- Skujiņa 2000 — Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca / Sastādījis autoru kolek-
tīvs Valentīnas Skujiņas vadībā. Rīga, 2000.
- Strods 1933 — P. Strods. Pareizraksteibas vōrdneica. Rēzekne, 1933.
- Tālvaitis 1877 — Tālvaitis (A. Stērste). Par Ģ. Tauriņa „Latviešu valodas gramatiku“ // Baltijas Vēstnesis, 1877. gada 15. jūnijā.

Teaching Aids by Vera Daškeviča for Elementary School

The Latgalian textbooks published in Russia and meant for the Latgalians of Siberia are not known well in Latvia. One of the most prolific authors was Vera Daškeviča. She had published a number of articles in the Latgalian press of the 1930s on the issues of language and culture and was a productive author of the Latgalian language textbooks and other teaching aids. Irrespective of her popularity in Soviet Russia Vera Daškeviča is little known in Latvia. Some information about her works can be found mainly in bibliographical indexes. The article focuses on two Latgalian textbooks for elementary school, composed by V. Daškeviča (the first one together with A. Mežule). A book of orthographical exercises for the second school-year (the only survived from the set of 4 books for each year) is shortly described as well.

KRISTĪNE ZUTE
kzute@inbox.lv

Rogovka, Nautrēnu pagasts
Rēzeknes novads, LV-4652, Latvija

Satura ruodeituojs

Prīškvuordi	3
<i>Aleksejs Andronovs (Sanktpēterburga)</i> . Latgaliešu literārā valoda leksikostatistikas gaismā	6
<i>Juris Cibuļs (Rīga)</i> . Ieskats latgaliešu ābecēs lietotajā rakstībā	17
<i>Einārs Dervinieks (Rēzekne)</i> . Oskara Seiksta dzejas poētika	31
<i>Romualds Gadzāns (Vabole)</i> . Ontons Skrinda — ievērojams pirmās latgaliešu atmodas darbinieks	40
<i>Ieva Kalniņa (Rīga)</i> . Jaunas poētiskās valodas meklējumi latgaliešu literatūras krājumā „Uz pūrsvola“	50
<i>Anna Lazdāne (Vabole)</i> . Vaboles pagasta Skrindu dzimtas muzejs: svarīgākās aktivitātes	59
<i>Sanita Lazdiņa, Heiko F. Martens (Marten), Ilga Šuplinska (Rēzekne)</i> . Latgalīšu literāruo volūda izgleiteībā	64
<i>Lideja Leikuma (Reiga)</i> . Latgalīšu raksteibys normiešona Padūmu Krīvejā	73
<i>Inese Ločmele (Rēzekne)</i> . Latvieša tēls latgaliešu folklorā	81
<i>Rolands Naglis (Rēzekne)</i> . F. Trasuna fabulas: teksta interpretācija un iestudējuma recepcija	94
<i>Nikole Naua (Nicole Nau) (Poznaņa)</i> . „Noteikta gramatika“ Stefānijas Uļanovskas pasakās	99
<i>Laima Pūga (Rīga)</i> . Vera Daškeviča — ievērojama latgaliešu valodas metodiķe Padomju Krievijā	115
<i>Irita Saukāne (Daugavpils)</i> . Bērns runā latgaliski: vērojumi par valodas īpatnībām	123
<i>Нукита Вукторович Супрунчук (Минск)</i> . Асистемные явления в нормировании белорусского и латгальского языков	131
<i>Ilga Šuplinska (Rēzekne)</i> . Komisma elementi Ontona Rupaiņa prozā	143
<i>Anita Vecgrāve (Jelgava)</i> . Latgalieša mentalitāte psihologa skatījumā	154
<i>Viesturs Vecgrāvis (Rīga)</i> . Latgales teksts K. Skalbes, A. Austrīņa un J. Jaunsudrabiņa darbos	160
<i>Kristīne Zute (Rīga)</i> . Veras Daškevičas mācību līdzekļi pamatskolai	170

LATGALISTIKYS KONGRESU MATERIALI, I

VIA LATGALICA

Humanitāro zinātņu žurnāls

2009

Iespiests SIA „Drukātava“

Metiens 300 eks.

Letonikas institūts

Rēzeknes Augstskola

Atbrīvošanas aleja 115

Rēzekne, LV 4600, Latvia

rali@ru.lv